

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

**Π.Μ.Σ. ΔΙΕΘΝΩΝ ΚΑΙ ΕΥΡΩΠΑΪΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΗ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΙΚΗ ΔΙΑΚΥΒΕΡΝΗΣΗ ΚΑΙ
ΒΙΩΣΙΜΗ ΑΝΑΠΤΥΞΗ**

Διπλωματική Εργασία

“Ο ρόλος και η συμβολή των γυναικών στην προώθηση της αειφόρου ανάπτυξης με έμφαση στην περιβαλλοντική υποβάθμιση και περιβαλλοντική προστασία.”

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΦΟΙΤΗΤΡΙΑ: Μαρία Κελετζή

Α.Ε.Μ.: 1210Μ106

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: Γρηγόρης Ι. Τσάλτας

Αθήνα 27.9.2012

“οι γυναίκες κρατούν στους ώμους τους
το μισό του ουρανού και
πρέπει να το κατακτήσουν”

Μάο Τσετούγκ

Πηγή: <http://www.somethinggoodtoknow.com/content/women-hold-half-sky> (20.9.2012)

Στο σημείο αυτό θα ήθελα να εκφράσω τις ειλικρινείς ευχαριστίες μου σε όσους με βοήθησαν τόσο στα πλαίσια της παρούσας εργασίας όσο και κατά τη διάρκεια των σπουδών μου και συγκεκριμένα προς:

- Τον Καθηγητή, κύριο Γρηγόρη, Ι. Τσάλτα, για τις σημαντικές γνώσεις που μου προσέφερε κατά τη διάρκεια των σπουδών μου.
- Την Υποψήφια Διδάκτορα, Αναστασία Φωτεινακοπούλου, για την πολύτιμη βοήθεια και στήριξη που μου παρείχε, καθ' όλη τη διάρκεια της εκπόνησης αυτής της εργασίας.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΣΥΝΤΜΗΣΕΙΣ	v
1.ΕΙΣΑΓΩΓΗ	1
1.1.Διάρθρωση και Ζητούμενο Έρευνας	2
 <u>ΜΕΡΟΣ Α΄</u>	
2. Θεσμικό Πλαίσιο σχετικό με τις Γυναίκες-Χρονική Εξέλιξη	5
2.1. DEDAW (Declaration on the Elimination of Discrimination Against Women 1967)	5
2.2. Πρώτη Παγκόσμια Διάσκεψη των ΗΕ για τις Γυναίκες-Μεξικό 1975	6
2.3. CEDAW (Convention for the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women 1979)	9
2.4. Δεύτερη Παγκόσμια Διάσκεψη των ΗΕ για τις Γυναίκες-Κοπεγχάγη 1980	10
2.5. Τρίτη Παγκόσμια Διάσκεψη των ΗΕ για τις Γυναίκες-Ναϊρόμπι 1985	11
2.6. Διακήρυξη για το Δικαίωμα στην Ανάπτυξη-1986	12
2.7. Παγκόσμια Διάσκεψη για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη-Ρίο ντε Τζανέιρο 1992	13
2.8. Τέταρτη Παγκόσμια Διάσκεψη των ΗΕ για τις Γυναίκες-Πεκίνο 1995	15
2.9. Σύνοδος Κορυφής της Χιλιετίας-Νέα Υόρκη 2000	16
2.10. Παγκόσμια Διάσκεψη Κορυφής για Αειφόρο Ανάπτυξη-Γιοχάνεσμπουργκ 2002	16
2.11. Παγκόσμια Διάσκεψη Κορυφής του 2005-Νέα Υόρκη	17
2.12. GEAR (Gender Equality Architecture Reform 2006)	18
2.13. Διακήρυξη της Ντόχα για τη Χρηματοδότηση της Ανάπτυξης-2008	19
2.14. Rio+20-Ρίο ντε Τζανέιρο 2012	19
2.14.1. Οι θέσεις της ομάδας των γυναικών για το Rio+20	20
2.14.2. Αποτελέσματα του Rio+20	22
3. Πυλώνες της Αειφόρου Ανάπτυξης	25
3.1. Οικονομικός Πυλώνας	26

3.1.1. Εργασίες Γυναικών.....	26
3.1.2. Φτώχεια.....	32
3.1.3. Πιστώσεις.....	34
3.2. Κοινωνικός Πυλώνας.....	36
3.2.1. Υγεία-Προσδόκιμο Ζωής.....	36
3.2.2. Πρόσβαση σε Νερό και Υπηρεσίες Υγιεινής.....	42
3.2.3. Εκπαίδευση.....	43
3.2.4. Στέγαση.....	46
3.2.5. Μη έλεγχος του σώματος τους.....	47
3.2.6. Σωματική και Ψυχική Βία.....	48
3.2.7. Trafficking.....	50
3.2.8. Φόρτος Εργασίας.....	51
3.2.9. Το καθεστώς Ιδιοκτησίας.....	52
3.2.10. Έλλειψη Ενημέρωσης.....	56
3.3. Πολιτικός Πυλώνας.....	57
3.4. Περιβαλλοντικός Πυλώνας.....	60
3.4.1. Ενέργεια.....	64

ΜΕΡΟΣ Β΄

4. Περιβαλλοντική Υποβάθμιση.....	67
4.1. Σχέση Γυναικών και Περιβάλλοντος.....	67
4.2. Υφιστάμενη Περιβαλλοντική Υποβάθμιση.....	70
4.2.1. Κλιματική Αλλαγή.....	71
4.2.1.1. Γεωργία-Επισιτιστική Ασφάλεια.....	73
4.2.1.2. Βιοποικιλότητα.....	73
4.2.1.3.Υδάτινοι Πόροι.....	74
4.2.2. Αποψίλωση των δασών.....	75

4.2.3. Ερημοποίηση.....	77
4.2.4. Μείωση των διαθέσιμων υδάτινων πόρων.....	78
4.2.5. Περιβαλλοντική υποβάθμιση, λόγω ιδιωτικοποίησης και εμπορευματοποίησης των εδαφών.....	80
5. Κινήματα για την προστασία του περιβάλλοντος.....	81
5.1. Περιβαλλοντικά Κινήματα στην Ινδία.....	83
5.1.1. Chipko.....	83
5.1.2. Anti-Narmada Valley Project Campaign (Anti-NVP).....	86
5.1.3. Anti-Posco Solidarity Group (PPSS).....	88
5.2. Περιβαλλοντικά Κινήματα και ΜΚΟ στην Αφρική.....	90
5.2.1. Green Belt Movement (GBM).....	91
5.2.2. FOWA (Federation of Ogoni Women’s Organisations)-MOSOP (Movement for the Survival of the Ogoni Peoples).....	94
5.2.3. CARE.....	97
5.2.3.1. Μπουρούντι.....	98
5.2.3.2. Αιθιοπία.....	100
5.2.3.3. Ζιμπάμπουε.....	100
5.3. Ατομική Δράση.....	101
5.3.1. Ama Ntowaa.....	101
6. ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....	103
7. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.....	113
7.1. Rio+20-Αρχές που γίνεται αναφορά στις γυναίκες.....	113
7.2. Φωτογραφικό υλικό.....	115
8.ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	127
8.1.Ελληνική.....	127

8.1.1.Βιβλία.....	127
8.1.2.Άρθρα.....	128
8.2.Ξενόγλωσση.....	128
8.2.1.Βιβλία.....	128
8.2.2.Άρθρα – Συμβολές σε Συλλογικούς Τόμους.....	129
8.3.Κείμενα Τεκμηρίωσης.....	132
8.4.Εκθέσεις – Αναφορές – Ειδικές Εκδόσεις.....	133
8.5.Ηλεκτρονικές Πηγές.....	135
8.6.Συνέντευξη.....	137

ΣΥΝΤΜΗΣΕΙΣ

Ελληνικές

ΑΕΠ	Ακαθάριστο Εγχώριο Προϊόν
ΗΕ	Ηνωμένα Έθνη
ΗΠΑ	Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής
ΜΚΟ	Μη Κυβερνητικές Οργανώσεις
ΜΜΕ	Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης
ΟΗΕ	Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών
ΟΟΣΑ	Οργανισμός Οικονομικής Συνεργασίας και Ανάπτυξης

Ξενόγλωσσες

AIDS	Acquired Immune Deficiency Syndrome
CEDAW	Convention for the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women
CSW	Commission on the Status of Women
DAW	Division for the Advancement of Women
DEDAW	Declaration on the Elimination of Discrimination Against Women
ENABLE	Enhancing Afar and Borana Livelihoods Effort
EUROSTAT	European Statistics
FAO	Food and Agriculture Organization
FGM	Female Genital Mutilation
FOWA	Federation of Ogoni Women's Associations
GBM	Green Belt Movement

GEAR	Gender Equality Architecture Reform
IACWGE	Inter-Agency Committee on Women and Gender Equality
ICPD	International Conference on Population and Development
ILO	International Labour Organization
INSTRAW	International Research and Training Institute for the Advancement of Women
MOSOP	Movement for the Survival of Ogoni People
NSP	Narmad Sagar Project
NVP	Narmada Valley Project
OSAGI	Office of the Special Adviser on Gender Issues
POP	Persistent Organic Pollutants
PPSS	Anti-Posco Solidarity Group
SSP	Sardar Sarovar Project
UNDP	United Nations Development Programme
UNHCR	Office of the United Nations High Commissioner for Refugees
UNIFEM	UN Development Fund for Women
WECF	Women in Europe for a Common Future
WEDO	Women's Environment and Development Organization
WPA	World Plan of Action
WSSD	World Summit on Sustainable Development

1.ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Στις περισσότερες αναπτυσσόμενες χώρες, οι γυναίκες είναι υπεύθυνες για το μεγαλύτερο τμήμα των καθημερινών εργασιών, είτε αυτές σχετίζονται με το νοικοκυριό, είτε με εργασίες εκτός αυτού, όπως η συμμετοχή στο γεωργικό και κτηνοτροφικό τομέα. Ωστόσο, η συμβολή τους παραμένει αόρατη και δεν αποτιμάται στους εθνικούς λογαριασμούς, καθώς οποιαδήποτε εργασία των γυναικών θεωρείται «χρέος» τους, απέναντι στις οικογένειες τους και στις κοινότητες στις οποίες διαμένουν. Κατά συνέπεια, η ενασχόληση τους με τις εν λόγω εργασίες δεν συντελεί στην βελτίωση του ρόλου τους στην κοινωνία ή στην οικονομική τους αυτονομία.

Όμως, είτε θεωρείται από την κοινωνία στην οποία ζουν, σημαντική η συμβολή των γυναικών, είτε όχι, γεγονός είναι ότι η περιβαλλοντική υποβάθμιση τις επηρεάζει άμεσα, δημιουργώντας τους σοβαρά προβλήματα, αφού σχεδόν όλες οι εργασίες τους σχετίζονται με τη φύση. Σε πολλές αναπτυσσόμενες χώρες οι γυναίκες έρχονται ήδη αντιμέτωπες με ένα σωρό νέα φυσικά φαινόμενα, τα οποία καταστρέφουν το περιβάλλον που ζουν και δυσχεραίνουν την επιβίωση αυτών και των παιδιών τους. Το βάρος της αντιμετώπισης των περιβαλλοντικών αλλαγών το επωμίζονται αναγκαστικά οι γυναίκες, διότι αφ' ενός, όπως προαναφέρθηκε εξαρτώνται άμεσα από τη φύση και αφ' ετέρου, διότι λόγω αυτής τους της σχέσης με τη φύση είναι οι μόνες που διαθέτουν πολύτιμες γνώσεις για την προστασία της.

Οι γυναίκες καλούνται να τα αντιμετωπίσουν και να συμβάλλουν και αυτές στην αλλαγή της κατάστασης και στην αποτελεσματική προστασία του περιβάλλοντος για να καταφέρουν να συνεχίσουν να εργάζονται για την επιβίωση των οικογενειών τους.

Όπως αναφέρεται στην Αρχή 20 της Διακήρυξης του Ρίο του 1992 «οι γυναίκες διαδραματίζουν ζωτικό ρόλο στην περιβαλλοντική διαχείριση και την ανάπτυξη ... και ως εκ τούτου έχουν ουσιαστικό ρόλο στην επίτευξη της βιώσιμης ανάπτυξης». Θέμα της παρούσας έρευνας είναι να διερευνηθεί το κατά πόσο οι γυναίκες συμβάλλουν στην αειφόρο ανάπτυξη, το πως επηρεάζονται από την υφιστάμενη περιβαλλοντική υποβάθμιση και τι μπορούν να κάνουν για να προστατευτούν.

1.1.Διάρθρωση και Ζητούμενο Έρευνας

Το κείμενο είναι χωρισμένο σε δύο μέρη. Στο πρώτο μέρος παρουσιάζεται η εξέλιξη του σχετικού με τις γυναίκες θεσμικού πλαισίου και κατόπιν αναλύεται το πρώτο τμήμα του θέματος της έρευνας, δηλαδή η συμβολή των γυναικών στην αειφόρο ανάπτυξη. Στο δεύτερο μέρος αναλύεται η υφιστάμενη περιβαλλοντική υποβάθμιση και οι τρόποι προστασίας των γυναικών, μέσα από τη συμμετοχή τους σε περιβαλλοντικά κινήματα ή ως ένα βαθμό μέσα από ΜΚΟ.

Ο προσδιορισμός του θεσμικού πλαισίου γίνεται με σκοπό να γίνουν γνωστές μέσα από την εξέλιξη του οι διάφορες αλλαγές που συντελούνται ανάλογα με τη χρονική περίοδο σε σχέση με τα γυναικεία ζητήματα. Επιπλέον, στο τέλος της εργασίας θα γίνει αντιληπτό αν το θεσμικό αυτό πλαίσιο επιτυγχάνει να κάνει πράξη τα όσα ορίζει και ακόμα αν είναι αποτελεσματικό στην προστασία των δικαιωμάτων των γυναικών. Η παρουσίαση ξεκινάει από τη δεκαετία του 1970 με την έναρξη των Παγκόσμιων Διασκέψεων του ΟΗΕ για τις Γυναίκες και καταλήγει στην Παγκόσμια Διάσκεψη στο Ρίο ντε Τζανέιρο τον Ιούνιο του 2012.

Στη συνέχεια παρουσιάζονται οι τέσσερις πυλώνες της αειφόρου ανάπτυξης. Η αειφόρος ανάπτυξη αποτελείται από τρεις πυλώνες (οικονομικός, κοινωνικός, περιβαλλοντικός) και για κάποιους από τέσσερις (οικονομικός, κοινωνικός, περιβαλλοντικός, πολιτικός). Στην συγκεκριμένη έρευνα μετά το θεσμικό πλαίσιο θα αναλυθούν τέσσερις πυλώνες για να δημιουργηθεί μία ευρεία εικόνα της θέσης και του ρόλου των γυναικών σε σχέση με τη βιώσιμη ανάπτυξη στον αναπτυσσόμενο κόσμο.

Στο δεύτερο μέρος της εργασίας, όπως προαναφέρθηκε παρουσιάζεται η υφιστάμενη περιβαλλοντική υποβάθμιση και πως αυτή επηρεάζει την καθημερινή ζωή των γυναικών και απειλεί το περιβάλλον και κατά συνέπεια την επιβίωση τόσο των ίδιων, όσο και ολόκληρων των κοινοτήτων μέσα στις οποίες ζουν. Τα συγκεκριμένα περιβαλλοντικά προβλήματα που επιλέχθηκαν προς ανάλυση είναι αυτά που είναι περισσότερο σημαντικά και απειλούν άμεσα την επιβίωση των γυναικών και της ύπαρξη των φυσικών πόρων.

Έπειτα, παρουσιάζονται κάποια περιβαλλοντικά κινήματα, μέσω των οποίων οι γυναίκες προσπαθούν να προστατεύσουν το φυσικό περιβάλλον και τις ίδιες από

την υποβάθμιση του περιβάλλοντος. Τα κινήματα που επιλέχθηκαν για ανάλυση είναι όλα τους επιτυχημένα. Ο λόγος είναι, πρώτον, για να αποδειχθεί πως η κατάσταση δεν είναι μη αναστρέψιμη και πως μέσα από αυτά οι γυναίκες εκφράζουν τη γνώμη τους, αντιδρούν στις εκάστοτε αυθαιρεσίες που σκοπό έχουν την περαιτέρω υποβάθμιση και επιτυγχάνουν τελικά την προστασία τους. Ο δεύτερος λόγος που γίνεται παρουσίαση των επιτυχημένων μόνο περιβαλλοντικών κινήμάτων είναι για να μελετηθεί για ποιο λόγο αυτά τα κινήματα είχαν καθολική ανταπόκριση από τον κόσμο και τελικά πέτυχαν τους αρχικούς τους στόχους.

Στο τελευταίο μέρος της εργασίας, το παράρτημα, είναι καταγεγραμμένες οι αρχές του Rio+20 που σχετίζονται με τις γυναίκες, καθώς και τι προβλέπει η καθεμία από αυτές.

Στόχος της παρούσας έρευνας είναι μέσα από την ανάλυση των παραπάνω παραμέτρων να απαντηθεί τελικά το ερώτημα: συμβάλλουν οι γυναίκες στην αειφόρο ανάπτυξη; Ακόμα, στόχος της εργασίας είναι να αναδειχθεί η έντονη αλληλεξάρτηση των γυναικών από το περιβάλλον και οι καταστρεπτικές για αυτές συνέπειες της υποβάθμισης του. Τέλος, στόχος είναι να παρουσιαστεί ο τρόπος με τον οποίο οι γυναίκες μπορούν να αλλάξουν την κατάσταση προς το καλύτερο αρχικά για να πετύχουν την επιβίωση τους και μετέπειτα για να καταφέρουν να επωφεληθούν από τις θετικές πτυχές της ανάπτυξης.

ΜΕΡΟΣ Α΄

2.Θεσμικό Πλαίσιο σχετικό με τις Γυναίκες-Χρονική Εξέλιξη

Ο Χάρτης των Ηνωμένων Εθνών και η Οικουμενική Διακήρυξη των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου περιλαμβάνουν ζητήματα που αφορούν στις γυναίκες αν και οι στόχοι της Διακήρυξης δεν θα αποτελέσουν προτεραιότητα των Ηνωμένων Εθνών για δεκαετίες. Στα τέλη του **1960** και στις αρχές του **1970**, οι γυναίκες εντός και εκτός των Ηνωμένων Εθνών συνειδητοποίησαν ότι ένα έγγραφο αφιερωμένο στα δικαιώματα των γυναικών ήταν απαραίτητο, καθώς το υφιστάμενο θεσμικό πλαίσιο δεν επαρκούσε.

Έτσι, τη δεκαετία του **1970**, οι γυναίκες έστρεψαν την προσοχή τους στις Συνδιασκέψεις του ΟΗΕ. Τα έγγραφα που προέκυψαν από το Μεξικό, την Κοπεγχάγη, το Ναϊρόμπι και το Πεκίνο, αναφέρονταν στη σχέση ανάμεσα στις γυναίκες και την ανάπτυξη, ενώ διαπιστώθηκε η πολυπλοκότητα της ανάπτυξης. Επιπλέον, αποκαλύφθηκε η σύνδεση μεταξύ των εννοιών του ανθρωπισμού, της ειρήνης, της διακυβέρνησης και του πολιτισμού με την ανάπτυξη.

2.1.DEDAW (Declaration on the Elimination of Discrimination Against Women 1967)

Το **1967** η Επιτροπή του ΟΗΕ για τη Θέση της Γυναίκας (Commission on the Status of Women, CSW) παρήγαγε ένα σημαντικό κείμενο, τη Διακήρυξη για την Εξάλειψη των Διακρίσεων κατά των Γυναικών (Declaration on the Elimination of Discrimination Against Women, DEDAW), το οποίο δημιούργησε νέα πρότυπα για τη μέτρηση της προόδου όσον αφορά στον τρόπο με τον οποίο οι κυβερνήσεις και οι γραφειοκράτες ασχολούνται με τις γυναίκες δίνοντας τους ένα πρότυπο να ακολουθήσουν.

Η διακήρυξη του DEDAW αναφέρει ότι οι διακρίσεις κατά των γυναικών είναι «θεμελιωδώς άδικη προσβολή της ανθρώπινης αξιοπρέπειας», ωστόσο η εφαρμογή της συγκεκριμένης πρότασης φάνηκε να είναι δύσκολη. Στη CEDAW

διατυπώθηκε για πρώτη φορά τι σημαίνει η διάκριση κατά των γυναικών και σκιαγραφήθηκαν τα βήματα με τα οποία θα διορθωθεί αυτή η κατάσταση.¹

Η DEDAW είναι η πρώτη πλήρης νομική πράξη σχετικά με τα δικαιώματα των γυναικών. Ο όρος "διάκριση" ήταν αναπόσπαστο μέρος του λεξιλογίου των Ηνωμένων Εθνών που συνδέεται με την ισότητα και τα δικαιώματα. Η DEDAW μετέφερε την ιδέα της ισότητας των γυναικών πέρα από τα όρια ενός άκαμπτου νομικού κειμένου, επισημαίνοντας ότι τα εμπόδια δεν είναι κυρίως νομικά, αλλά κοινωνικά και άρα πιο άκαμπτα. Η δήλωση απαιτούσε την κατάργηση των παραδοσιακών προτύπων και πρακτικών που εμπόδιζαν την ισότητα, το οποίο ήταν ένα βήμα προς την κατανόηση των πραγματικών ριζών της ανισότητας των φύλων. Επίσης, περιόρισε τα εμπόδια που επέβαλε η οικογένεια και η κοινότητα.²

2.2.Πρώτη Παγκόσμια Διάσκεψη των ΗΕ για τις Γυναίκες-Μεξικό 1975

Το **1974** ορίστηκε ως το Έτος της Γυναίκας και το **1976** με **1985** η Δεκαετία των Ηνωμένων Εθνών για τη Γυναίκα. Βασικός στόχος αυτών των ενεργειών ήταν η ένταξη των γυναικών στην προσπάθεια για την προώθηση της ανάπτυξης. Το **1975** πραγματοποιήθηκε η πρώτη παγκόσμια συνδιάσκεψη του ΟΗΕ για τις γυναίκες στην πόλη του Μεξικού. Ήταν η πρώτη φορά που τέθηκε το θέμα του ρόλου των γυναικών στην ανάπτυξη. Περισσότερα από 130 έθνη έστειλαν αντιπροσώπους στην Παγκόσμια Διάσκεψη του Διεθνούς Έτους Γυναίκας στην Πόλη του Μεξικού. Το 75% ήταν γυναίκες. Το συνέδριο είχε ως σκοπό το άνοιγμα του ΟΗΕ σε περισσότερες ΜΚΟ και ενώ παλαιότερα τις παγκόσμιες συνδιασκέψεις τις παρακολουθούσαν μεγάλες ΜΚΟ, στο Μεξικό έλαβαν μέρος πολλές μικρότερες, μη παραδοσιακές ΜΚΟ βρίσκοντας ένα ουσιαστικό χώρο για να ακουστούν οι απόψεις τους. Η δικτύωση των γυναικών μέσα από αυτά τα συνέδρια οδήγησε στη γέννηση ενός παγκόσμιου κινήματος γυναικών που σταθερά έχει αποκτήσει δύναμη και προβολή.³

Οι γυναίκες μέσα από τις κυβερνήσεις αποδείχθηκαν σημαντικοί σύμμαχοι των ομάδων γυναικών στην προώθηση των αλλαγών. Οι γυναίκες ήταν σε θέση να

¹ Jain, D., *Women, Development, and the UN: A Sixty-Year Quest for Equality and Justice*, Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis, 2005, σελ. 7.

² United Nations, GA, Declaration on the Elimination of Discrimination against Women (1967).

³ Jain, D., *Women, Development, and the UN: A Sixty-Year Quest for Equality and Justice*, op. cit, σελ. 68-69.

διαμορφώσουν μια πολιτική ταυτότητα με βάση τις διακρίσεις που αντιμετωπίζουν παγκοσμίως, παρά την ποικιλομορφία και τις διασπάσεις και να αναδειχθούν σε μία παγκόσμια κοινωνική οντότητα. Το συνέδριο έφερε μια καθοριστική αλλαγή στον τομέα της συλλογής και ανάλυσης δεδομένων. Οι συστάσεις της διάσκεψης οδήγησαν σε προσπάθειες μέσω της Δεκαετίας του ΟΗΕ για τις Γυναίκες στην καλύτερα κατανόηση των γυναικείων αναγκών.⁴

Ένα άλλο μέτρο της διάσκεψης ήταν η έκδοση του **Παγκόσμιου Σχεδίου Δράσης (World Plan Of Action, WPA)**, το οποίο αναγνώρισε ότι οι γυναίκες δεν έχουν ισότιμη πρόσβαση στους πόρους. Στόχος του ήταν να δοθεί έμφαση στα κοινωνικά ζητήματα, όπως η γυναικεία μετανάστευση, οι γυναίκες κρατούμενες, η πορνεία και το λαθρεμπόριο και να εξασφαλιστεί η πρόσβαση των γυναικών στην εκπαίδευση και στις ευκαιρίες απασχόλησης, η πολιτική συμμετοχή, η πρόσβαση στις υπηρεσίες υγείας, στέγασης, διατροφής, και ο οικογενειακός προγραμματισμός. Έθεσε, επίσης, τους ελάχιστους στόχους που πρέπει να πληρούνται από το 1980. Επίσης, αποφασίστηκε η κάθε χώρα να ορίζει μόνη της τα μέτρα και τις προτεραιότητες που θα θέτει.⁵ Το Σχέδιο Δράσης δε βλέπει τις γυναίκες ως απλούς αποδέκτες βοήθειας, αλλά αναγνωρίζει τη συνεισφορά των γυναικών στην ανάπτυξη και την ειρήνη.

Το κείμενο που προέκυψε από τη Συνδιάσκεψη του Μεξικό αναγνωρίζει ότι η «υπό-ανάπτυξη επιβάλλει στις γυναίκες το διπλό βάρος της εκμετάλλευσης» και δήλωσε ότι κάθε εμπόδιο στο δρόμο των γυναικών «για πλήρη ενσωμάτωση στην εθνική ανάπτυξη» πρέπει να εξαλειφθεί. Ένα ακόμα αποτέλεσμα της Συνδιάσκεψης του Μεξικού ήταν και η δημιουργία του **UNIFEM (UN Development Fund for Women)** και του **INSTRAW (UN International Research and Training Institute for the Advancement of Women)**. Οι γυναίκες στο πλαίσιο του ΟΗΕ είδαν τα όργανα αυτά ως τα μέσα για την ενδυνάμωση των γυναικών που ζουν κάτω από το όριο της φτώχειας σε όλο τον κόσμο και τις επέτρεψε να καταστούν ενεργές στη χάραξη πολιτικών ανάπτυξης και σχεδιασμού.

Το **UNIFEM** διαμορφώθηκε εν μέρει ως απάντηση στη συνειδητοποίηση των γυναικών ότι «Το τεράστιο ποσό των παραγωγικών εργασιών που εκτελούνται από

⁴ Ibid.

⁵ Ibid, σελ. 85.

τις γυναίκες στους τομείς της γεωργίας, του εφοδιασμού καυσίμων, στη βοήθεια στα πλαίσια της κοινότητας κτλ, παρέμεινε σχεδόν αόρατο για τους περισσότερους αναπτυξιακούς οργανισμούς». ⁶ Άρχισε να λειτουργεί ως Εθελοντικό Ταμείο των Ηνωμένων Εθνών της Δεκαετίας για τις Γυναίκες το 1976. Κατά την πρώτη δεκαετία, επικεντρώθηκε στην εύρεση οικονομικών και άλλων πόρων για τις γυναίκες των αναπτυσσόμενων χωρών. Αν και το Εθελοντικό Ταμείο αρχικά προοριζόταν να λειτουργεί μόνο μέσω της Διεθνούς Δεκαετίας για τις Γυναίκες, η Γενική Συνέλευση του ΟΗΕ πείστηκε για την αξία του έργου του και το μετέτρεψε σε αυτόνομο ταμείο το 1984. Αν και συνδέθηκε με το Πρόγραμμα Ανάπτυξης των Ηνωμένων Εθνών, είχε τον έλεγχο των κονδυλίων και το δικό του προγραμματισμό. ⁷

Τα πρώτα δεκαπέντε χρόνια λειτουργίας του, το UNIFEM λειτουργεί αποτελεσματικά ως καταλύτης, χρηματοδοτώντας τα έργα των γυναικών που προσελκύουν άλλες πηγές χρηματοδοτικής υποστήριξης. ⁸ Κατά την αρχική αυτή περίοδο το UNIFEM έκανε το καινοτόμο βήμα μετατρέποντας τις ΜΚΟ σε φορείς υλοποίησης των χρηματοδοτούμενων έργων. Επιπλέον, το πιο σημαντικό βήμα ήταν ότι αναγνώρισε πως οι γυναίκες από μόνες τους πρέπει να φέρουν την αλλαγή και ότι δεν είναι αποτελεσματικό να παραμένουν παθητικοί παραλήπτες φιλανθρωπικών ενεργειών .

Το **INSTRAW** ξεκίνησε τις δραστηριότητες του το 1980. Στα πρώτα έτη της λειτουργίας του, συνεργάστηκε στενά με τη Στατιστική Υπηρεσία των Ηνωμένων Εθνών για τη συλλογή στατιστικών σχετικών με τις γυναίκες και την ανάπτυξη. Επίσης, συνεργάστηκε με τον ΟΟΣΑ και τη Eurostat στην αναθεώρηση των τρόπων με των οποίων αποτιμάται η εργασία των γυναικών στον άτυπο τομέα της οικονομίας. ⁹ Η πραγματική αποτίμηση της εργασίας των γυναικών είναι πολύ σημαντική, διότι σε πολλές περιοχές του αναπτυσσόμενου κόσμου η εργασία των γυναικών παραμένει εκτός των στατιστικών και των εθνικών λογαριασμών, όπως αναφέρθηκε και στην εισαγωγή, καθώς δε θεωρείται σημαντική. Με την αναθεώρηση των τρόπων αποτίμησης της εργασίας δημιουργείται μία πιο σαφής και ολοκληρωμένη εικόνα για

⁶ Ibid, σελ. 94.

⁷ Ibid, σελ. 94.

⁸ Ibid, σελ/ 128.

⁹ United Nations, International Research and Training Institute for the Advancement of Women (UN-INSTRAW) και πιο συγκεκριμένα: <http://www.un-instraw.org/>

την κατάσταση των γυναικών και καθίσταται πιο εύκολη η επίλυση των προβλημάτων που αντιμετωπίζουν.

Το INSTRAW σε συνεργασία με άλλους οργανισμούς, προωθεί και παράγει γνώσεις και πληροφορίες σχετικά με την ισότητα των φύλων και τη χειραφέτηση των γυναικών. Το Ινστιτούτο ενθαρρύνει τα άτομα και τις οργανώσεις να διενεργούν δράσεις προσανατολισμένες σε θέματα φύλου, ιδίως στις αναπτυσσόμενες χώρες, που θα έχουν ένα συγκεκριμένο αντίκτυπο στις πολιτικές και τα προγράμματα.

2.3.CEDAW (Convention for the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women 1979)

Το 1979 υιοθετήθηκε από τη Συνέλευση των ΗΕ η Σύμβαση για την Εξάλειψη Όλων των Μορφών Διακρίσεων κατά των Γυναικών (Convention for the Elimination of All Forms of Discrimination Against Women, CEDAW). Οι διακρίσεις που αναφέρονται στην εν λόγω Σύμβαση περιλαμβάνουν την εξάλειψη διακρίσεων στην παιδεία, την υγεία, την αντιπροσώπευση, την απασχόληση, την πορνεία, τους ρόλους των φύλων, τον πολιτικό και δημόσιο βίο, τα οικονομικά και κοινωνικά οφέλη, τους νόμους, το γάμο και τις οικογένειες των γυναικών της υπαίθρου.¹⁰

Η Σύμβαση για την Εξάλειψη όλων των Μορφών Διακρίσεων κατά των Γυναικών απαιτεί από τα κράτη μέρη να λάβουν όλα τα κατάλληλα μέτρα για την εξάλειψη των διακρίσεων κατά των γυναικών και να εξασφαλίσουν την πρακτική υλοποίηση της αρχής της ισότητας γυναικών και ανδρών. Τα κράτη είναι υποχρεωμένα όχι μόνο να απέχουν από πράξεις διακρίσεων, αλλά και να φροντίσουν για την εξάλειψη των διακρίσεων κατά των γυναικών από οποιοδήποτε πρόσωπο, οργανισμό ή επιχείρηση.¹¹

Η CEDAW έχει διαφορά σε σχέση με άλλες συνθήκες για τα ανθρώπινα δικαιώματα. Τονίζει την έννοια της μη διάκρισης κατά των γυναικών, εντάσσει τις ιδιωτικές πράξεις στον ορισμό των διακρίσεων, απαγορεύει τις προκαταλήψεις, τις εθιμικές πρακτικές και τα στερεότυπα κατά των γυναικών, παροτρύνει τις χώρες που

¹⁰ Τσάλτας, Γρ., Ι., *Γιοχάνεσμπουργκ: Το περιβάλλον μετά τη Συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για την Αειφόρο Ανάπτυξη*, εκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2003, σελ. 224.

¹¹ Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW), και πιο συγκεκριμένα: <http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/>

την υπέγραψαν να συμμορφωθούν με αυτές τις απαγορεύσεις και προωθεί την ισότητα σε πραγματικούς όρους.

2.4.Δεύτερη Παγκόσμια Διάσκεψη των ΗΕ για τις Γυναίκες-Κοπεγχάγη 1980

Το **1980** συντελέστηκε η δεύτερη παγκόσμια διάσκεψη των ΗΕ για τις γυναίκες στην Κοπεγχάγη. Στην Κοπεγχάγη, οι γυναίκες από τις αναπτυσσόμενες χώρες, ήρθαν για να συζητήσουν και να προτείνουν πολλά θέματα για το πώς να υλοποιηθεί να ανάπτυξη με επίκεντρο τις γυναίκες, αλλά οι φωνές τους ήταν υποτονικές, λόγω των γεωπολιτικών συγκρούσεων του Ψυχρού Πολέμου. Θέματα όπως η Παλαιστίνη και το απαρτχάιντ ήταν έντονα κατά τη συνδιάσκεψη, η οποία οδήγησε σε έλλειψη συναίνεσης όσον αφορά στο σχέδιο του εγγράφου της συνδιάσκεψης. Ωστόσο, οι δεσμοί μεταξύ της ανάπτυξης και της ειρήνης ενισχύθηκαν στην Κοπεγχάγη.¹²

Το έγγραφο της Κοπεγχάγης καλεί τις κυβερνήσεις να αναφέρουν ρητά τη δέσμευσή τους για «ισότιμη και πλήρη συμμετοχή των γυναικών στην οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη», συμπεριλαμβανομένης της «συστηματικής και βιώσιμης σύνδεσης των προσπάθειών για την ένταξη των γυναικών στο εθνικό αναπτυξιακό σχεδιασμό».¹³

Το **1982**, οι συστάσεις της διάσκεψης της Κοπεγχάγης ελήφθησαν από τη Γενική Συνέλευση, η οποία ενέκρινε τη Διακήρυξη για τη συμμετοχή των Γυναικών στην Προώθηση της Διεθνούς Ειρήνης και Συνεργασίας. Το άρθρο 1 αναφέρει ότι οι γυναίκες και οι άνδρες έχουν «ισότιμο και ζωτικό συμφέρον να συμβάλουν στη διεθνή ειρήνη και συνεργασία» και το άρθρο 12, πρότεινε μέτρα για «την παροχή πρακτικών ευκαιριών για την αποτελεσματική συμμετοχή των γυναικών στις ειρηνευτικές διαδικασίες». Μία από τις σημαντικές στιγμές της συνδιάσκεψης της Κοπεγχάγης ήταν το άνοιγμα της Σύμβασης για την Εξάλειψη Όλων των Μορφών Διακρίσεων κατά των Γυναικών. Πενήντα επτά χώρες υπέγραψαν τη νέα σύμβαση, κατά την τελετή έναρξης της Διάσκεψης στο Ναϊρόμπι.¹⁴

¹² Jain, D., *Women, Development, and the UN: A Sixty-Year Quest for Equality and Justice*, op. cit, σελ. 86.

¹³ Ibid, σελ 7.

¹⁴ Ibid, σελ. 87.

2.5. Τρίτη Παγκόσμια Διάσκεψη των ΗΕ για τις Γυναίκες-Ναϊρόμπι 1985

Η Δεκαετία για τις Γυναίκες (1976-1985) κορυφώθηκε σε μια διάσκεψη στο Ναϊρόμπι το **1985**. Παρά τις δεκαετίες της επίσημης αναπτυξιακής πολιτικής, από το 1990, η έκταση της φτώχειας, των ασθενειών, του αναλφαριθτισμού και της ανεργίας στο Νότο είχε αυξηθεί. Κατά τη διάρκεια της 1980 υπήρξε μία πρωτοφανής ανάπτυξη του χρέους των αναπτυσσόμενων χωρών και επιδείνωση της πείνας στην Αφρική. Ομοίως, κατά τη Δεκαετία για τις Γυναίκες έγιναν μόνο πολύ περιορισμένες αλλαγές στα πατριαρχικά καθεστώτα. Ωστόσο, παρά την έλλειψη αλλαγής, κατά τη Δεκαετία των Ηνωμένων Εθνών για τις γυναίκες επιτεύχθηκε μια νέα συνειδητοποίηση της ανάγκης να εξετάζεται και ο ρόλος και οι ανάγκες των γυναικών κατά το σχεδιασμό της ανάπτυξης.¹⁵

Η διάσκεψη του Ναϊρόμπι ήταν ένα ορόσημο για την αλλαγή του ορισμού της ειρήνης: «Η ειρήνη δεν περιλαμβάνει μόνο την απουσία του πολέμου, της βίας και των εχθροπραξιών σε εθνικό και διεθνές επίπεδο, αλλά και την απόλαυση της οικονομικής και κοινωνικής δικαιοσύνης, της ισότητας και για του συνόλου των δικαιωμάτων του ανθρώπου και των θεμελιωδών ελευθεριών του μέσα στην κοινωνία». Έντεκα σημεία των Μελλοντικών Στρατηγικών του Ναϊρόμπι για την Προώθηση των Γυναικών απευθύνονται σε ειδικά ζητήματα των γυναικών και την ειρήνη.¹⁶

Ακόμα, αποτέλεσμα της συνδιάσκεψης ήταν και **Οι Μελλοντικές Στρατηγικές του Ναϊρόμπι (Nairobi Forward-Looking Strategy 1985)** των οποίων σημαντική αναφορά είναι ότι «η πρόοδος των γυναικών δεν είναι εφικτή χωρίς την ανάπτυξη, και...χωρίς την πρόοδο των γυναικών, η ανάπτυξη από μόνη της δύσκολα θα επιτευχθεί».¹⁷ Οι Στρατηγικές του Ναϊρόμπι ορίζουν ότι οι γυναίκες θα πρέπει να έχουν τις ίδιες ευκαιρίες με τους άντρες στη συμμετοχή στο εργατικό δυναμικό και στη συμμετοχή σε προγράμματα που χρησιμεύουν στην αναβάθμιση του αστικού και αγροτικού περιβάλλοντος. Επιπλέον, ότι πρέπει να ληφθούν μέτρα για να ενισχυθεί ο μηχανισμός για τη διεθνή οικονομική συνεργασία για την εκμετάλλευση των

¹⁵ Momsen, J., *Gender and Development*, Second Edition, Taylor and Francis e-Library, 2009, σελ. 10.

¹⁶ Jain, D., *Women, Development, and the UN: A Sixty-Year Quest for Equality and Justice*, op. cit, σελ. 120.

¹⁷ Ibid, σελ. 8.

υδάτινων πόρων, τον έλεγχο της ερημοποίησης και άλλων περιβαλλοντικών καταστροφών.¹⁸

Ανέφερεται ακόμα, ότι θα πρέπει να ενισχυθούν οι προσπάθειες για τη βελτίωση των συνθηκών υγιεινής, συμπεριλαμβανομένης της προμήθειας πόσιμου νερού σε όλες τις κοινότητες και ιδιαίτερα στις παραγκουπόλεις και στις αγροτικές περιοχές, λαμβάνοντας υπόψην τους περιβαλλοντικούς παράγοντες. Το συγκεκριμένο θέμα είναι ιδιαίτερα σημαντικό, καθώς οι γυναίκες καταναλώνουν ένα πολύ μεγάλο τμήμα της ημέρας τους στη συλλογή νερού. Τέλος, ότι οι περιβαλλοντικές επιπτώσεις των πολιτικών, των προγραμμάτων και των σχεδίων για την υγεία των γυναικών και οι δραστηριότητες, συμπεριλαμβανομένων των πόρων και του εισοδήματος τους, θα πρέπει να αξιολογούνται και οι αρνητικές επιπτώσεις να εξαλείφονται.¹⁹

2.6. Διακήρυξη για το Δικαίωμα στην Ανάπτυξη-1986

Το 1986 η Διακήρυξη για το Δικαίωμα στην Ανάπτυξη, στα άρθρα 5 και 6 αναφέρεται πως τα κράτη θα πρέπει να λαμβάνουν αποφασιστικά μέτρα για την εξάλειψη των μαζικών παραβιάσεων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, καθώς και για την ενδυνάμωση του οικουμενικού σεβασμού τους ανεξαιρέτως, χωρίς διακρίσεις φυλής, φύλου, γλώσσας ή θρησκείας.²⁰ Ακόμα, το άρθρο 8 αναφέρει ότι τα κράτη θα πρέπει «να λαμβάνουν, σε εθνικό επίπεδο, όλα τα απαραίτητα μέτρα για την υλοποίηση του δικαιώματος στην ανάπτυξη θα πρέπει να διασφαλίσουν, *inter alia*, την ισότητα ευκαιριών για όλους, στην πρόσβαση σε βασικούς πόρους, εκπαίδευση, υπηρεσίες υγείας, τροφή, κατοικία, απασχόληση και τη δίκαιη κατανομή του εισοδήματος. Πρέπει να λαμβάνονται αποτελεσματικά μέτρα για να διασφαλιστεί ότι οι γυναίκες έχουν ένα δραστήριο ρόλο στην αναπτυξιακή διαδικασία. Πρέπει να πραγματοποιούνται κατάλληλες οικονομικές και κοινωνικές μεταρρυθμίσεις με προοπτική την απάλειψη όλων των κοινωνικών ανισοτήτων».²¹ Γίνεται αντιληπτό πως ήδη από το 1986 η Διακήρυξη καλύπτει ένα αρκετά μεγάλο εύρος των ζητημάτων που σχετίζονται με τις γυναίκες.

¹⁸ Lee-Smith, D., Hinchey Trujillo, C., The struggle to legitimize subsistence: women and sustainable development, *Environment and Urbanization*, Vol 4, Issue 1, 1992, σελ. 46.

¹⁹ Ibid.

²⁰ Τσάλτας, Γρ. Ι., *Αναπτυξιακό Φαινόμενο και Τρίτος Κόσμος: Πολιτικές και Διεθνές Δίκαιο της Ανάπτυξης*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 2010, σελ. 459-460.

²¹ Ibid.

Στα τέλη της δεκαετίας του **1980** επανεξετάστηκε το θέμα των γυναικών σε συνάρτηση με την ανάπτυξη. Έγινε σαφές πως «η ανάπτυξη η ίδια ήταν το πρόβλημα». Η ανεπαρκής και ακατάλληλη συμμετοχή των γυναικών στην ανάπτυξη δεν αποτελούσε την αιτία της αύξησης της υπανάπτυξης. Αιτία της υπανάπτυξης ήταν η ασύμμετρη συμμετοχή στη διαδικασία της ανάπτυξης με την οποία αποκλείστηκαν από τα οφέλη για τα οποία αυτές ήταν υπεύθυνες. Οι θεωρητικοί της ανάπτυξης στράφηκαν προς την θεώρηση της σχέσης του φύλου και της ανάπτυξης, η οποία πιστεύει ότι το βασικό πρόβλημα με τις σχέσεις των δύο φύλων είναι η υποδεέστερη θέση των γυναικών σε σχέση με των αντρών και ότι οι ρόλοι των φύλων μέσα στα νοικοκυριά είναι πολύπλοκοι και ποικίλουν.²²

2.7.Παγκόσμια Διάσκεψη για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη-Ρίο ντε Τζανέιρο 1992

Κατά τη δεκαετία του '90 παρατηρήθηκε μία αύξηση του ενδιαφέροντος για την ανάλυση της αλληλεπίδρασης των γυναικών και του περιβάλλοντος και των επιπτώσεων των περιβαλλοντικών πολιτικών στις γυναίκες. Πραγματοποιήθηκαν διεθνείς συναντήσεις και διοργανώσεις, όπως η Παγκόσμια Συνέλευση για τις Γυναίκες και το Περιβάλλον στο Μαϊάμι το Νοέμβριο του 1991 και η συνδιάσκεψη στο Ρίο Ντε Τζανέιρο το **1992**.

Είκοσι χρόνια μετά την Σύνοδο της Στοκχόλμης, ο ΟΗΕ πραγματοποίησε την Παγκόσμια Διάσκεψη με θέμα «Περιβάλλον και Ανάπτυξη» στο Ρίο ντε Τζανέιρο της Βραζιλίας. Η Διάσκεψη του Ρίο ήρθε να ισχυροποιήσει τις σχέσεις μεταξύ περιβάλλοντος και ανάπτυξης και να φέρει τα θέματα του περιβάλλοντος σε πρώτο πλάνο, εισάγοντας τα συγχρόνως στην προβληματική της βιώσιμης ανάπτυξης, που μέχρι τότε ουσιαστικά σχετιζόνταν πιο πολύ με την ισόρροπη σχέση οικονομίας και κοινωνίας.

Στη Διακήρυξη του Ρίο (20^η αρχή) αναγνωρίστηκε ο σημαντικός ρόλος των γυναικών στην περιβαλλοντική διαχείριση και ανάπτυξη και επισημάνθηκε η

²² Siar, S., V., Cañeba Lynn, M., Women and the question of sustainable development in a Philippine fishing village, *International Journal of Sustainable Development and World Ecology*, Vol. 5, Issue 1, 1998, σελ 52.

σημασία της ενεργούς συμμετοχής τους στην προώθηση της βιώσιμης ανάπτυξης.²³ Η Διάσκεψη Κορυφής του Ρίο οδήγησε επιπλέον, στην ίδρυση του Περιβαλλοντικού και Αναπτυξιακού Οργανισμού για τις Γυναίκες (Women's Environment and Development Organization, WEDO), ένα διεθνές δίκτυο των γυναικείων οργανώσεων και του Γυναίκες στην Ευρώπη για ένα Κοινό Μέλλον (Women in Europe for a Common Future, WECF) μίας Πανευρωπαϊκής Περιβαλλοντικής Οργάνωσης για τις Γυναίκες. Μετά το Ρίο αυξήθηκε ο αριθμός των γυναικών που ασχολείται με θέματα περιβαλλοντικής βιωσιμότητας, βιοποικιλότητας, κλιματικής αλλαγής και προστασίας των φυσικών πόρων.²⁴

«Το βασικότερο αποτέλεσμα του Ρίο αποτέλεσε η σύνταξη μίας Έκθεσης, γνωστής ως **Ατζέντα 21** που αναφέρεται στις υποχρεώσεις και τους στόχους της Διεθνούς Κοινότητας για την επίτευξη μίας καλύτερης ζωής και στους στόχους της αειφορίας για τον 21^ο αιώνα. Η Ατζέντα 21 περιλαμβάνει 40 κεφάλαια που καλύπτουν όλα τα θέματα που σχετίζονται με το τρίπτυχο Οικονομία - Κοινωνία - Περιβάλλον, από την καταπολέμηση της φτώχειας έως τα θέματα αναπτυξιακής συνεργασίας και την ανάγκη για δημιουργία κατάλληλων θεσμών».²⁵

Στην Ατζέντα 21 στο Πρόγραμμα παγκόσμιας δράσης και στρατηγικών εξασφαλίστηκε ο συμμετοχικός ρόλος των γυναικών. Η ομάδα των γυναικών ήταν μεταξύ των σημαντικών κοινωνικών ομάδων που συμμετείχαν και ασχολήθηκαν με τα θέματα της βιώσιμης ανάπτυξης και αποτέλεσαν τους βασικούς εταίρους για την υλοποίηση του στόχου της Ατζέντας 21.²⁶

Η Ατζέντα 21 προχώρησε σε προτάσεις για την ενδυνάμωση των γυναικών αναλαμβάνοντας δράσεις και πρωτοβουλίες σε σημαντικά θέματα σχετικά με τη βιώσιμη ανάπτυξη, όπως η πρόσβαση των γυναικών στη διαδικασία και στα κέντρα λήψης αποφάσεων, η βελτίωση των συνθηκών εργασίας τους, η βελτίωση της ποιότητας της γυναικείας υγείας, η πρόσβαση στη γη και στην ιδιοκτησία, η εξάλειψη του χάσματος των φύλων στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση, η άρση των ανισοτήτων που θίγουν τις ευκαιρίες των γυναικών στην πράξη, η διευκόλυνση

²³ Τσάλτας, Γρ., Ι., *Γιοχάνεσμπουργκ: Το περιβάλλον μετά τη Συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για την Αειφόρο Ανάπτυξη*, op. cit., σελ. 225.

²⁴ Momsen, J., *Gender and Development*, op. cit., σελ. 109-110.

²⁵ Παπαϊωάννου, Μ., Μαυροειδής, Η., *Βιώσιμη Ανάπτυξη. Διεθνείς και Ευρωπαϊκές Εξελίξεις και Προοπτικές*, Heleco '05, ΤΕΕ, Αθήνα, 3-6 Φεβρουαρίου 2005, σελ. 2.

²⁶ Τσάλτας, Γρ., Ι., *Γιοχάνεσμπουργκ: Το περιβάλλον μετά τη Συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για την Αειφόρο Ανάπτυξη*, op. cit., σελ. 224.

της επαγγελματικής απασχόλησης των γυναικών, η ανακατανομή της εξουσίας των ρόλων των φύλων και η συμφιλίωση των εργασιακών και οικογενειακών υποχρεώσεων, η πρόσβαση σε πόσιμο νερό και υποδομές υγιεινής (αποχέτευση), η πρόσβαση στους φυσικούς πόρους και η επιμόρφωση για τη διαχείριση τους και η ουσιαστική συμμετοχή των γυναικών σε προγράμματα περιβαλλοντικών και αναπτυξιακών πολιτικών.²⁷

Στο κεφάλαιο 24 της Ατζέντα 21 «Παγκόσμια Δράση για τις Γυναίκες προς την Αειφόρο Ανάπτυξη (Global Action for Women towards Sustainable Development) υπογραμμίζεται ο ρόλος που διαδραματίζουν οι γυναίκες στην αειφόρο ανάπτυξη και διακρίνονται 11 δεσμεύσεις με συγκεκριμένες συστάσεις για την ενίσχυση του ρόλου των γυναικών στην αειφόρο ανάπτυξη, την εξάλειψη όλων των εμποδίων στην ίση συμμετοχή και στη λήψη αποφάσεων. Επίσης, υπάρχουν άλλες 145 αναφορές σε όλο το κείμενο της Ατζέντα 21 στα 33 από τα 40 κεφάλαια της που υπογραμμίζουν το ρόλο των γυναικών στην αειφόρο ανάπτυξη.²⁸ Στην Ατζέντα 21 δίνεται ιδιαίτερη έμφαση στα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες, καθώς γίνεται σαφές πως μόνο μέσα από την αντιμετώπιση τους θα επιτευχθεί η σωστή αξιοποίηση των γυναικών, στην προώθηση της αειφόρου ανάπτυξης.

2.8.Τέταρτη Παγκόσμια Διάσκεψη των ΗΕ για τις Γυναίκες-Πεκίνο 1995

Το 1995 διεξήχθη επίσης, η τέταρτη παγκόσμια διάσκεψη των γυναικών στο Πεκίνο, η οποία υιοθέτησε μία Διακήρυξη και ένα Πρόγραμμα Δράσης με οποίο προτάθηκαν στρατηγικές και δράσεις που έπρεπε να ληφθούν από τη διεθνή κοινότητα, τις κυβερνήσεις και την κοινωνία των πολιτών για την ενδυνάμωση της γυναίκας σε δώδεκα τομείς: «την εξάλειψη της φτώχειας, την παιδεία και επιμόρφωση, την υγεία, την εξάλειψη της βίας κατά των γυναικών, τις ένοπλες συγκρούσεις, την οικονομία, την ισχύ και τα κέντρα λήψης αποφάσεων, τους θεσμοθετημένους μηχανισμούς για την πρόοδο των γυναικών, τα ανθρώπινα δικαιώματα, τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, το περιβάλλον και τέλος το κορίτσι-

²⁷ Ibid.

²⁸ Women's Major Group, *Women's Global Rio+20 Compilation Position Statement*, UN Conference on Sustainable Development Working Document, Version 1., November 2011, σελ. 5.

παιδί».²⁹ Η Συνδιάσκεψη στο Πεκίνο είναι γνωστή για την μεγαλύτερη από ποτέ ένταξη των ΜΚΟ των γυναικών.

Το **2000** στη Νέα Υόρκη έγινε η επόμενη Παγκόσμια Διάσκεψη των Γυναικών (Πεκίνο+5), η οποία επιβεβαίωσε τη σημασία των στόχων της Συνδιάσκεψης του Πεκίνο και αναγνώρισε και κάποια νέα σημεία ενδιαφέροντος, όπως η βία με έμφαση στο ρατσισμό κατά των γυναικών και στις αρνητικές παραδοσιακές πρακτικές, όπως η γυναικεία περιτομή κτλ.³⁰

2.9.Σύνοδος Κορυφής της Χιλιετίας-Νέα Υόρκη 2000

Στη Σύνοδο Κορυφής της Χιλιετίας, το 2000, οι κυβερνήσεις δεσμεύτηκαν για την προώθηση της ισότητας των φύλων και τη χειραφέτηση των γυναικών ως αποτελεσματικούς τρόπους για την καταπολέμηση της φτώχειας, της πείνας, των ασθενειών και της τόνωσης της βιώσιμης ανάπτυξης. Στους Αναπτυξιακούς Στόχους της Χιλιετίας που εγκρίθηκαν στη συνέχεια περιλαμβάνεται μεταξύ άλλων και ο στόχος για την ισότητα των φύλων και τη χειραφέτηση των γυναικών (τρίτος στόχος), μέσω της συμμετοχής τους στην απασχόληση, την εκπαίδευση και την πολιτική. Ακόμα, ο στόχος πέντε, αναφέρεται στη βελτίωση της υγείας των μητέρων, ιδιαίτερα σημαντικός στόχος, καθώς η θνησιμότητα κατά τη διάρκεια της εγκυμοσύνης ή του τοκετού είναι ιδιαίτερα συχνό φαινόμενο στις χώρες του αναπτυσσόμενου κόσμου.

2.10.Παγκόσμια Διάσκεψη Κορυφής για Αειφόρο Ανάπτυξη-Γιοχάνεσμπουργκ 2002

Οι περισσότερες κυβερνήσεις δεν επιδίωξαν την εφαρμογή των δεσμεύσεων που ανέλαβαν κατά τη Διάσκεψη Κορυφής του Ρίο. Αναγνωρίζοντας αυτή την κατάσταση, η Παγκόσμια Διάσκεψη Κορυφής για Αειφόρο Ανάπτυξη (World Summit on Sustainable Development, WSSD), που πραγματοποιήθηκε στο Γιοχάνεσμπουργκ το **2002**, επικεντρώθηκε στην εφαρμογή του Ρίο. Οι φωνές των γυναικών ήταν μια ισχυρή παρουσία στη Διάσκεψη Κορυφής του Γιοχάνεσμπουργκ

²⁹ Τσάλας, Γρ., Ι., *Γιοχάνεσμπουργκ: Το περιβάλλον μετά τη Συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για την Αειφόρο Ανάπτυξη*, op. cit., σελ. 227.

³⁰ Ibid.

και κατέστησε σαφές ότι δεν θα υπάρξει βιώσιμη ανάπτυξη χωρίς την ανάλυση με βάση το φύλο.³¹

Επιπροσθέτως, στο Σχέδιο Εφαρμογής γίνεται σαφής αναφορά σε συγκεκριμένα δικαιώματα των γυναικών και τρόπους προώθησης τους. Τα δικαιώματα αυτά σε ορισμένες περιπτώσεις συνδέθηκαν και με αριθμητικούς στόχους και συγκεκριμένα χρονικά όρια, όπως για παράδειγμα η μείωση στο μισό του πληθυσμού που ζει κάτω από όριο της φτώχειας (κάτω από \$1 ημερησίως) έως το 2015. Τέλος, πολύ σημαντικός στόχος ήταν η υλοποίηση της Ατζέντα 21. Σύμφωνα με την αρχή 20 υπάρχει δέσμευση για διασφάλιση ότι η βελτίωση της θέσης και της χειραφέτησης των γυναικών, καθώς και η ισότητα των φύλων ενσωματώνονται σε όλες τις δραστηριότητες που περιλαμβάνονται στην Ατζέντα 21, στους Αναπτυξιακούς Στόχους της Χιλιετίας και στο Σχέδιο Εφαρμογής της Συνδιάσκεψης.³²

Όμως, παρά τους χρονικούς δεσμευτικούς στόχους και τις δράσεις που έχουν αναληφθεί, είτε από τα κράτη είτε οργανώσεις σε τοπικό, περιφερειακό, εθνικό και διεθνές επίπεδο η διάσταση του φύλου σε προγράμματα και πολιτικές προωθείται με πολύ αργούς και ασταθείς ρυθμούς.

2.11.Παγκόσμια Διάσκεψη Κορυφής του 2005-Νέα Υόρκη

Στην Παγκόσμια Διάσκεψη Κορυφής του **2005** (2005 World Summit), οι ηγέτες από όλο τον κόσμο αποφάσισαν να προωθήσουν την ισότητα των φύλων και την εξάλειψη των διάχυτων διακρίσεων λόγω φύλου, μεταξύ άλλων, την εξασφάλιση του δικαιώματος των γυναικών να κατέχουν και να κληρονομούν περιουσία και την εξασφάλιση της ασφαλούς στέγασης για τις γυναίκες, την προώθηση της ίσης πρόσβαση των γυναικών στην αγορά εργασίας, τη βιώσιμη απασχόληση, την επαρκή προστασία της εργασίας και τη διασφάλιση της ίσης πρόσβασης των γυναικών στους παραγωγικούς πόρους.³³

³¹ Momsen, J., *Gender and Development*, op. cit., σελ. 111.

³² Τσάλτας, Γρ., Ι., *Γιοχάνεσμπουργκ: Το περιβάλλον μετά τη Συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για την Αειφόρο Ανάπτυξη*, op. cit., σελ. 228-229.

³³ United Nations, Department of Economic and Social Affairs, *World Survey 2009 on the Role of Women in Development: Women's Control over Economic Resources and Access to Financial Resources, including Microfinance*, New York, 2009, σελ. 3.

Στο ψήφισμά της σχετικά με την οικονομική εξέλιξη των γυναικών, που υιοθετήθηκε το 2005, η Επιτροπή για το Καθεστώς των Γυναικών κάλεσε τα κράτη μέλη να διευκολύνουν την περαιτέρω ανάπτυξη του χρηματοπιστωτικού τομέα για την αύξηση της πρόσβασης των γυναικών και τον έλεγχο των αποταμιεύσεων, των πιστωτικών και άλλων χρηματοπιστωτικών υπηρεσιών, μέσω παροχής κινήτρων στους μεσάζοντες για την εξυπηρέτηση των αναγκών των γυναικών επιχειρηματιών σε ισότιμη βάση, τόσο στις αγροτικές όσο και στις αστικές περιοχές και ακόμα την πλήρη συμμετοχή των γυναικών στη διαχείριση, τον προγραμματισμό και τις διαδικασίες λήψης αποφάσεων.³⁴ Η πρόσβαση των γυναικών σε οικονομικούς πόρους και η συμμετοχή τους στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων είναι απαραίτητη, διότι οι γυναίκες είναι αυτές που διεξάγουν το μεγαλύτερο τμήμα των εργασιών στον αναπτυσσόμενο κόσμο και πρέπει να είναι αυτές, οι οποίες θα αποφασίζουν για τη διεκπεραίωση των δραστηριοτήτων τους.

2.12.GEAR (Gender Equality Architecture Reform 2006)

Το GEAR (Gender Equality Architecture Reform) δημιουργήθηκε το **2006** στο UN Habitat Forum στο Βανκούβερ. Είναι ένα δίκτυο με πάνω από 300 ομάδες γυναικών από όλο τον κόσμο. Οι γυναίκες αυτές εργάστηκαν 4 χρόνια για τη δημιουργία του **Γυναίκες του ΟΗΕ (UN Women)**. Οι Γυναίκες του ΟΗΕ αναγνωρίζουν ότι η ισότητα των δύο φύλων δεν είναι μόνο βασικό ανθρώπινο δικαίωμα, αλλά είναι πολύ σημαντική και για την οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη. Αποστολή τους είναι η υλοποίηση της Διακήρυξης του Πεκίνο, της Πλατφόρμας Δράσης και των εθνικών και διεθνών δεσμεύσεων. Επιπλέον, θα πρέπει να επιβάλλει έκθεση στη Γενική Συνέλευση ετησίως μέσω του Οικονομικού και Κοινωνικού Συμβουλίου και θα λογοδοτεί στα κράτη μέλη.³⁵

Στις 2 Ιουλίου του 2010 ο ΟΗΕ ενέκρινε επισήμως την εν λόγω οντότητα. Οι Γυναίκες των ΗΕ συγχωνεύουν το UNIFEM, το Division for the Advancement of Women (DAW), το Γραφείο του Ειδικού Συμβούλου για θέματα του φύλου και της προόδου των γυναικών (Office of the Special Adviser on Gender Issues, OSAGI) και το Διεθνές Ινστιτούτο Έρευνας και Επιμόρφωσης για την πρόοδο των Γυναικών (INSTRAW). Οι οργανισμοί αυτοί δήλωσαν από κοινού ότι οι Γυναίκες των ΗΕ θα

³⁴ Ibid.

³⁵ Rio Plus Nothing, *Economic and Political Weekly*, Vol XLVII, no 26 and 27, June 30, 2012.

συνεργάζονται με ολόκληρο το σύστημα του ΟΗΕ και θα συνάπτουν αποτελεσματικές συμπράξεις με όλους τους ενδιαφερόμενους, συμπεριλαμβανομένης της κοινωνίας των πολιτών και των γυναικείων οργανώσεων. Οι Γυναίκες των ΗΕ ξεκίνησαν το έργο τους από την 1^η Ιανουαρίου του 2011 με προϋπολογισμό 500 εκαμμύρια δολάρια.³⁶

2.13. Διακήρυξη της Ντόχα για τη Χρηματοδότηση της Ανάπτυξης-2008

Στη Διακήρυξη της Ντόχα για τη Χρηματοδότηση της Ανάπτυξης, που επικυρώθηκε το 2008, οι παγκόσμιοι ηγέτες επαναβεβαίωσαν τη δέσμευσή τους για την εξάλειψη των διακρίσεων λόγω φύλου σε όλες τις μορφές, συμπεριλαμβανομένου του τομέα της εργασίας και των χρηματοπιστωτικών αγορών, καθώς και μεταξύ άλλων, της κυριότητας των περιουσιακών στοιχείων και των δικαιωμάτων για τα ακίνητα.

Τα κράτη μέλη αποφάσισαν να προωθήσουν τα δικαιώματα των γυναικών, συμπεριλαμβανομένης της οικονομικής ενδυνάμωσης τους, της αποτελεσματικής ενσωμάτωσης της διάστασης του φύλου στις μεταρρυθμίσεις του νόμου, των υπηρεσιών υποστήριξης των επιχειρήσεων και οικονομικών προγραμμάτων και της πλήρους και ισότιμης πρόσβασης των γυναικών στους οικονομικούς πόρους. Επιπλέον, συμφώνησαν στην προώθηση και την ενίσχυση των ικανοτήτων των κρατών και άλλων ενδιαφερόμενων μερών στη δημόσια διαχείριση που θα σέβεται και τις ανάγκες των γυναικών.³⁷

2.14. Rio+20-Ρίο ντε Τζανέιρο 2012

Παρά την πολύτιμη συνεισφορά των γυναικών στην αναπτυξιακή σκέψη μέσα από τα Η.Ε. και τις έντονες προσπάθειες για προώθηση της ισότητας των γυναικών, οι γυναίκες παρέμεναν σε μεγάλο βαθμό περιθωριοποιημένες. Μια έκθεση του 2000 της Διοργανικής Επιτροπής του ΟΗΕ για τις Γυναίκες και την Ισότητα των Φύλων (UN's Inter-Agency Committee on Women and Gender Equality, IACWGE) κατέληξε στο συμπέρασμα ότι λίγη προσοχή έχει δοθεί στην ισότητα των φύλων. Επίσης, παρατηρήθηκε ότι ενώ πολλοί μηχανισμοί του ΟΗΕ συμπεριέλαβαν στο

³⁶ Ibid.

³⁷ United Nations, Department of Economic and Social Affairs, *World Survey 2009 on the Role of Women in Development: Women's Control over Economic Resources and Access to Financial Resources, including Microfinance*, op. cit, σελ. 4.

σχεδιασμό και στον προϋπολογισμό τους την ενσωμάτωση της διάστασης του φύλου, ωστόσο οι προσπάθειες αυτές δεν είχαν επιτυχία, κυρίως λόγω της έλλειψης κατανόησης του τι σημαίνει ισότητα των φύλων στην πράξη.³⁸ Εμπόδια για την πρόοδο εξακολουθούν και παραμένουν, συμπεριλαμβανομένης της απουσίας στρατηγικού σχεδιασμού και καναλιών επικοινωνίας, έλλειψης κατανόησης του φύλου ως έννοια και των διαφορετικών επιπτώσεων των διάφορων παραγόντων στα δύο φύλα, καθώς και της ανισότητας των φύλων σε θέματα όπως η φτώχεια.³⁹ Έτσι, η διεθνής κοινότητα περίμενε με ανυπομονησία την Παγκόσμια Συνδιάσκεψη στη Βραζιλία προσμένοντας ότι θα είχε τη μεγάλη επιτυχία της Συνδιάσκεψης στο Ρίο είκοσι χρόνια πριν.

2.14.1. Οι θέσεις της ομάδας των γυναικών για το Rio+20

Η Κοινωνική Ομάδα των Γυναικών (Women's Major Group), μία ομάδα που έχει αναπτυχθεί και περιλαμβάνει πάνω από 50 οργανώσεις σε όλο τον κόσμο, την 1 Νοεμβρίου του 2011, λίγους μήνες δηλαδή πριν τη παγκόσμια Συνδιάσκεψη, εξέδωσε ένα κείμενο ως απάντηση στο αίτημα της Γραμματείας των ΗΕ σχετικά με τη Συνδιάσκεψη για βιώσιμη ανάπτυξη. Το κείμενο περιγράφει την παρούσα κατάσταση που βιώνουν οι γυναίκες και τις προσδοκίες της Κοινωνικής Ομάδας των Γυναικών από το Rio+20.

Συγκεκριμένα, αναφέρεται χαρακτηριστικά πως είκοσι χρόνια μετά την πρώτη διάσκεψη του Ρίο, παραμένουν μεγάλες κοινωνικές και οικονομικές ανισότητες. Αυτές οι ανισότητες επηρεάζουν ιδιαίτερα τις γυναίκες και τα παιδιά, οι οποίοι αποτελούν την πλειοψηφία εκείνων που ζουν σε συνθήκες φτώχειας. Το όραμα των γυναικών για τη Συνδιάσκεψη του Rio+20 ήταν ένας ίσος και βιώσιμος κόσμος. Κατά τη γνώμη των γυναικών τα μέτρα που έπρεπε να ληφθούν για την επίτευξη της ισότητας ήταν απαραίτητο να προωθούν την φυλετική ισότητα σε όλες τις πτυχές της οικονομίας, το σεβασμό για τα ανθρώπινα δικαιώματα και την κοινωνική δικαιοσύνη, την περιβαλλοντική διατήρηση και προστασία της ανθρώπινης υγείας.⁴⁰

³⁸ Jain, D., *Women, Development, and the UN: A Sixty-Year Quest for Equality and Justice*, op. cit, σελ. 153.

³⁹ Ibid.

⁴⁰ Rio+20 – United Nations Conference on Sustainable Development, για περισσότερες πληροφορίες: <http://www.uncsd2012.org/>

Η Κοινωνική Ομάδα των Γυναικών κάλεσε όλες τις κυβερνήσεις πριν τη συνδιάσκεψη στο Ρίο να ανανεώσουν τις δεσμεύσεις τους που υπήρχαν σε προηγούμενα διεθνή κείμενα, όπως η Σύμβαση για την Εξάλειψη Όλων των Μορφών Διακρίσεων κατά των γυναικών (CEDAW), η πλατφόρμα δράσης του Πεκίνο (Beijing Platform for Action), το Πρόγραμμα Δράσης του Καΐρου (Cairo Program of Action) και οι Αναπτυξιακοί Στόχοι της Χιλιετίας (Millennium Development Goals) και να χρηματοδοτήσουν και να υποστηρίξουν τη φυλετική ισότητα για την αειφόρο ανάπτυξη. Επιπλέον, η Κοινωνική Ομάδα των Γυναικών συνέστησε το τελικό κείμενο του Rio+20 να περιλαμβάνει ένα σύνολο στόχων για την αειφόρο ανάπτυξη, οι οποίοι θα συμπληρώνουν τις υφιστάμενες συμφωνίες.⁴¹

Ακόμα, η Κοινωνική Ομάδα των Γυναικών εξέφρασε την ανησυχία του σχετικά με τη χρήση του όρου «πράσινη οικονομία», λόγω του ότι πολλές φορές ο όρος διαχωρίζεται από το πλαίσιο της αειφόρου ανάπτυξης και της εξάλειψης της φτώχειας και οδηγεί σε ανισότητες που παραβιάζουν τα δικαιώματα των λαών και των μελλοντικών γενεών. Οι κυβερνήσεις κατά το Rio+20 θα πρέπει να ανανεώσουν τους στόχους της δίκαιης και αειφόρου ανάπτυξης και θα πρέπει να δεσμευτούν με για τη χρήση των κατάλληλων οικονομικών εργαλείων. Στο πλαίσιο της βιώσιμης ανάπτυξης, η οικονομία θα πρέπει να βοηθάει στην επίτευξη κοινωνικής προόδου, λαμβάνοντας υπόψη τα περιβαλλοντικά όρια.⁴²

Επιπροσθέτως, σύμφωνα με την Κοινωνική Ομάδα των Γυναικών η ατζέντα του Rio+20 θα πρέπει να περιλαμβάνει θέματα όπως η επισιτιστική ασφάλεια, η αναγνώριση της γνώσης των γυναικών σχετικά με τη γεωργία και την κτηνοτροφία, την εξάλειψη της βίας κατά των γυναικών, την προστασία των δικαιωμάτων των γυναικών σχετικά με την ελεύθερη επιλογή τους για το τι φυτά θα καλλιεργούν και θα πωλούν, προστασία των δικαιωμάτων τους επί της γης που καλλιεργούν και προστασία από την αρπαγή της γης τους, καθώς και των δικαιωμάτων ιδιοκτησίας, παύση της ιδιωτικοποίησης και εμπορευματοποίησης των κοινών εδαφών, προστασία των γυναικών και των παιδιών από την ακτινοβολία και απαγόρευση της χρήσης πυρηνικής ενέργειας, την προώθηση καθαρών ανανεώσιμων ενεργειακών τεχνολογιών και κατάργηση της χρήσης μη βιώσιμων πηγών ενέργειας, την

⁴¹ Ibid.

⁴² Ibid.

ενίσχυσης της προτεραιότητας του φύλου στις σχετικές με την κλιματική αλλαγή πολιτικές και τη διασφάλιση των δικαιωμάτων πρόσβασης των γυναικών σε βιώσιμες τεχνολογίες, νέες προσεγγίσεις για την ελαχιστοποίηση των κινδύνων που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες και τα παιδιά λόγω των νέων τεχνολογιών και χημικών και την κατοχύρωση του δικαιώματος στο νερό ως βασικό κοινό αγαθό.⁴³

Επίσης, η Κοινωνική Ομάδα των Γυναικών καλεί τις κυβερνήσεις να αναγνωρίσουν ότι η βιώσιμη ανάπτυξη θα πρέπει να στηρίζεται σε ένα υγιές περιβάλλον και ότι η οικονομική ανάπτυξη θα πρέπει να εξυπηρετεί την ανθρώπινη και πολιτιστική ανάπτυξη. Ακόμα, είναι απαραίτητη η δέσμευση των κρατών για την ένταξη της διάστασης του φύλου κατά τη χάραξη αναπτυξιακών εθνικών και ευρωπαϊκών μέτρων. Σημαντική είναι επιπλέον και η δέσμευση για ύπαρξη δεικτών σχετικά με τη συμμετοχή των γυναικών στην ανάπτυξη και την αξιολόγηση της επιτευχθείσας προόδου.⁴⁴

2.14.2.Αποτελέσματα του Rio+20

Οι γυναίκες από την Κοινωνική Ομάδα των Γυναικών απογοητεύτηκαν βαθιά από τα αποτελέσματα της διάσκεψης του Rio+20. Σύμφωνα με την εν λόγω ομάδα, οι κυβερνήσεις του κόσμου έχουν αποτύχει να διασφαλίσουν σημαντικά θέματα, τόσο σε σχέση με τις γυναίκες, όσο και με τις μελλοντικές γενεές. Δύο χρόνια διαπραγματεύσεων κατέληξαν στο Rio+20 χωρίς καμία πρόοδο για τα δικαιώματα των γυναικών και των μελλοντικών γενεών στην αειφόρο ανάπτυξη. Οι γυναίκες σε όλο τον κόσμο απογοητεύτηκαν πλήρως που οι κυβερνήσεις απέτυχαν να αναγνωρίσουν τα αναπαραγωγικά δικαιώματα των γυναικών ως κεντρική πτυχή της ισότητας των φύλων και της αειφόρου ανάπτυξης στο τελικό κείμενο. Τα αναπαραγωγικά δικαιώματα αναγνωρίζονται παγκοσμίως ως ανθρώπινα δικαιώματα και η σύνδεση τους με την αειφόρο ανάπτυξη έχει αναγνωριστεί στην Ατζέντα 21 και στη συνέχεια στο Πρόγραμμα Δράσης της Διεθνούς Διάσκεψης του 1994 για τον Πληθυσμό και την Ανάπτυξη (International Conference on Population and Development, ICPD).⁴⁵

⁴³ Ibid.

⁴⁴ Ibid.

⁴⁵ Rio+20 – United Nations Conference on Sustainable Development, για περισσότερες πληροφορίες: <http://www.uncsd2012.org/>

Οι γυναίκες αντιπρόσωποι θέωρησαν απαράδεκτο το γεγονός ότι ενώ τα αναπαραγωγικά δικαιώματα των γυναικών έχουν συμφωνηθεί πριν από 20 περίπου χρόνια αποτέλεσαν αντικείμενο επαναδιαπραγμάτευσης και δεν επιβεβαιώθηκαν στο τελικό κείμενο της Συνδιάσκεψης. Ακόμα, στο κείμενο που βγήκε από τη Συνδιάσκεψη στο Ρίο δεν υπήρχαν ισχυρές δεσμεύσεις για τα δικαιώματα των γυναικών στη γη, την ιδιοκτησία και την κληρονομιά.⁴⁶

Η Κοινωνική Ομάδα των Γυναικών εκφράζει τον προβληματισμό της για το γεγονός ότι δεν κατοχυρώθηκε το δικαίωμα σε ένα υγιές περιβάλλον και δεν υπήρξε καμιά αναφορά στη ραδιενεργό ρύπανση και τις καταστροφικές επιπτώσεις στην υγεία των ανθρώπων και κυρίως των γυναικών, λόγω του ότι είναι πιο ευάλωτες, και στο περιβάλλον, συμπεριλαμβανομένων των υδροφόρων οριζόντων, των ποταμών, των τροφίμων και του αέρα. Το τελικό κείμενο θα έπρεπε να αναγνωρίζει τον κίνδυνο της πυρηνικής ρύπανσης και το υψηλό κόστος της πυρηνικής ενέργειας. Ακόμα, το σχετικό με τις εξορύξεις κείμενο αναδεικνύει τα συμφέροντα των εταιρειών εξόρυξης και δεν υποστηρίζει ένα υγιές περιβάλλον για τις γυναίκες, τις κοινότητες τους και γενικά τους αυτόχθονες πληθυσμούς. Επίσης, η κρίσιμη σύνδεση μεταξύ της κλιματικής αλλαγής και της διάστασης του φύλου δεν αναφέρεται καθόλου, πράξη παράλογη αφού οι γυναίκες είναι αυτές που επηρεάζονται περισσότερο από το φαινόμενο και είναι αυτές που θα μπορούσαν να βοηθήσουν, λόγω των γνώσεων τους, στο μετριασμό και την προσαρμογή στις αλλαγές του κλίματος.⁴⁷

Περαιτέρω, τα μέλη της Κοινωνικής Ομάδας των Γυναικών απογοητεύτηκαν, λόγω της έλλειψης συγκεκριμένων μέτρων για τη διασφάλιση του δικαιώματος των γυναικών στην πρόσβαση και τον έλεγχο των φυσικών πόρων που αποτελούν τη βάση για την επιβίωση αυτών και των οικογενειών τους. Επιπροσθέτως, στο τελικό κείμενο δεν εξασφαλίζεται το δικαίωμα πρόσβασης των γυναικών και των αυτόχθονων πληθυσμών στους υδάτινους πόρους και δεν υπάρχουν σαφείς δεσμεύσεις για επενδύσεις στην πρόσβαση σε ασφαλή και καθαρή ενέργεια στις αγροτικές περιοχές, δίνοντας ιδιαίτερη σημασία στις γυναίκες και στην οικιακή κατανάλωση ενέργειας. Τα μέλη της Κοινωνικής Ομάδας των Γυναικών ανησυχούν

⁴⁶ Ibid.

⁴⁷ Ibid.

επιπλέον, για την αυξανόμενη εστίαση στη προερχόμενη από ιδιώτες χρηματοδότηση και τη μείωση των δημοσίων εσόδων για την αειφόρο ανάπτυξη.⁴⁸

Οι γυναίκες ωστόσο, ανέφεραν ως θετική έκβαση την επιβεβαίωση της Πλατφόρμας Δράσης του Πεκίνου και από τη συμφωνία για την αντιμετώπιση των παράνομων χρηματοοικονομικών ροών (από τους φορολογικούς παραδείσους). Οι μόνες συγκεκριμένες νέες αποφάσεις που ελήφθησαν στο Rio+20 είναι η δημιουργία δύο νέων διακυβερνητικών διαδικασιών, μία για τους Στόχους της Αειφόρου Ανάπτυξης και μία ακόμα για τους μηχανισμούς χρηματοδότησης.

Το Rio+20 τελείωσε με μία βαθιά απογοήτευση από μέρος των ΜΜΕ και των περιβαλλοντικών ΜΚΟ, οι οποίες θεώρησαν ότι υιοθετήθηκαν λίγες δεσμεύσεις για δράση στο τελικό κείμενο. Υπήρχε περισσότερο η αίσθηση ότι η συνδιάσκεψη γινόταν ως τελετουργικό γεγονός αποφεύγοντας και αναβάλλοντας συζητήσεις σχετικά με αιχμηρά θέματα. Στο πέρας της συνδιάσκεψης εγκρίθηκε το κείμενο “The future we want”, το οποίο επιβεβαίωνε ή υπενθύμιζε όσα είχαν συμφωνηθεί στο Ρίο του 1992 και στο Γιοχάνεσμπουργκ και μόνο στο τελικό στάδιο της Συνδιάσκεψης συζητήθηκαν πιο συγκεκριμένα περιβαλλοντικά θέματα, όπως η επισιτιστική ασφάλεια, η φτώχεια, τα ύδατα, οι ωκεανοί και το εμπόριο και ο τρόπος αντιμετώπισης τους. Σχεδόν καμία χώρα ή ομάδα δεν έμεινε ευχαριστημένη με το τελικό κείμενο. Δεν υπήρξε ακόμα, κάτι ανάλογο της Ατζέντα 21 που να εξασφαλίζει με συγκεκριμένες δράσεις την ενδυνάμωση του ρόλου των γυναικών. Το κείμενο του Rio+20 είναι ένα πολύ χαλαρό κείμενο σε σχέση με το τελικό κείμενο του Ρίο του 1992, χωρίς να αναφέρονται στα αποτελέσματα συγκεκριμένοι χρονικοί προσδιορισμοί και υπάρχει ανισορροπία μεταξύ των πυλώνων της αειφόρου ανάπτυξης.

Οι διαμάχες των ανεπτυγμένων με τις αναπτυσσόμενες χώρες επιδεινώθηκαν, καθώς οι τελευταίες πιστεύουν ότι η έκκληση για τη μετάβαση σε μία «πράσινη οικονομία» απειλεί τις προοπτικές τους για ανάπτυξη. Σύμφωνα με τον Πρόεδρο της Βολιβίας (Εβο Μοράλες) «η πράσινη οικονομία είναι μία νεά μορφή αποικιοκρατίας» και ότι «οι χώρες του πλούσιου Βορρά θέλουν να δημιουργήσουν μηχανισμούς παρέμβασης προκειμένου να παρακολουθούν και να εκτιμούν τις εθνικές πολιτικές χρησιμοποιώντας τις περιβαλλοντικές ανησυχίες ως δικαιολογία». Επιπροσθέτως,

⁴⁸ Ibid.

εκπρόσωποι αυτόχθονων πληθυσμών διοργάνωσαν μία «αντί-σύνοδο» στο Ρίο. Αποτέλεσμα της ήταν μία διακήρυξη με την οποία χαρακτηρίζουν την πράσινη οικονομία ως «έγκλημα κατά της ανθρωπότητας και της γης».⁴⁹

Στο Rio+20, οι κυβερνήσεις είχαν μια ιστορική ευκαιρία να κάνουν τολμηρά βήματα για την εξάλειψη της φτώχειας, την καταστροφή του περιβάλλοντος, την προστασία των δικαιωμάτων των πιο ευάλωτων μελών της κοινωνίας και να λάβουν συγκεκριμένα μέτρα για την πλήρη εφαρμογή των δικαιωμάτων των γυναικών. Ωστόσο, η φτώχεια συνεχίζει να αυξάνεται, το ίδιο και οι ανισότητες και οι βλάβες που προκαλούνται στο περιβάλλον είναι μη αναστρέψιμες.

3.Πυλώνες της Αειφόρου Ανάπτυξης

Παρά τις σημαντικές προόδους όσον αφορά στην ισότητα των φύλων και στα προγράμματα κατάρτισης των γυναικών εξακολουθούν να υπάρχουν προβλήματα στην αντιμετώπιση των ζητημάτων του φύλου. Οι διακρίσεις παραμένουν διάχυτες σε όλες τις διαστάσεις της ζωής σε παγκόσμιο επίπεδο. Η φύση και η έκταση των διακρίσεων διαφέρουν σημαντικά μεταξύ των χωρών και των περιφερειών. Σε καμία περιοχή του αναπτυσσόμενου κόσμου οι γυναίκες δεν έχουν τα ίδια νομικά, κοινωνικά και οικονομικά δικαιώματα σε σύγκριση με τους άντρες. Διαφορές υφίστανται ακόμα σε σχέση με την πρόσβαση και τον έλεγχο των πόρων, τις οικονομικές ευκαιρίες, την εξουσία και την πολιτική φωνή.

Η ασυμμετρία στα δικαιώματα γυναικών και αντρών είναι διάχυτες σε νομικά κείμενα, στο εθιμικό δίκαιο και στις πρακτικές της κοινότητας και των οικογενειών. Αυτές οι ασυμμετρίες υπάρχουν σε διάφορες πτυχές της καθημερινής ζωής, όπως το δικαίωμα στο γάμο, στο διαζύγιο, στον καθορισμό του μεγέθους της οικογένειας, στην κληρονομιά και διαχείριση των περυσιακών στοιχείων, στην κατανομή της εργασίας στο σπίτι κ.τ.λ.. Σε ορισμένες χώρες, ειδικά στη Μέση Ανατολή, τη Νότια Ασία και τη Λατινική Αμερική, οι γυναίκες δεν μπορούν να έχουν αμειβόμενη εργασία ή να ταξιδεύσουν χωρίς το σύζυγο τους ή τη γραπτή άδεια του πατέρα τους.⁵⁰

⁴⁹ Ρίο: Απέτυχε παταγωδώς η Σύνοδος για το περιβάλλον, *Το Βήμα*, 22/6/2012, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <http://www.tovima.gr/world/article/?aid=463707>

⁵⁰ Momsen, J., *Gender and Development*, op. cit., σελ. 2.

Επιπλέον, οι γυναίκες στον αναπτυσσόμενο κόσμο δε λαμβάνονται υπόψη στα περοσσότερα αναπτυξιακά πλάνα. Έτσι, οι εν λόγω ανισότητες περιορίζουν τις διαθέσιμες επιλογές των γυναικών σε πολλές πτυχές της ζωής και πολύ συχνά τις αποκλείουν από ευκαιρίες που παρουσιάζονται στην οικονομία και την κοινωνία.

Οι τέσσερις πυλώνες της αειφόρου ανάπτυξης (οικονομικός, κοινωνικός, πολιτικός και περιβαλλοντικός) είναι σημαντικοί σε ότι αφορά στην ισότητα των φύλων, έχουν την ίδια αξία και είναι αλληλένδετοι. Στο ακόλουθο κεφάλαιο θα γίνει μία ανάλυση της κατάστασης στην οποία βρίσκονται οι γυναίκες στον αναπτυσσόμενο κόσμο σε συνάρτηση με τους τέσσερις πυλώνες της αειφόρου ανάπτυξης, καθώς και η όποια τους συμβολή στην αειφορία.

3.1.Οικονομικός Πυλώνας

3.1.1.Εργασίες Γυναικών

Οι γυναίκες, ενώ αποτελούν το ήμισυ του ανθρώπινου δυναμικού παγκοσμίως, συνιστούν ένα από τους λιγότερο αξιοποιημένους πόρους. Η βιώσιμη οικονομική μεγέθυνση σε εθνικό και παγκόσμιο επίπεδο εξαρτάται από τις γυναίκες που εισέρχονται στην αγορά εργασίας, καθώς επίσης και από τις δεξιότητες και τα προσόντα τους.⁵¹

Αν και έχει σημειωθεί πρόοδος σε σχέση με τη συμμετοχή των γυναικών στην αγορά εργασίας, ωστόσο δεν έχει επιτευχθεί πρόοδος στη δημιουργία περισσότερων ευκαιριών. Οι γυναίκες εξακολουθούν και υποφέρουν από υψηλότερα ποσοστά ανεργίας σε σχέση με τους άντρες. Τα διαθέσιμα στοιχεία δείχνουν ότι η πρόσβαση στις αγορές εργασίας και η εύρεση αξιοπρεπούς εργασίας παραμένει ιδιαίτερα περιορισμένη για τις γυναίκες. Οι γυναίκες εκπροσωπούνται δυσανάλογα σε άτυπη εργασία (γεωργία, κτηνοτροφία, οικογενειακές μικροεπιχειρήσεις, χειροτεχνίες) και κυρίως σε χαμηλής ποιότητας θέσεις. Σε παγκόσμιο επίπεδο, το ποσοστό της

⁵¹ OECD, *Gender and Sustainable Development: Maximizing the Economic, Social and Environmental Role of Women*, 2008, σελ. 4.

ευάλωτης απασχόλησης σε σχέση με τη συνολική απασχόληση των γυναικών το 2007 ήταν 52,7% για τις γυναίκες, σε σύγκριση με το 49,1% που ήταν για τους άνδρες.⁵²

Στην υποσαχάρια Αφρική και τη Νότια Ασία η κατάσταση είναι ακόμα χειρότερη. Στην υποσαχάρια Αφρική μόνο το 36% των μη αγροτών εργαζόμενων είναι γυναίκες. Στη Μέση Ανατολή και τη Βόρεια Αφρική, οι πιθανότητες να μείνει μία γυναίκα άνεργη είναι σχεδόν διπλάσιες από αυτές των αντρών.⁵³ Οι γυναίκες στην άτυπη εργασία δεν έχουν πρόσβαση στην κοινωνική ασφάλιση και έχουν περιορισμένη δυνατότητα να οργανωθούν, ώστε να εξασφαλιστεί η εφαρμογή των διεθνών προτύπων εργασίας και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων.⁵⁴ Ακόμα και όταν εργάζονται οι γυναίκες κερδίζουν πολύ λιγότερα χρήματα από ότι οι άντρες σε όλες τις περιοχές του αναπτυσσόμενου κόσμου. Κατά μέσο όρο οι γυναίκες κερδίζουν περίπου 30% λιγότερα χρήματα.⁵⁵

Όπως προαναφέρθηκε, οι γυναίκες αποτελούν το ήμισυ του παγκόσμιου πληθυσμού, εκτελούν τα δύο τρίτα της εργασίας στον κόσμο (αν και λιγότερο από το 50% των γυναικών καταγράφονται ως οικονομικά ενεργές), κερδίζουν το ένα δέκατο του παγκόσμιου εισοδήματος και κατέχουν το ένα εκατοστό της περιουσίας του κόσμου συμπεριλαμβανομένης και της γης.⁵⁶ Γενικά, υπάρχει μία αόρατη συμβολή των γυναικών στον οικονομικό τομέα. Οι γυναίκες είναι το θεμέλιο των οικονομιών σε όλο τον κόσμο και η συμβολή τους στην προστασία του περιβάλλοντος είναι εξίσου σημαντική. Ωστόσο, ο ρόλος τους τόσο στην οικονομία, όσο και στην διατήρηση του πλανήτη είναι αόρατος, καθώς δεν αποτιμάται (σε πολλές αναπτυσσόμενες χώρες οι γυναίκες δε λαμβάνονται υπόψη στις στατιστικές μελέτες).

Η επιβίωση των γυναικών εξαρτάται από ένα υγιή πλανήτη, όπως και η πρόσβαση τους σε φυσικούς πόρους. Ενώ οι περισσότερες κυβερνήσεις δηλώνουν

⁵² United Nations, Department of Economic and Social Affairs, *World Survey 2009 on the Role of Women in Development: Women's Control over Economic Resources and Access to Financial Resources, including Microfinance*, op. cit, σελ. 28.

⁵³ Sekhar Rout, H. (ed.), Kumar Panda, P. (ed.), *Gender and Development: Dimensions and Strategies*, New Century Publications, New Delhi, 2007, σελ. 5.

⁵⁴ United Nations, Department of Economic and Social Affairs, *World Survey 2009 on the Role of Women in Development: Women's Control over Economic Resources and Access to Financial Resources, including Microfinance*, op. cit, σελ. 28.

⁵⁵ Sekhar Rout, H. (ed.), Kumar Panda, P. (ed.), *Gender and Development: Dimensions and Strategies*, op. cit., σελ. 5.

⁵⁶ Women and Sustainable Development, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα:
http://www.unesco.org/education/tlsf/mods/theme_c/mod12.html

πως στόχοι τους είναι η πρόοδος και η ανάπτυξη, χρησιμοποιούν τα λάθος οικονομικά εργαλεία, τα οποία κατά κύριο λόγο στοχεύουν στην αύξηση του ΑΕΠ (οικονομική μεγέθυνση), η οποία δεν έχει κανένα ουσιαστικό όφελος για τις γυναίκες, αφού αυτοί που απολαμβάνουν των οικονομικών οφελών είναι μόνο οι άντρες.

Τόσο οι οικονομικοί, όσο και οι χρηματοοικονομικοί πόροι είναι πολύ σημαντικοί για τις γυναίκες, την επιβίωση των νοικοκυριών, την αγορά εργασίας και την ευρύτερη οικονομία. Η εργασία είναι ο κύριος πόρος στη διάθεσή των ανθρώπων, ιδιαίτερα εκείνων που προέρχονται από νοικοκυριά με χαμηλό εισόδημα, για την κάλυψη των αναγκών τους. Ενώ, η συντριπτική πλειοψηφία του εργατικού δυναμικού στις αναπτυσσόμενες χώρες βρίσκεται στη μισθωτή απασχόληση, το εργατικό δυναμικό στις αναπτυσσόμενες χώρες κατανέμεται μεταξύ της μισθωτής απασχόλησης και διάφορων ειδών αυτο-απασχόλησης. Γυναίκες και άνδρες στον αναπτυσσόμενο κόσμο συμμετέχουν σε μια ποικιλία δραστηριοτήτων και συχνά μεταναστεύουν προς αναζήτηση νέων ευκαιριών.⁵⁷

Η γεωργία είναι η παραδοσιακή και η κύρια πηγή διαβίωσης με σημαντική τη συμμετοχή του γυναικείου πληθυσμού σε αυτή. Οι γυναίκες της υπαίθρου ασχολούνται κυρίως με τη γεωργία και με τις συναφείς δραστηριότητες, όπως είναι οι επιχειρήσεις που έχουν σχέση με τα γεωργικά προϊόντα. Αν και οι γυναίκες προσφέρουν το μεγαλύτερο μέρος της παραγωγής είναι πολύ πιο κακοπληρωμένες από τους άντρες και ο ρόλος τους είναι υποβαθμισμένος.

Ο νόμος για την Ανθρώπινη Ανάπτυξη της Τανζανίας του 1984 ορίζει την απασχόληση ως «κάθε αμειβόμενη δραστηριότητα που επιτρέπει στους αρτιμελείς ενήλικες να κερδίσουν τα προς το ζην και η οποία μπορεί να οδηγήσει σε αύξηση της παραγωγικότητας».⁵⁸ Ο στενός ορισμός της εργασίας αποκλείει το μεγαλύτερο μέρος των εργασιών που εκτελούνται από γυναίκες και επομένως, σημαίνει ότι οι δραστηριότητες των γυναικών δεν αποτελούν μέρος της παραγωγικής διαδικασίας. Αυτό σημαίνει ότι δεν επωφελούνται από την κατανομή των οικονομικών πόρων. Έτσι, δε λαμβάνεται υπόψη η συμβολή των γυναικών στον τομέα της γεωργίας και

⁵⁷ United Nations, Department of Economic and Social Affairs, *World Survey 2009 on the Role of Women in Development: Women's Control over Economic Resources and Access to Financial Resources, including Microfinance*, op. cit, σελ. 1.

⁵⁸ Meena, R., *Women and Sustainable Development*, in: *Voices from Africa, Number 5: Sustainable Development Part 1*, NGLS, 1994, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <http://www.unsystem.org/ngls/documents/publications.en/voices.africa/number5/vfa5.07.htm>

κατά συνέπεια δε γίνεται καμία κίνηση για να βελτιωθούν οι συνθήκες εργασίας τους και η μείωση των διακρίσεων.

Έρευνες δείχνουν ότι οι γυναίκες είναι απαραίτητες για την επιβίωση των νοικοκυριών στις φτωχές αγροτικές οικονομίες. Τα χαμηλά έστω κέρδη των γυναικών είναι αυτά που διατηρούν τα νοικοκυριά πάνω από το όριο της φτώχειας.⁵⁹ Σύμφωνα με τις εκτιμήσεις του ILO (International Labour Organization), σε παγκόσμιο επίπεδο το μερίδιο των γυναικών που απασχολούνται στη γεωργία ανέρχεται σε 35,4%, σε σύγκριση με 32,2% για τους άνδρες. Στην υποσαχάρια Αφρική και τη Νότια Ασία, ο γεωργικός τομέας αποτελεί πάνω από το 60% της απασχόλησης όλων των γυναικών.⁶⁰ Η γεωργία παρέχει τα προς το ζην στο 86% των γυναικών και των ανδρών της υπαίθρου και απασχόληση για περίπου 1,3 δισεκατομμύρια μικροκαλλιεργητών και ακτημόνων εργατών στις αναπτυσσόμενες χώρες (το 43% από αυτούς είναι γυναίκες).⁶¹

Οι γυναίκες δραστηριοποιούνται σε όλους τους γεωργικούς τομείς και το μεγαλύτερο τμήμα της εργασίας τους είναι απλήρωτο. Οι γυναίκες της υπαίθρου εμπλέκονται συνήθως σε πολλαπλές δραστηριότητες ταυτόχρονα (πχ την καλλιέργεια μικρών γεωργικών εκμεταλλεύσεων, κερδίζοντας μισθούς από γεωργικές και μη γεωργικές δραστηριότητες και από την αυτοαπασχόληση) για να εξασφαλίσουν την επιβίωσή τους. Μπορεί να χρειαστεί να αλλάξουν θέσεις εργασίας, ανάλογα με την εποχή ή μπορεί να παραμείνουν άνεργες ή υποαπασχολούμενες για κάποιες χρονικές περιόδους. Πολλές γυναίκες διεξάγουν μικροεμπόριο προκειμένου να καλύψουν τις ανάγκες των οικογενειών τους. Τα εισοδήματα που κερδίζουν οι γυναίκες χρησιμοποιούνται μόνο για την επιβίωση των οικογενειών τους, σε αντίθεση με τους άντρες, οι οποίοι χρησιμοποιούν το εισόδημα τους μόνο για την κάλυψη των προσωπικών τους αναγκών. Ως εκ τούτου οι πόροι στα χέρια των αντρών δεν συνεπάγεται ότι θα οφελήσουν τις γυναίκες και τα παιδιά, άρα η άμεση πρόσβαση των γυναικών στους φυσικούς πόρους είναι πολύ σημαντική για αυτές.

⁵⁹ United Nations, Department of Economic and Social Affairs, *World Survey 2009 on the Role of Women in Development: Women's Control over Economic Resources and Access to Financial Resources, including Microfinance*, op. cit, σελ. 7.

⁶⁰ Ibid, σελ. 29.

⁶¹ United Nations, Economic and Social Council, *The empowerment of rural women and their role in poverty and hunger eradication, development and current challenges*, Report of the Secretary-General, 9 December 2011, σελ. 3.

Στις αναπτυσσόμενες χώρες, οι γυναίκες της υπαίθρου είναι κυρίως υπεύθυνες για την καλλιέργεια φρούτων, δημητριακών και λαχανικών, καθώς και για τη εκτροφή μικρών ζώων.⁶² Οι καρποί αυτοί χρησιμοποιούνται για ιδιοκατανάλωση, αλλά και για πώληση. Στην Νότιο-ανατολική Ασία, οι γυναίκες παρέχουν το 90% του εργατικού δυναμικού της καλλιέργειας ρυζιού. Στην Μπουρκίνα Φάσο οι γυναίκες παράγουν εκατοντάδες τόνους βουτύρου κάθε χρόνο προς πώληση σε ευρωπαϊκές αγορές για τη δημιουργία καλλυντικών. Στην Κολομβία χιλιάδες εργαζόμενες γυναίκες καλλιεργούν λουλούδια προς πώληση στις Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής.⁶³

Η μεγάλη συμβολή των γυναικών στο οικογενειακό εισόδημα θα μπορούσε να αποδοθεί στο γεγονός ότι οι γυναίκες εργάζονται πάρα πολλές ώρες την ημέρα και στο ότι έχουν τουλάχιστον δύο πηγές εισοδήματος. Η κύρια πηγή είναι είτε η γεωργία είτε η αλιεία και η δευτερεύουσα πηγή του εισοδήματός τους είναι η επεξεργασία τροφίμων.

Όσον αφορά στον καταμερισμό της εργασίας στον τομέα της γεωργίας, μελέτες έχουν καταδείξει ότι οι γυναίκες συμβάλουν περισσότερο χρόνο στο γεωργικό κύκλο από τους άνδρες. Μια πρόσφατη μελέτη που έγινε από την Παγκόσμια Τράπεζα εκτιμά ότι οι γυναίκες στην υποσαχάρια Αφρική παράγουν έως και 80% του συνόλου των βασικών ειδών διατροφής (ωστόσο, κατέχουν λιγότερο από το 1% της γης). Σε μια άλλη μελέτη διαπιστώθηκε ότι οι γυναίκες σε αυτή την περιοχή συμβάλουν μέχρι 30% του εργατικού δυναμικού στο όργωμα, το 50% του εργατικού δυναμικού στο φύτεμα, το 60% του εργατικού δυναμικού στο ξεχορτάρισμα, το 85% του εργατικού δυναμικού στην επεξεργασία και διατήρηση τροφίμων, ενώ εκτελούν έως 95% όλων των εργασιών εντός του σπιτιού. Σε όλες τις αγροτικές περιοχές της Αφρικής, η συμβολή των γυναικών εκτιμάται πως είναι τρεις φορές μεγαλύτερη από αυτή των αντρών.⁶⁴

Η εργασία των γυναικών στο σπίτι είναι επίσης υποτιμημένη. Σε όλες τις χώρες οι γυναίκες εκτελούν το μεγαλύτερο μέρος των οικιακών καθηκόντων, χωρίς αμοιβή. Για παράδειγμα, οι γυναίκες στην περιοχή των Ιμαλαΐων είναι η βασική πηγή

⁶² Ibid.

⁶³ Women and the environment, The State of World Population 2001, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <http://www.unfpa.org/swp/2001/english/ch04.html>

⁶⁴ Meena, R., Women and Sustainable Development, in *Voices from Africa*, op. cit.

εργασίας και οικονομικής διάρθρωσης του γεωργικού συστήματος. Εργάζονται συνήθως γύρω στις 15-18 ώρες την ημέρα και ασχολούνται με διάφορες ασχολίες, όπως η φροντίδα των ζώων, η συλλογή καυσίμων, ζωοτροφών και νερού, καθώς και με τα συνήθη καθήκοντα στο σπίτι. Αυτές οι εργασίες των γυναικών αυξάνονται ακόμα περισσότερο, όταν οι άντρες μεταναστεύουν εποχιακά (για 4 έως και 6 μήνες τη φορά) για εύρεση τροφίμων και πρωτογενών πηγών, καθώς οι περιοχές που κατοικούν δεν είναι πάντα σε θέση να καλύψουν τις ανάγκες του συνεχώς αυξανόμενου πληθυσμού. Αυτές τις περιόδους του χρόνου μεταναστεύει το 30% με 40% του αντρικού πληθυσμού σε κάποιες περιοχές.⁶⁵ Επειδή, οι μη επικερδείς δραστηριότητες που απαιτούν ανθρώπινη ενέργεια δε συμπεριλαμβάνονται στους εθνικούς λογαριασμούς ενέργειας, δημιουργείται μία λανθασμένη εικόνα της πραγματικής οικονομικής σημασίας της άτυπης παραγωγής.

Πέρα από τη γεωργία σημαντική είναι η συνεισφορά των γυναικών στον τομέα της αλιείας και του τουρισμού. Το 2008, οι γυναίκες εκπροσωπούσαν περίπου το 12% του εργατικού δυναμικού στον εν λόγω τομέα, οι οποίες ασχολούνταν κυρίως με μικρής κλίμακας εμπόριο ιχθύων, αλλά και στις βιοτεχνίες και τις βιομηχανίες αλιείας, απασχολούμενες με τη μεταποίηση και την εμπορία. Με την αύξηση του τουρισμού οι γυναίκες βρήκαν ακόμα ένα τομέα απασχόλησης. Έχει αποδειχθεί ότι οι παραδοσιακές τέχνες είναι κάτι που αναζητούν πολλοί τουρίστες ανά τον κόσμο. Η παραγωγή σουβενίρ είναι μία ευέλικτη εργασία στην άτυπη οικονομία κατά κύριο λόγο αναλαμβάνεται από γυναίκες.⁶⁶ Ωστόσο, οι γυναίκες είναι μειονεκτούσες σε σχέση με τους άνδρες στη σύσταση επιχειρήσεων, καθώς είναι λιγότερο ικανές από τους άνδρες να αντέξουν οικονομικά τις μακροχρόνιες και δαπανηρές διαδικασίες εγγραφής, λόγω διάφορων προβλημάτων που αναφέρονται σε επόμενο κεφάλαιο, όπως είναι το μη δικαίωμα τους στην ιδιοκτησία.⁶⁷

Σε άλλους τομείς, όπως το εμπόριο και η βιομηχανία οι γυναίκες δεν έχουν, παρά ελάχιστες δυνατότητες ανέλιξης και οι μισθοί τους παραμένουν πολύ χαμηλοί. Ένα πολύ μικρό ποσοστό γυναικών κατέχουν διοικητικές θέσεις. Οι γυναίκες δε

⁶⁵ Haafte (van), E., H., Vijver Fons (Van de), J., R., Human resilience and environmental degradation: The eco-cultural link in the Sahel, *International Journal of Sustainable Development and World Ecology*, Vol. 10, Issue 2, 2003, σελ. 85-99.

⁶⁶ Momsen, J., *Gender and Development*, op. cit., σελ. 224-227.

⁶⁷ United Nations, Department of Economic and Social Affairs, *World Survey 2009 on the Role of Women in Development: Women's Control over Economic Resources and Access to Financial Resources, including Microfinance*, op. cit, σελ. ix.

συμμετέχουν επίσης, σε δραστηριότητες που σχετίζονται με την επιστήμη και την τεχνολογία. Στο δημόσια τομέα οι γυναίκες εργάζονται στις κατώτερες θέσεις, με πολύ χαμηλές απολαβές. Αν και τα εμπόδια δεν είναι λίγα κάποιες γυναίκες προσπαθούν να τα υπερνικήσουν και να συμμετάσχουν σε αντροκρατούμενους κλάδους, όπως της ιατρικής ή της εφαρμοσμένης μηχανικής.⁶⁸ Οι γυναίκες τέλος, απουσιάζουν από ανώτατες διοικητικές θέσεις στον τραπεζικό τομέα τόσο στις ανεπτυγμένες όσο και στις αναπτυσσόμενες χώρες και ενώ μπορεί να συμμετάσχουν δυναμικά σε πολεμικές επιχειρήσεις και να μάθουν νέες δεξιότητες συνήθως μετά τον πόλεμο επαναπροωθούνται σε χαμηλότερες θέσεις.⁶⁹

Συμπερασματικά, θα μπορούσε να ειπωθεί πως στον επαγγελματικό τομέα οι γυναίκες αντιμετωπίζουν μία συστηματική προκατάληψη, η οποία όχι μόνο δε βελτιώνεται, αλλά οδηγεί τις γυναίκες στην περαιτέρω φτώχεια και εξαθλίωση.

3.1.2. Φτώχεια

Η φτώχεια παραμένει ένα τεράστιο και κατά κύριο λόγο φαινόμενο της υπαίθρου (το 70% του 1,4 δισεκατομμυρίων των ανθρώπων του αναπτυσσόμενου κόσμου που ζουν κάτω από το όριο της φτώχειας διαμένουν σε περιοχές της υπαίθρου). Η υποσαχάρια Αφρική φιλοξενεί σχεδόν το ένα τρίτο του αριθμού αυτού, ενώ η Νότια Ασία περίπου το μισό. Στην Ευρωπαϊκή Ένωση, περισσότερο από το ήμισυ του πληθυσμού ζει σε αγροτικές περιοχές και σε ορισμένες χώρες η φτώχεια είναι κυρίως χαρακτηριστικό των αγροτικών περιοχών. Στην Αλβανία, για παράδειγμα, σχεδόν το 90% των ανθρώπων που ζουν κάτω από το όριο της φτώχειας κατοικούν σε αγροτικές περιοχές. Στον Καναδά και τις Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής, το 14% του αγροτικού πληθυσμού είναι φτωχό, με πιο ευάλωτες κοινωνικές ομάδες τα νοικοκυριά με επικεφαλείς γυναίκες, τα παιδιά και τις εθνοτικές μειονότητες.⁷⁰

Οι γυναίκες αντιπροσωπεύουν περισσότερο από το 70% των 1,3 δισεκατομμυρίων ανθρώπων του κόσμου που ζουν με λιγότερο από 1\$ την ημέρα, λόγω της άνισης πρόσβασης σε οικονομικές ευκαιρίες, τόσο στις ανεπτυγμένες όσο

⁶⁸ Τσάλτας, Γρ., Ι., *Αφρική και Ανάπτυξη: Η τελευταία παγκόσμια πρόκληση – ευκαιρία*, εκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2003, σελ. 330.

⁶⁹ Momsen, J., *Gender and Development*, op. cit., σελ. 103.

⁷⁰ United Nations, Economic and Social Council, *The empowerment of rural women and their role in poverty and hunger eradication, development and current challenges*, op. cit., σελ. 4.

και αναπτυσσόμενες χώρες. Εκτιμάται ότι τα δύο τρίτα των 400 εκατομμυρίων φτωχών κτηνοτρόφων παγκοσμίως είναι γυναίκες.⁷¹ Σύμφωνα με τον FAO (Food and Agriculture Organization), το 2010, 925 εκατομμύρια άνθρωποι βρίσκονταν για χρόνια σε κατάσταση πείνας, από τους οποίους το 60% ήταν γυναίκες.⁷² Στις αναπτυσσόμενες χώρες, η αδυναμία αξιολόγησης της εργασίας των γυναικών είναι ένα σημαντικό εμπόδιο στη μείωση της φτώχειας και την προώθηση της οικονομικής ανάπτυξης.

Όσον αφορά στις γυναίκες, η έλλειψη πρόσβασης σε αξιοπρεπή εργασία είναι απτελεί μια σημαντική αιτία φτώχειας. Οι περιορισμοί που αντιμετωπίζουν οι γυναίκες στην αγορά εργασίας περιλαμβάνουν τη δυσανάλογη συγκέντρωση τους σε ευάλωτες μορφές εργασίας, τον επαγγελματικό διαχωρισμό, τις διαφορές στις αποδοχές και την άνιση κατανομή της μη αμειβόμενης οικιακής εργασίας. Αυτοί οι περιορισμοί λειτουργούν εις βάρος των γυναικών στην εκπαίδευση, στην έλλειψη οργανωμένης φωνής, στην κινητικότητα στην αγορά εργασίας, τη σχετικά υψηλή συμμετοχή σε μερική απασχόλησης ή προσωρινές θέσεις εργασίας, στις άμεσες διακρίσεις και την κακοπληρωμένη εργασία.

Η κατάσταση φυσικά είναι ακόμα χειρότερη στις αναπτυσσόμενες χώρες, στις οποίες καμία από τις εργασίες που εκτελούν οι γυναίκες για το νοικοκυριό δεν αναγνωρίζεται ως παραγωγική και η ενασχόληση τους με κάποιες εργασίες που επιφέρουν οικονομικό κέρδος δε θεωρείται σημαντική.⁷³ Ωστόσο, αν άλλαζε η παρούσα κατάσταση, η παραγωγή τροφίμων θα μπορούσε να αυξηθεί μέχρι και 20% σύμφωνα με το FAO.⁷⁴

Στις αναπτυσσόμενες χώρες η μείωση της φτώχειας στις φτωχότερες χώρες εξαρτάται σε μεγάλο βαθμό από τις γυναίκες, των οποίων το έργο τείνει να μένει απλήρωτο. Εκτός από τον βασικό ρόλο τους στη διαχείριση του νοικοκυριού και τη φροντίδα των παιδιών, των αρρώστων και των ηλικιωμένων, οι γυναίκες είναι υπεύθυνες για βασικές εργασίες, όπως η συλλογή καυσόξυλων και νερού. Σε πολλές περιοχές, οι γυναίκες ξοδεύουν έως και πέντε ώρες την ημέρα για τη συλλογή των

⁷¹ Ibid.

⁷² Ibid, σελ. 6.

⁷³ United Nations, Department of Economic and Social Affairs, *World Survey 2009 on the Role of Women in Development: Women's Control over Economic Resources and Access to Financial Resources, including Microfinance*, op. cit, σελ. vii.

⁷⁴ Women's Major Group, *Women's Global Rio+20 Compilation Position Statement*, UN Conference on Sustainable Development Working Document, Version 1., November 2011, σελ 8.

καυσίμων και του νερού και μέχρι τέσσερις ώρες την ημέρα στην προετοιμασία του φαγητού. Σε αγροτικές περιοχές της Αφρικής, οι γυναίκες περπατούν συχνά 10 μίλια ή και περισσότερα ημερησίως για να φέρουν νερό και στην εποχή της ξηρασίας δεν είναι ασυνήθιστο για τις γυναίκες να περπατούν δύο φορές αυτή την απόσταση.

Σύμφωνα με το FAO, οι γυναίκες δουλεύουν 16-18 ώρες την ημέρα. Η πίεση της εξισορρόπησης της απλήρωτης εργασίας στο σπίτι με τη γεωργική παραγωγή υπονομεύει την ικανότητα των γυναικών της υπαίθρου για συμμετοχή στην αμειβόμενη εργασία.⁷⁵ Οι περισσότερες εργασίες που διεκπεραιώνονται από τις γυναίκες είναι χειρονακτικές και χρονοβόρες. Η μείωση του χρόνου που χρησιμοποιούν οι γυναίκες στις εργασίες που σχετίζονται με το σπίτι θα μπορούσε να αυξήσει την παραγωγικότητα του τομέα της γεωργίας κατά 15%.⁷⁶

3.1.3. Πιστώσεις

Η πρόσβαση στις πιστώσεις αποτελεί καθοριστικό παράγοντα για την παραγωγικότητα και τα κέρδη για τις επιχειρήσεις και τους αυτοαπασχολούμενους. Ένα πολύ σημαντικό πρόβλημα που αντιμετωπίζουν συχνά οι γυναίκες στον αναπτυσσόμενο κόσμο είναι η μη δυνατότητα χρηματοδότησης τους από χρηματοπιστωτικά ιδρύματα. Σε πολλές χώρες, όπως στη Λαϊκή Δημοκρατία του Κονγκό, οι γυναίκες δεν έχουν το δικαίωμα να ανοίξουν τραπεζικό λογαριασμό χωρίς τη συγκατάθεση του άντρας τους.⁷⁷

Η αυστηρή νομισματική πολιτική, τα υψηλά πραγματικά επιτόκια και οι απελευθερωμένες χρηματοπιστωτικές αγορές επηρεάζουν την παροχή πιστώσεων στην οικονομία, συμπεριλαμβανομένης της διαθεσιμότητας σε λιγότερο προνομιούχους οικονομικούς δρώντες, όπως οι γυναίκες. Οι γυναίκες που ασχολούνται με την καλλιέργεια γης και τις μικροεπιχειρήσεις στερούνται της πρόσβασης σε πιστώσεις. Τα φορολογικά συστήματα μπορούν να δημιουργούν και να διαιωνίζουν τις ανισότητες των φύλων μέσω του επηρεασμού της κατανομής του χρόνου για την τυπική, άτυπη και μη αμειβόμενη εργασία και μέσα από τα βάρη που επιβάλλονται από τους άμεσους φόρους στην κατανάλωση αγαθών και υπηρεσιών.

⁷⁵ United Nations, Economic and Social Council, *The empowerment of rural women and their role in poverty and hunger eradication, development and current challenges*, op. cit., σελ. 14.

⁷⁶ OECD, *Gender and Sustainable Development: Maximizing the Economic, Social and Environmental Role of Women*, 2008, σελ. 18-19.

⁷⁷ Τσάλτας, Γρ., Ι., *Αφρική και Ανάπτυξη: Η τελευταία παγκόσμια πρόκληση – ευκαιρία*, op. cit., σελ. 320.

Οι τίτλοι ιδιοκτησίας απαιτούνται συχνά ως εγγύηση και από τη στιγμή που οι γυναίκες δε μπορούν να έχουν δική τους γη δε μπορούν και να δανειστούν χρήματα. Ακόμα, πιστώσεις παρέχονται και μέσω των γεωργικών συνεταιρισμών, αλλά οι γυναίκες έχουν μειωμένη συμμετοχή, άρα δε μπορούν και πάλι να δανειστούν χρήματα. Σύμφωνα με μελέτες οι γυναίκες λαμβάνουν μόνο το 10% με 15% των κονδυλίων που διανέμονται μέσω γεωργικών προγραμμάτων πίστωσης ακόμα και σε χώρες με πολύ υψηλή συμμετοχή των γυναικών στη γεωργία.⁷⁸

Η βία κατά των γυναικών περιορίζει επίσης τη δυνατότητα των γυναικών να έχουν πρόσβαση και χρησιμοποιούν αποτελεσματικά τους οικονομικούς και χρηματοπιστωτικούς πόρους. Ακόμα, οι γυναίκες φαίνεται να έχουν χαμηλότερα ποσοστά υιοθέτησης τεχνολογικών καινοτομιών που καθορίζουν την πρόσβαση των αγροτών στις γεωργικές αγορές προϊόντων. Τα χαμηλότερα αυτά ποσοστά δεν έχουν να κάνουν τόσο με τη φύση της τεχνολογίας, αλλά προέρχονται από άλλους παράγοντες όπως η απόφαση έγκρισης δανείων, η μη ιδιοκτησία γης, η μη αναγνωρισμένη εργασία, η έλλειψη πιστώσεων και πληροφοριών. Έτσι, μη μπορώντας να ακολουθήσουν τις τεχνολογικές εξελίξεις μένουν στάσιμες και η κατάσταση φτώχειας τους διαιωνίζεται.⁷⁹

Η ισότιμη πρόσβαση των γυναικών στον έλεγχο των οικονομικών και χρηματοδοτικών πόρων είναι ζωτικής σημασίας για την επίτευξη της ισότητας των φύλων, τη χειραφέτηση των γυναικών και τη δίκαιη και βιώσιμη οικονομική μεγέθυνση και ανάπτυξη. Η ισότητα των φύλων στην κατανομή των οικονομικών πόρων έχει θετικά αποτελέσματα για μια σειρά από βασικούς αναπτυξιακούς στόχους, συμπεριλαμβανομένης της μείωσης της φτώχειας και της ευημερίας των παιδιών. Η αναπτυξιακή λογική για την βελτίωση της πρόσβασης των γυναικών στους οικονομικούς πόρους περιλαμβάνει το ρόλο των γυναικών ως «δίχτυ ασφαλείας» σε περιόδους οικονομικής ύφεσης.⁸⁰

⁷⁸ Sekhar Rout, H. (ed.), Kumar Panda, P. (ed.), *Gender and Development: Dimensions and Strategies*, op. cit., σελ. 16.

⁷⁹ Buvinic, M., (ed.), Morrison, A., R., (ed.), Ofosu-Amaah, A., W. (ed.), Sjöblom, M. (ed.), *Equity for Women: Where Do We Stand on Millennium Development Goal 3?*, The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, Washington DC, 2008, σελ. 6.

⁸⁰ United Nations, Department of Economic and Social Affairs, *World Survey 2009 on the Role of Women in Development: Women's Control over Economic Resources and Access to Financial Resources, including Microfinance*, op. cit, σελ. v.

Η τρέχουσα χρηματοπιστωτική κρίση απειλεί την ήδη επιτευχθείσα πρόοδο προς την επίτευξη των διεθνώς συμφωνημένων αναπτυξιακών στόχων, συμπεριλαμβανομένων των Αναπτυξιακών Στόχων της Χιλιετίας. Οι επιπτώσεις της είναι πιθανό να είναι καταστροφικές για τον αναπτυσσόμενο κόσμο. Αναμένεται να οδηγήσουν σε φτώχεια 73 με 103 εκατομμύρια ανθρώπων, καθώς και σε 200.000 με 400.000 επιπλέον θανάτους παιδιών μεταξύ του 2009 και του 2015.⁸¹

Ο τρόπος με τον οποίο οι χώρες την αντιμετωπίζουν την ύφεση μπορεί να έχει δυσανάλογες επιπτώσεις στις γυναίκες και τα κορίτσια για παράδειγμα μέσω των περικοπών στις δημόσιες δαπάνες για την υγεία και την εκπαίδευση. Υπάρχει επίσης αυξημένος κίνδυνος μείωσης των κονδυλίων για την ισότητα των φύλων και τη χειραφέτηση των γυναικών. Η διεθνής κοινότητα έχει πραγματοποιήσει ισχυρές δεσμεύσεις για την ισότητα των φύλων και τα δικαιώματα των γυναικών στην πρόσβαση και τον έλεγχο των οικονομικών πόρων μέσω των πλαισίων των Ηνωμένων Εθνών σε διακυβερνητικό επίπεδο. Οι συνθήκες για τα ανθρώπινα δικαιώματα και οι μηχανισμοί έχουν αντιμετωπίσει θέματα σχετικά με την πρόσβαση και τον έλεγχο των πόρων από τις γυναίκες. Οι κυβερνήσεις έχουν την πρωταρχική ευθύνη για την υλοποίηση αυτών των δεσμεύσεων.

3.2. Κοινωνικός Πυλώνας

3.2.1. Υγεία-Προσδόκιμο Ζωής

Ο μέσος όρος ζωής είναι ο πιο χρήσιμος δείκτης για τη γενική ευημερία των φτωχών χωρών. Παγκοσμίως το προσδόκιμο ζωής είναι η ηλικία των 69 για τις γυναίκες και 65 για τους άνδρες και στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες τα 66 έτη για τις γυναίκες και 63 για τους άνδρες. Οι γυναίκες που έχουν το χαμηλότερο προσδόκιμο ζωής διαμένουν στις χώρες της τροπικής Αφρικής και της Νότιας Ασίας.⁸²

Οι γυναίκες και τα κορίτσια στις αναπτυσσόμενες χώρες υποφέρουν από έλλειψη σωστής διατροφής. Λόγω διακρίσεων στην πρόσληψη τροφής (στις περισσότερες αγροτικές περιοχές, οι γονείς δίνουν συχνά στα κορίτσια λιγότερο

⁸¹ Ibid, σελ. 12.

⁸² Momsen, J., *Gender and Development*, op. cit., σελ. 25.

φαγητό), της φτώχειας (όταν δεν υπάρχει αρκετή τροφή οι μητέρες θυσιάζουν το δικό τους φαγητό για τους συζύγους και τα παιδιά τους),⁸³ της ιατρικής περίθαλψης και του αυξημένου φόρτου εργασίας το προσδόκιμο ζωής των γυναικών σε πολλές χώρες είναι συχνά χαμηλότερο από των ανδρών, παρά το γεγονός ότι στατιστικά, οι γυναίκες ζουν περισσότερο (αυτό κυρίως συμβαίνει στις ανεπτυγμένες χώρες και οφείλεται σε γενετικούς παράγοντες, αλλά και στον διαφορετικό τρόπο ζωής και προτύπων εργασίας).⁸⁴

Για παράδειγμα, σε πολλά μέρη της Ινδίας υπάρχει συστηματική προκατάληψη κατά των γυναικών και των κοριτσιών σε σχέση με την κατανομή του οικογενειακού εισοδήματος, συμπεριλαμβανομένων εκείνων που χρησιμοποιούνται για την υγειονομική περίθαλψη και τα τρόφιμα. Αυτές οι διαφορές είναι ιδιαίτερα έντονες στη βορειοδυτική Ινδία, χωρίς να σημαίνει ότι δε λαμβάνουν χώρα και σε άλλες περιοχές της χώρας.⁸⁵ Το κόστος για ιδιωτική ιατροφαρμακευτική περίθαλψη είναι 60%-70% σε σχέση με το σύνολο του κόστους περίθαλψης που χρειάζεται κάποιος.⁸⁶ Με τόσο υψηλό ποσοστό ιδιωτικής περίθαλψης προτεραιότητα των οικογενειών είναι η υγεία των αρσενικών μελών της.

Ο παράγοντας του φύλου είναι σημαντικός στην προσπάθεια να επεκταθεί το προσδόκιμο ζωής, καθώς οι διακρίσεις γυναικών και αντρών ξεκινούν από τη γέννηση κιόλας. Οι δείκτες για την υγεία δείχνουν συγκριτικά υψηλά ποσοστά θνησιμότητας των κοριτσιών κάτω των 5 ετών στην Ανατολική Ασία, τον Ειρηνικό και τη Νότια Ασία.⁸⁷ Όπως αναφέρει η Sirisha Naidu⁸⁸ «είναι απόφαση των γονιών σου το αν θα σε αφήσουν να ζήσεις μέχρι τα πέντε σου χρόνια. Αν σε αφήσουν, μετά οι πιθανότητες να πεθάνει ένα κορίτσι είναι λιγότερες από αυτές πριν κλείσει τα πέντε του χρόνια».⁸⁹

⁸³ Jahan, M., The Impact of Environmental Degradation on Women in Bangladesh: An Overview, *Asian Affairs*, Vol 30, Issue 2, 5-15 April-June 2008, σελ. 12.

⁸⁴ OECD, *Gender and Sustainable Development: Maximizing the Economic, Social and Environmental Role of Women*, 2008, σελ. 18.

⁸⁵ Agarwal, B., Environmental Action, Gender Equity and Women's Participation, *Development and Change* Vol. 28, Issue 1, 1997, σελ. 1-44.

⁸⁶ Συνέντευξη της Naidu C. Sirisha (9.7.2012).

⁸⁷ Buvinic, M., (edt.), Morrison, A., R., (edt.), Ofosu-Amaah, A., W., (edt.), Sjöblom, M., (edt.), *Equity for Women: Where Do We Stand on Millennium Development Goal 3?*, op. cit., σελ. 12.

⁸⁸ Assistant Professor at Wright State University και Μέλος της Mining Zone People's Solidarity Group.

⁸⁹ Συνέντευξη της Naidu C. Sirisha (9.7.2012).

Στη Νότια Ασία, η αναλογία των αντρών είναι πολύ μεγαλύτερη από αυτή των γυναικών και ειδικά με την πάροδο του χρόνου αυτή η αναλογία γίνεται ακόμα πιο ακραία. Αυτό συμβαίνει, γιατί, πέρα από τις διακρίσεις που προαναφέρθηκαν, με την ανίχνευση κατά τη διάρκεια της εγκυμοσύνης ότι το έμβρυο είναι κορίτσι, οι γονείς προβαίνουν στη διαδικασία της έκτρωσης. Αν και έχει απαγορευτεί αυτή η διαδικασία, ωστόσο, σε κάποιες κοινωνικές ομάδες με σχετικά καλή οικονομική κατάσταση συνεχίζει να πραγματοποιείται. Η βρεφοκτονία των θηλυκών παιδιών έχει από καιρό γίνει παράδοση σε πολλές πολιτείες στη βόρεια Ινδία. Πολλές μητέρες μάλιστα προτιμούν να σκοτώσουν τις κόρες προκειμένου να μην υποφέρουν, όπως αυτές. Επιπλέον, πέρα από τη θανάτωση των θηλυκών εμβρύων πολλές φορές καταλήγουν σε θάνατο και οι εγκυμονούσες γυναίκες, λόγω της συγκεκριμένης επικίνδυνης διαδικασίας και πολλές φορές της προχωρημένης εγκυμοσύνης.⁹⁰

Η μητρική θνησιμότητα λόγω των μη ασφαλών εκτρώσεων είναι αυξημένη στον αναπτυσσόμενο κόσμο. Το 20% με 30% της μητρικής θνησιμότητας στην υποσαχάρια Αφρική προέρχεται από τις μη ασφαλείς εκτρώσεις και μία στις είκοσι γυναίκες πεθαίνει κατά τη διάρκεια της γέννας. Επιπλέον, «τα κορίτσια που γεννούν πριν την ηλικία των 20 ή των 15 αντιμετωπίζουν μεγάλη επικινδυνότητα (διπλάσια ή εξαπλάσια αντίστοιχα) πιθανότητα θνησιμότητας πάνω στη γέννα».⁹¹

Σε πατρογονικά συστήματα, όπου οι μητέρες δεν έχουν εξουσία λήψης αποφάσεων, η βρεφική θνησιμότητα μπορεί να είναι υψηλή. Σε χώρες, όπως η βόρεια Ινδία, η Κορέα και η Κίνα υπάρχουν υψηλά επίπεδα θνησιμότητας των κοριτσιών κάτω από την ηλικία των πέντε ετών. Γενικά, σε αυτές τις χώρες οι γονείς πράττουν ό,τι είναι δυνατόν, προκειμένου να μην αποκτήσουν κορίτσια, καθώς λόγω των εθίμων και των κοινωνικών στερεοτύπων θεωρούνται πως είναι επιζήμια για την οικογένεια.⁹²

Επιπροσθέτως, σε περίπτωση ασθένειας οι άνδρες έχουν περισσότερες πιθανότητες από τις γυναίκες για να λάβουν ιατρική βοήθεια. Οι ασθένειες σε νεαρά κορίτσια και γυναίκες είναι συχνά μοιρολατρικά αποδεκτές από τα μέλη της οικογένειας. Οι καταπονημένες, υποσιτισμένες και αναιμικές γυναίκες αυτών των

⁹⁰ Συνέντευξη της Naidu C. Sirisha (9.7.2012).

⁹¹ Τσάλτας, Γρ., Ι., *Αφρική και Ανάπτυξη: Η τελευταία παγκόσμια πρόκληση – ευκαιρία*, op. cit., σελ. 323.

⁹² Momsen, J., *Gender and Development*, op. cit., σελ. 26.

χωρών τείνουν να γεννούν ελλιποβαρή μωρά και να είναι πιο ευάλωτες στους κινδύνους του τοκετού. Τα ποσοστά θανάτου των μητέρων κατά τη διάρκεια της εγκυμοσύνης και του τοκετού αυξάνονται λόγω της κυριαρχίας της παραδοσιακής μαιευτικής και γυναικολογίας.⁹³ Περίπου 1.000 γυναίκες πεθαίνουν από επιπλοκές στην εγκυμοσύνη ή τον τοκετό και κάθε μέρα το 99% του συνόλου των μητρικών θανάτων συμβαίνουν στις αναπτυσσόμενες χώρες.⁹⁴

Μία ακόμα αιτία θνησιμότητας κατά τη διάρκεια της γέννας αποτελεί και η πρακτική του Female Genital Mutilation (F.G.M.), δηλαδή του θηλυκού γεννητικού ακρωτηριασμού ή της «γυναικείας περιτομής», η οποία αποτελεί παλιό αφρικάνικο έθιμο που εφαρμόζεται σε 28 χώρες της Αφρικής, σε κάποιες περιοχές της Ασίας και της Μέσης Ανατολής και σε κοινότητες μεταναστών άλλες περιοχές, όπως για παράδειγμα στην Ευρώπη.⁹⁵ Οι χώρες που χρησιμοποιούν αυτή την τεχνική τη δικαιολογούν ως πολιτιστικής σημασίας συνήθεια. Ωστόσο, το F.G.M. προκαλεί σοβαρές επιπτώσεις στην υγεία των γυναικών, τόσο σωματικές, όσο και ψυχολογικές. Περίπου 110 εκατομμύρια γυναίκες υποφέρουν σε όλη τη διάρκεια της ενήλικης ζωής τους από σοβαρούς τραυματισμούς που είναι αποτέλεσμα του ακρωτηριασμού των γεννητικών τους οργάνων.⁹⁶

Η διάδοση αυτής της πρακτικής είναι πολύ μεγάλη. Κάθε χρόνο ακρωτηριάζονται περίπου 2 εκατομμύρια κορίτσια.⁹⁷ Στις χώρες που εφαρμόζεται η εν λόγω τεχνική, η πλειοψηφία των γυναικών έχουν υποστεί τη διαδικασία. Για παράδειγμα, στο Τζιμπουτί, το ποσοστό των γυναικών που έκαναν τη γυναικεία περιτομή είναι 98% με 100%.⁹⁸

Παράλληλα, οι διαφορετικές εργασίες μεταξύ αντρών και γυναικών εκθέτουν τις γυναίκες σε διαφορετικούς κινδύνους και συνεπώς, σε διαφορετικές αιτίες νοσηρότητας και θνησιμότητας. Η συλλογή και η χρήση του νερού από τις γυναίκες τις εκθέτει σε ασθένειες του νερού και παράσιτα. Περνώντας χρόνο σε σπίτια

⁹³ Momsen, J., *Gender and Development*, op. cit., σελ. 27.

⁹⁴ United Nations, Economic and Social Council, *The empowerment of rural women and their role in poverty and hunger eradication, development and current challenges*, op. cit., σελ. 4.

⁹⁵ Ελληνική Επιτροπή Διεθνούς Αμνηστίας, *Ανθρώπινα Δικαιώματα: οι γυναίκες στο προσκήνιο*, εκδ. Ελληνική Επιτροπή Διεθνούς Αμνηστίας, Αθήνα, 1995, σελ. 17.

⁹⁶ Ελληνική Επιτροπή Διεθνούς Αμνηστίας, *Ανθρώπινα Δικαιώματα: οι γυναίκες στο προσκήνιο*, op. cit., σελ. 127.

⁹⁷ Ibid.

⁹⁸ Τσάλτας, Γρ., Ι., *Αφρική και Ανάπτυξη: Η τελευταία παγκόσμια πρόκληση – ευκαιρία*, op. cit., σελ. 323.

χτισμένα από λάσπη αυξάνεται ο κίνδυνος της ασθένειας Τσάγκας (από τα έντομα που ζουν σε τοίχους από λάσπη). Η εργασία στα χωράφια εκθέτει τις γυναίκες στα φυτοφάρμακα και άλλες χημικές ουσίες που χρησιμοποιούνται όλο και περισσότερο στις καλλιέργειες. Τα χημικά που χρησιμοποιούνται στη γεωργία συχνά αποθηκεύονται στο σπίτι, θέτοντας όλα τα μέλη του νοικοκυριού σε κίνδυνο, ενώ τα άδεια δοχεία χημικών ουσιών μπορεί να χρησιμοποιηθούν για την αποθήκευση τροφίμων ή νερού. Κατά τη μεταποίηση των γεωργικών προϊόντων μπορεί επίσης να εκτεθούν σε χημικές ουσίες. Επιπλέον, οι γυναίκες είναι συνήθως αυτές που πλένουν τα ρούχα χρησιμοποιώντας και πάλι χημικές ουσίες. Οι γυναίκες προσπαθούν να αποφευχθεί η χρήση χημικών ουσιών, καθώς συνειδητοποιούν τους κινδύνους που δεν παρουσιάζουν μόνο για τον εαυτό τους, αλλά και για τα παιδιά τους, ωστόσο αυτό δεν είναι πάντα εύκολο.

Ακόμα, εξαιρετικά επιβλαβείς είναι και οι ουσίες που απελευθερώνονται από την καύση των παραδοσιακών καυσίμων βιομάζας (εσωτερική ατμοσφαιρική ρύπανση) για το μαγείρεμα και την θέρμανση. Περίπου 2,4 δισεκατομμύρια άνθρωποι στις αναπτυσσόμενες χώρες εξακολουθούν να εξαρτώνται από την παραδοσιακή βιομάζα που είναι επιζήμια για το περιβάλλον και την υγεία και πάνω από 2 εκατομμύρια άνθρωποι, κυρίως γυναίκες και παιδιά περνούν τον περισσότερο χρόνο τους σε εσωτερικούς χώρους.

Έχει υπολογιστεί ότι μια μέρα εισπνοής καπνού από τις φωτιές για το μαγείρεμα είναι ισοδύναμη με κάπνισμα 400 τσιγάρων και μπορεί να προκαλέσει χρόνια αναπνευστικά προβλήματα, καρκίνο του λάρυγγα και θνησιγένεια.⁹⁹ Οι γυναίκες που μαγείρευαν με άχυρα ή υπολείμματα ξυλείας, όταν ήταν 30 ετών βρέθηκαν να έχουν 80% περισσότερες πιθανότητες από άλλες γυναίκες να εμφανίσουν καρκίνο του πνεύμονα κατά τα επόμενα έτη. Ο Παγκόσμιος Οργανισμός Υγείας εκτιμά ότι 2,5 εκατομμύρια γυναίκες και παιδιά στις αναπτυσσόμενες χώρες πεθαίνουν πρόωρα από την εισπνοή τοξικών αναθυμιάσεων από τη βιομάζα που χρησιμοποιείται σε εσωτερικούς χώρους για το μαγείρεμα.¹⁰⁰ Η έκθεση σε καπνό από

⁹⁹ Momsen, J., *Gender and Development*, op. cit., σελ. 129.

¹⁰⁰ Ibid, σελ. 129.

καύση βιομάζας σε εσωτερικούς χώρους το 2002 ήταν η τέταρτη αιτία κακής υγείας σε χώρες με χαμηλό εισόδημα, ιδίως για τις γυναίκες.¹⁰¹

Επίσης, στην Ασία, τον Ειρηνικό και την Αφρική, η κλιμάκωση των τιμών των τροφίμων και η μείωση της πρόσβασης σε παραγωγικούς πόρους έχει οδηγήσει φτωχές γυναίκες στο να εκδίδονται για μπορέσουν να στηρίξουν οικονομικά τις οικογένειές τους. Αυτές οι γυναίκες, βρίσκονται σε υψηλό κίνδυνο από τον ιό του AIDS. Παγκοσμίως, πάνω από το 50% από τα 42 εκατομμύρια των ανθρώπων που έχουν μολυνθεί από τον ιό του AIDS είναι άνδρες, αλλά τα ποσοστά μόλυνσης των γυναικών συνεχίζουν να ανεβαίνουν και οι γυναίκες αντιπροσωπεύουν σήμερα το 58% των οροθετικών του πληθυσμού και το 68% του συνόλου των οροθετικών της νεολαίας στην υποσαχάρια Αφρική. Τα ποσοστά είναι ιδιαίτερα υψηλά σε νεαρές ηλικίες (15-24 ετών) και κυρίως σε εγκύους.¹⁰²

Η αύξηση απασχόλησης στην εξορυκτική βιομηχανία, καθώς και η άφιξη ανδρών μεταναστών συχνά οδηγεί σε αύξηση των περιπτώσεων αλκοολισμού, χρήσης ναρκωτικών, πορνείας, βίας και εγκληματικότητας. Οι παράγοντες αυτοί με τη σειρά τους οδηγούν συχνά σε όξυνση των εγχώριων διαφορών, βία κατά των γυναικών και περαιτέρω εξάπλωση του ιού του AIDS, όπως και άλλων σεξουαλικά μεταδιδόμενων νοσημάτων.¹⁰³ Σε μία έρευνα για την Υποσαχάρια Αφρική αποδείχθηκε ότι η αύξηση της μετάδοσης του ιού του AIDS συνδέεται με την κατασκευή δρόμων και είχε περισσότερο αρνητικές επιπτώσεις στις γυναίκες, παρά στους άνδρες.¹⁰⁴ Τα βασικότερα αίτια της εξάπλωσης του ιού μεταξύ των γυναικών είναι οι ένοπλες συρράξεις και οι εμφύλιοι πόλεμοι, λόγω των βιασμών, της εξαναγκαστικής πορνείας και εγκυμοσύνης και της σεξουαλικής δουλείας.

Η κατάσταση της υγείας των γυναικών χειροτερεύει ακόμα περισσότερο λόγω της έλλειψης ενημέρωσης, της απουσίας προληπτικής ιατρικής και της ανυπαρξίας προφύλαξης. Η ανυπαρξία προφύλαξης οφείλεται και στο γεγονός ότι τα μέτρα προφύλαξης εμποδίζουν την τεκνοποίηση και αυτό έρχεται σε αντίθεση με τις

¹⁰¹ Ibid, σελ. 79.

¹⁰² Τσάλτας, Γρ., Ι., *Αφρική και Ανάπτυξη: Η τελευταία παγκόσμια πρόκληση – ευκαιρία*, op. cit., σελ. 323.

¹⁰³ Social Development Department, Sustainable Development Network, *Linking Gender, Environment, and Poverty for Sustainable Development: A Synthesis Report on Ethiopia and Ghana*, Report No. P125713, The World Bank, January 2012, σελ. 123.

¹⁰⁴ Ibid, σελ. 125.

θρησκευτικές παραδόσεις και τα πολιτιστικά έθιμα.¹⁰⁵ Ο ιός του AIDS, πέρα από επιβάρυνση της υγείας, οδηγεί και σε οικονομική εξαθλίωση τις γυναίκες, καθώς εξαρτώνται οικονομικά πλήρως από τους άντρες και δε μπορούν να αντιμετωπίσουν τις νέες ανάγκες.

3.2.2. Πρόσβαση σε Νερό και Υπηρεσίες Υγιεινής

Οκτώ στους δέκα ανθρώπους που ζουν χωρίς πρόσβαση σε βελτιωμένες πηγές πόσιμου νερού ζουν σε αγροτικές περιοχές¹⁰⁶ και μόνο το 50% του παγκόσμιου πληθυσμού έχει πρόσβαση σε νερό προερχόμενο από σωληνώσεις. Συγκεκριμένα στην Αφρική το ποσοστό είναι μόνο 4%, στη Νότια Ασία 12% και 8% στη Νοτιοανατολική Ασία. Η κατάσταση της υγιεινής είναι πολύ άσχημη για δισεκατομμύρια του παγκόσμιου πληθυσμού αν σκεφτεί κανείς πως 2,6 δισεκατομμύρια κόσμου δεν έχουν πρόσβαση σε υπηρεσίες αποχέτευσης.¹⁰⁷

Οι διάφοροι ρόλοι των γυναικών και των ανδρών σε σχέση με τη συλλογή νερού και τον τρόπο με τον οποίο κατανέμεται η χρήση του στην εγχώρια αγορά διαφέρουν ανάλογα με τον πολιτισμό κάθε περιοχής και σε σχέση με παράγοντες, όπως οι πηγές νερού, η διαθεσιμότητα του νερού, η θρησκεία και η γεωγραφία. Ένα νέο δεδομένο που διαμορφώνει την ανάγκη και τη χρήση του νερού είναι η πανδημία του AIDS στις χώρες της υποσαχάριας Αφρικής και τώρα όλο και περισσότερο στην Ασία. Οι επιπτώσεις του ιού του AIDS για τα παραγωγικά μέλη των κοινοτήτων και τις μεταβαλλόμενες απαιτήσεις των υδάτων για τη θεραπεία και φροντίδα είναι ιδιαίτερα σημαντικές και θα επηρεάσουν όλο και περισσότερο αυτούς που μπορούν να συμμετέχουν σε έργα για το νερό, τη συλλογή του, τον τρόπο χρήσης και διαχείρισης του. Ο ρόλος των γυναικών στην παροχή φροντίδας των συγγενών τους που έχουν προσβληθεί από τον ιό του AIDS προσθέτει νέο φόρτο εργασίας, συμπεριλαμβανομένης της ανάγκης για συλλογή περισσότερου νερού.¹⁰⁸

Οι γυναίκες θεωρούνται οι βασικοί φορείς παροχής και χρήστες νερού και αναμένεται να διαδραματίσουν πολλαπλούς ρόλους στην παροχή νερού, την αποχέτευση, τη βελτίωση της υγείας και την αύξηση της παραγωγικότητας.

¹⁰⁵ Τσάλτας, Γρ., Ι., *Αφρική και Ανάπτυξη: Η τελευταία παγκόσμια πρόκληση – ευκαιρία*, op. cit., σελ. 324.

¹⁰⁶ United Nations, Economic and Social Council, *The empowerment of rural women and their role in poverty and hunger eradication, development and current challenges*, op. cit., σελ. 4.

¹⁰⁷ Coles, A., (edt.), Wallace, T., (edt.), *Gender, Water and Development*, Berg, Oxford, 2005, σελ. 2.

¹⁰⁸ Ibid, σελ. 18.

3.2.3. Εκπαίδευση

Μεταξύ του 1990 και του 2006 σημειώθηκε μεγάλη πρόοδος του ποσοστού εγγραφής των κοριτσιών στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση σε πολλές περιοχές του κόσμου, εκτός της Υποσαχάριας Αφρικής.¹⁰⁹ Στην Ανατολική Ασία, τον Ειρηνικό, τη Λατινική Αμερική, την Καραϊβική, τη Μέση Ανατολή και τη Νότια Αφρική αυξήθηκε σημαντικά το ποσοστό των κοριτσιών που συμμετείχαν στην δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Η Νότια Ασία και η Υποσαχάρια Αφρική σημείωσαν και αυτές κάποια πρόοδο, ωστόσο σε αυτές τις περιοχές το χάσμα της συμμετοχής των κοριτσιών και των αγοριών στην εκπαίδευση παραμένει μεγάλο.¹¹⁰

Στην Αφρική το ποσοστό αναλφαβητισμού των γυναικών είναι μεγαλύτερο από 50% και το ποσοστό αυξάνεται. Υπάρχει μεγάλο χάσμα μεταξύ αντρών και γυναικών ως προς τα ποσοστά του αναλφαβητισμού σε όλες τις βαθμίδες της εκπαίδευσης (το ίδιο συμβαίνει και στις χώρες του Αραβικού κόσμου και στη Νότια Ασία). «Τα ποσοστά βασικής εκπαίδευσης των γυναικών, τα τελευταία 20 χρόνια, μειώθηκαν από 63% το 1980 σε λιγότερο από 50% το 2000» και κατά επέκταση ο αριθμός της συμμετοχής των κοριτσιών στην ανώτατη εκπαίδευση είναι μικρός. Τα κορίτσια στην υποσαχάρια Αφρική δεν έχουν πρόσβαση στην εκπαίδευση και η συμμετοχή τους στη διαδικασία εξαρτάται από κοινωνικούς, πολιτικούς και οικονομικούς παράγοντες.¹¹¹

Οι διακρίσεις που αντιμετωπίζουν τα κορίτσια στον τομέα της εκπαίδευσης συνεχίζουν να υφίστανται σε πολλές χώρες του αναπτυσσόμενου κόσμου και να δυσχεραίνουν τη διαβίωση τους. Περισσότερο από τα δύο τρίτα των αναλφάβητων ενηλίκων στον κόσμο είναι γυναίκες. Ακόμα, αν και τα νεαρά κορίτσια λαμβάνουν πρωτοβάθμια εκπαίδευση, ακόμη και στις φτωχότερες περιοχές του κόσμου, πολύ λίγα λαμβάνουν δευτεροβάθμια και τριτοβάθμια εκπαίδευση και αυτά που το κατορθώνουν εισάγονται σε πολύ συγκεκριμένους τομείς, όπως η νοσηλευτική. Στη Ζιμπάμπουε, για παράδειγμα, οι γυναίκες αποτελούν λιγότερο από το 25% του συνολικού φοιτητικού πληθυσμού στο πανεπιστήμιο. Το γεγονός αυτό εξηγεί, εν

¹⁰⁹ Buvinic, M., (edt.), Morrison, A., R., (edt.), Ofosu-Amaah, A., W., (edt.), Sjöblom, M., (edt.), *Equity for Women: Where Do We Stand on Millennium Development Goal 3?*, op. cit., σελ. 40.

¹¹⁰ Ibid.

¹¹¹ Τσάλτας, Γρ., Ι., *Αφρική και Ανάπτυξη: Η τελευταία παγκόσμια πρόκληση – ευκαιρία*, op. cit., σελ. 323-325.

μέρει, την περιθωριοποίηση των γυναικών και τη μη ενσωμάτωση των αναγκών τους κατά το σχεδιασμό της ανάπτυξης.¹¹²

Η ικανότητα των γυναικών να συμμετέχουν παραγωγικά στην αγορά εργασίας είναι περιορισμένη σε πολλές περιοχές, τόσο λόγω του χαμηλότερου μορφωτικού επιπέδου όσο και λόγω κοινωνικών παραγόντων. Οι μισθολογικές διαφορές μεταξύ αντρών και γυναικών για την ίδια εργασία συνιστά πολλές φορές αντικίνητρο για τις γυναίκες να αναζητήσουν απασχόληση και για τους γονείς να επενδύσουν στην εκπαίδευση των κοριτσιών. Για παράδειγμα, στις περισσότερες κάστες και εθνοτικές ομάδες του Νεπάλ, οι γονείς δεν παροτρύνουν τις κόρες τους να ασχοληθούν με την εκπαίδευση και γενικά έχουν λιγότερες ευκαιρίες. Το ποσοστό αλφαριθμητισμού για τις γυναίκες στο Νεπάλ είναι μόνο 35%.¹¹³

Οι γυναίκες πετυχαίνουν χαμηλότερα επίπεδα εκπαίδευσης από τους άνδρες στην πλειοψηφία των αναπτυσσόμενων χωρών και λόγω της απόστασης μεταξύ του σπιτιού τους και του σχολείου και της έλλειψης μεταφορικών μέσων. Το να περπατήσουν μέχρι το σχολείο είναι πολλές φορές μία επικίνδυνη διαδικασία για τα κορίτσια (κίνδυνος βιασμού, τραυματισμού κτλ). Τα κορίτσια επίσης, μπορεί να πέσουν θύματα σεξουαλικής παρενόχλησης στα σχολεία και έτσι να θέσουν σε κίνδυνο τον πιθανό γάμο τους. Στα σχολεία της υπαίθρου οι εγκαταστάσεις, ειδικά οι εγκαταστάσεις υγιεινής είναι συχνά ανεπαρκείς και υπάρχουν λίγες γυναίκες εκπαιδευτικοί, κάνοντας τα σχολεία αυτά ακόμα λιγότερο ελκυστικά για τα κορίτσια.¹¹⁴

Τα έξοδα του σχολείου, όσον αφορά την απώλεια της παιδικής εργασίας στο σπίτι και το οικονομικό βάρος της πληρωμής των διδάκτρων του σχολείου και του κατάλληλου ρουχισμού σημαίνει ότι οι γονείς πολλές φορές δεν αποφασίζουν να εκπαιδεύσουν τις κόρες τους. Επιπλέον, σε πολλές περιοχές θεωρείται πως η οικογένεια του μελλοντικού γαμπρού είναι υπεύθυνη για τη νύφη και έτσι η οικογένειά ενός κοριτσιού αισθάνεται ότι το να εκπαιδεύσουν την κόρη τους είναι σα να επενδύουν στην οικογένεια κάποιου άλλου. Ακόμα, σε πολλές αναπτυσσόμενες χώρες οι γυναίκες απλά προορίζονται για να παντρευτούν και όχι για να εργαστούν.

¹¹² Meena, R., *Women and Sustainable Development*, op.cit.

¹¹³ Coles, A., (edt.), Wallace, T., (edt.), *Gender, Water and Development*, Berg, Oxford, 2005, σελ 96.

¹¹⁴ Momsen, J., *Gender and Development*, op. cit., σελ. 65.

Σε πολλά μέρη του κόσμου, οι γυναίκες ξοδεύουν πολύ χρόνο και ενέργεια για τις μεταφορές, ιδίως τη μεταφορά των καρπών, με περιορισμένη πρόσβαση στις μεταφορές που θα μπορούσαν να τις ανακουφίσουν. Η συνεχής παρουσία των γυναικών στους δρόμους βρέθηκε να συνδέεται στενά με τα υψηλά ποσοστά της γυναικείας θνησιμότητας, αλλά και με τα χαμηλά ποσοστά της εγγραφής τους στο σχολείο.¹¹⁵

Ακόμα, για τις ενήλικες γυναίκες είναι πάρα πολύ δύσκολο να συμμετέχουν στο σχολείο, λόγω των αναπαραγωγικών τους καθηκόντων. Ωστόσο, για κάθε επιπλέον έτος εκπαίδευσης πέρα από το δημοτικό σχολείο οι γυναίκες είναι πιθανό να αυξήσουν τα μελλοντικά έσοδα τους, να παντρευτούν αργότερα και να έχουν λιγότερα και υγιέστερα παιδιά. Με την απουσία του κατάλληλου μορφωτικού επιπέδου οι γυναίκες δε μπορούν να γνωρίζουν τα νόμιμα δικαιώματά τους και να επωφεληθούν από τις ευκαιρίες για περαιτέρω κατάρτιση.¹¹⁶

Τέλος, οι γάμοι και οι εγκυμοσύνες σε νεαρή ηλικία περιορίζουν τις ευκαιρίες για εκπαίδευση. Σε πολλές περιοχές, ειδικά της Αφρικής, οι νόμοι απαγορεύουν τη συμμετοχή των εγκύων κοριτσιών στην εκπαιδευτική διαδικασία και έτσι τα κορίτσια που παντρεύτηκαν σε νεαρή ηλικία δε μπορούν να ολοκληρώσουν τη μόρφωση τους.¹¹⁷ Στις αγροτικές περιοχές του αναπτυσσόμενου κόσμου, με εξαίρεση την Κίνα, το 45% των γυναικών ηλικίας 20 έως 24 ετών είναι παντρεμένες πριν από την ηλικία των 18 ετών.¹¹⁸

Η πρωτοβάθμια εκπαίδευση των γυναικών αυξάνει τη συμμετοχή τους στην αγορά εργασίας και τα έσοδά τους και επίσης ενθαρρύνει τις επενδύσεις στην εκπαίδευση. Μελέτες στην Αφρική έχουν καταδείξει ότι η πρωτοβάθμια εκπαίδευση των γυναικών μπορεί να αυξήσει την απόδοση των

¹¹⁵ United Nations, Department of Economic and Social Affairs, *World Survey 2009 on the Role of Women in Development: Women's Control over Economic Resources and Access to Financial Resources, including Microfinance*, op. cit., σελ. 48.

¹¹⁶ Momsen, J., *Gender and Development*, op. cit., σελ. 65.

¹¹⁷ Τσάλτας, Γρ., Ι., *Αφρική και Ανάπτυξη: Η τελευταία παγκόσμια πρόκληση – ευκαιρία*, op. cit., σελ. 327.

¹¹⁸ United Nations, Economic and Social Council, *The empowerment of rural women and their role in poverty and hunger eradication, development and current challenges*, op. cit., σελ. 5.

καλλιεργειών τροφίμων μέχρι και 20%, ενώ η ισότιμη πρόσβαση σε κεφάλαια για τις γυναίκες θα μπορούσε να αυξήσει τη γεωργική παραγωγή κατά 15%.¹¹⁹

Η εκπαίδευση των γυναικών είναι απαραίτητη για την αύξηση της παραγωγικότητας, ιδιαίτερα στον αναπτυσσόμενο κόσμο. Ο τρίτος Αναπτυξιακός Στόχος της Χιλιετίας υπογραμμίζει την ανάγκη να γεφυρωθεί το χάσμα μεταξύ των φύλων στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Οι γνώσεις και οι δεξιότητες που αποκτώνται μέσω της εκπαίδευσης επεκτείνουν το φάσμα των ευκαιριών απασχόλησης. Η βελτίωση της πρόσβασης των γυναικών στην εκπαίδευση και την περίθαλψη καθώς και οι οικονομικές ευκαιρίες μπορούν να έχουν σημαντικά θετικά αποτελέσματα για τη μείωση της φτώχειας, όπως τα χαμηλότερα ποσοστά γεννήσεων, η καλύτερη διατροφή για όλα τα μέλη της οικογένειας και η μειωμένη βρεφική, παιδική και μητρική θνησιμότητα.

3.2.4. Στέγαση

Η στέγαση σε πολλά μέρη του κόσμου εξακολουθεί να είναι ανεπαρκής, χωρίς τη δυνατότητα παροχής πόσιμου νερού, κατάλληλου συστήματος αποστράγγισης, αποχέτευσης και υγιεινής, αερισμού, θερμότητας και ηλεκτρικής ενέργειας. Πολλά από τα σπίτια στον αναπτυσσόμενο κόσμο κατασκευάζονται από τους ίδιους τους ενοίκους. Τα εκτιμώμενα ποσοστά των ανθρώπων που ζουν σε οικισμούς χωρίς σωλήνωση νερού ήταν το 66% σε 10 πόλεις στην Αφρική, πάνω από 50% σε 14 πόλεις στην Ασία και 33% σε 8 πόλεις της Λατινικής Αμερικής για το 2001. Ένα ολόένα αυξανόμενο ποσοστό ατόμων που ζουν ως άστεγοι είναι γυναίκες και παιδιά, λόγω της μεροληπτικής νομοθεσίας, των πολιτικών και των παραδόσεων.¹²⁰

Οι γυναίκες αντιμετωπίζουν ιδιαίτερους περιορισμούς όσον αφορά την εξασφάλιση και τη διατήρηση επαρκούς στέγασης, λόγω της μεροληπτικής νομοθεσίας, των πολιτικών και των κοινωνικών προτύπων. Μπορεί επίσης να περιορίζονται από την άνιση πρόσβαση στους οικονομικούς πόρους. Ορισμένες ομάδες γυναικών, όπως είναι τα θύματα της ενδοοικογενειακής βίας, οι χήρες, οι διαζευγμένες, οι ηλικιωμένες γυναίκες, οι αυτόχθονες γυναίκες, οι γυναίκες με

¹¹⁹ OECD, *Gender and Sustainable Development: Maximizing the Economic, Social and Environmental Role of Women*, 2008, σελ. 18.

¹²⁰ United Nations, Department of Economic and Social Affairs, *World Survey 2009 on the Role of Women in Development: Women's Control over Economic Resources and Access to Financial Resources, including Microfinance*, op. cit, σελ. viii.

αναπηρία, οι γυναίκες από περιοχές συγκρούσεων και οι γυναίκες από εθνοτικές μειονότητες αντιμετωπίζουν μεγαλύτερο κίνδυνο να μείνουν άστεγες. Οι εξώσεις από τις αστικές παραγκουπόλεις λόγω αναπτυξιακών έργων μπορεί να προκαλέσουν επίσης προβλήματα στις γυναίκες.

Εκτός από την απώλεια των σπιτιών, η έξωση μπορεί ακόμη και να οδηγήσει σε αυξημένη νοσηρότητα και θνησιμότητα μεταξύ των γυναικών.¹²¹ Η έλλειψη στέγης υπονομεύει τις δυνατότητες των γυναικών να διασφαλίσουν την υγεία τους, την εκπαίδευση και την απασχόληση και αυξάνει τον κίνδυνο της βίας.

Η στέγαση είναι ένα σημαντικό οικονομικό πλεονέκτημα που συμβάλλει στην ανεξαρτησία των γυναικών, την οικονομική ασφάλεια και τη διαπραγματευτική ισχύ τους στα νοικοκυριά και τις κοινότητες. Η πρόσβαση σε ασφαλείς και αξιοπρεπείς συνθήκες στέγασης, έχει αναδειχθεί σε προτεραιότητα για τα πολλά εκατομμύρια των γυναικών που μεταναστεύουν στις πόλεις προς αναζήτηση εργασίας ή για να γλιτώσουν από τις διακρίσεις και τη βία.

3.2.5. Μη έλεγχος του σώματος τους

Ο Φρίντριχ Ένγκελς (1820-1895), θεωρούσε ότι η αναπαραγωγή είναι η κύρια αιτία της υποταγής των γυναικών από τους άνδρες. Πίστευε, ότι συνδέεται με την εισαγωγή της έννοιας της ιδιωτικής περιουσίας. Η επιθυμία του άντρα ιδιοκτήτη ακίνητης περιουσίας να περάσει την περιουσία του στα αρσενικά παιδιά του, τον οδηγεί στην ανάγκη τεκνοποίησης με τον έλεγχο της σεξουαλικότητας των γυναικών και στη συνέχεια να εξασφαλίσει την επιβίωσή τους ρυθμίζοντας τις αναπαραγωγικές τους δραστηριότητες.¹²² Σε πολλές αναπτυσσόμενες χώρες οι γυναίκες δεν έχουν τον έλεγχο του σώματος τους, όπως υποδεικνύεται από τα πολύ υψηλά ποσοστά γονιμότητας.

Επίσης, η αύξηση της ζήτησης εργασίας, καθώς και τα αυξημένα ποσοστά βρεφικής θνησιμότητας, αναγκάζουν τις γυναίκες να γεννούν περισσότερα παιδιά. Ο χρόνος που αφιερώνεται στα αναπαραγωγικά τους καθήκοντα περιορίζει τη συμμετοχή των γυναικών σε άλλες παραγωγικές δραστηριότητες. Στην Τανζανία, για παράδειγμα, εκτιμάται ότι η μέση γυναίκα αφιερώνει μέχρι 17 χρόνια στις

¹²¹ Ibid, σελ. 52.

¹²² Momsen, J., *Gender and Development*, op. cit., σελ. 47-48.

εγκυμοσύνες της, το θηλασμό και τη φροντίδα των παιδιών της, καθώς επίσης και των νεώτερων αδερφών της.¹²³

Ωστόσο, ο αναπαραγωγικός ρόλος των γυναικών θα πρέπει να είναι σε αρμονία με τις άλλες παραγωγικές δραστηριότητες. Η σημερινή επισιτιστική ανασφάλεια δεν μπορεί να απομονωθεί από την υφιστάμενη διαίρεση της εργασίας κατά φύλο, που αναγκάζει τις γυναίκες να αυξήσουν τον πληθυσμό των παιδιών ως πηγή της μελλοντικής εργασίας. Το γεγονός αυτό προκάλεσε την ανισορροπία μεταξύ της παραγωγής τροφίμων και της αύξησης του πληθυσμού. Ο οικογενειακός προγραμματισμός ή ο έλεγχος των γεννήσεων κατέχει σημαντική θέση στην ατζέντα πολλών γυναικείων οργανώσεων. Οι γυναίκες ακτιβίστριες είδαν αυτό ως ένα μείζον θέμα για τις γυναίκες.

3.2.6. Σωματική και Ψυχική Βία

Κάθε χρόνο εκατομμύρια γυναίκες ξυλοκοπούνται μέχρι θανάτου, ακρωτηριάζονται, καίγονται ζωντανές, τους αφαιρούνται τα νόμιμα δικαιώματα τους, αγοράζονται και πουλιούνται στο διεθνές εμπόριο σκλάβων για οικιακή και σεξουαλική χρήση. Εκτιμάται ότι μία στις πέντε γυναίκες αντιμετώπισαν κάποια μορφή βίας κατά τη διάρκεια της ζωής τους και σε ορισμένες περιπτώσεις οδήγησε σε σοβαρό τραυματισμό ή και θάνατο.¹²⁴

Σε αρκετές χώρες οι άντρες έχουν το δικαίωμα να χτυπούν τις γυναίκες τους, χωρίς να φοβούνται την τιμωρία.¹²⁵ Στην Αίγυπτο οι άντρες μπορούν να συγχωρεθούν για το φόνο της συζύγου τους σε περίπτωση που την ανακαλύψουν σε πράξη μοιχείας, ενώ οι γυναίκες που σκοτώνουν τους άντρες μοιχούς συζύγους τους αντιμετωπίζουν καταδίκη σε θάνατο. Στο Ιράν οι γυναίκες που δε συμμορφώνονται με τους νόμους περί ένδυσης κινδυνεύουν να συλληφθούν και να μαστιγωθούν.¹²⁶ Το δικαστικό σύστημα σε πολλά μέρη του κόσμου εισάγει διακρίσεις εναντίον των γυναικών επιβάλλοντας τους σκληρότερες ποινές από αυτές των αντρών για τα ίδια αδικήματα. Οι γυναίκες από μειονότητες κινδυνεύουν διπλά.¹²⁷ Επιπλέον, οι

¹²³ Meena, R., Women and Sustainable Development, in *Voices from Africa*, op. cit.

¹²⁴ Sekhar Rout, H., (edt.), Kumar Panda, P., (edt.), *Gender and Development: Dimensions and Strategies*, op. cit., σελ. 6.

¹²⁵ Ελληνική Επιτροπή Διεθνούς Αμνηστίας, *Ανθρώπινα Δικαιώματα: οι γυναίκες στο προσκήνιο*, op. cit., σελ. 11.

¹²⁶ Ibid, σελ. 91.

¹²⁷ Ibid, σελ. 83.

περισσότερες γυναίκες που αποτελούν θύματα παραβιάσεων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων είναι αυτές που προέρχονται από φτωχές κοινωνικές ομάδες, όπως οι ιθαγενείς γυναίκες, οι άστεγες των μεγαλουπόλεων, οι γυναίκες που ανήκουν σε κατώτερη κάστα κτλ.

Οι νεαρές νύφες θανατώνονταν ή καίγονταν στην Ινδία από την οικογένεια του συζύγου τους λόγω αρχαίων παραδόσεων. Θεωρείται πως καταβρέχονταν με κηροζίνη και τους έβαζαν φωτιά, σε περίπτωση που αποτύγχαναν να ικανοποιήσουν τις απαιτήσεις της οικογένειας του συζύγου τους για χρυσό, μετρητά και καταναλωτικά αγαθά, τα οποία αποτελούσαν τμήμα της γαμήλιας συμφωνίας.¹²⁸ Η πρακτική αυτή συνεχίζεται και σήμερα, παρά το νόμο που απαγορεύει τέτοιου είδους ενέργειες.¹²⁹ Αυτού του είδους οι θάνατοι από 4.648 το 1995 σε 6.975 το 1998, αλλά οι επιστήμονες πλέον πιστεύουν ότι περίπου μόνο το ένα τέταρτο από αυτούς τους θανάτους σχετίζονταν με την προίκα.¹³⁰ Στη Βόρεια Ινδία η γυναίκα αντιμετωπίζεται ως μελλοντική περιουσία του συζύγου της όπως στην υποσαχάρια Αφρική. Μετά το γάμο διαρρηγνίζονται οι δεσμοί με το παρελθόν της. Όσο η γυναίκα συνεισφέρει οικονομικά ανεβαίνει και η αξία της.¹³¹ Θάνατοι για λόγους προίκας συμβαίνουν και έξω από τα σύνορα της Ινδίας, σε κοινότητες μεταναστών, για παράδειγμα στο Ηνωμένο Βασίλειο.¹³²

Θεσμοί, όπως αυτός της πατριαρχίας και της βίας, περιορίζουν ακόμα περισσότερο τις γυναίκες στην οικιακή σφαίρα. Η περιθωριοποίησή τους, η οποία έχει επιδεινωθεί από τις πολιτικές της παγκοσμιοποίησης, αυξάνει την ευπάθειά τους στη βία, τόσο τη σεξουαλική όσο και τη σωματική. Σε πολλές περιπτώσεις, η βία κατά των γυναικών και των κοριτσιών λαμβάνει χώρα εντός του σπιτιού, όπου η βία είναι συχνά ανεκτή, καθώς οι γυναίκες θεωρούνται κτήματα των αντρών, είτε αυτοί είναι οι σύζυγοι τους, είτε μέλη της οικογένειας τους. Το γεγονός είναι ότι οι γυναίκες οικονομικά εξαρτώνται από τους άντρες χειροτερεύει την κατάσταση. Η παραμέληση, η σωματική και σεξουαλική κακοποίηση, ο βιασμός και των κοριτσιών και των γυναικών από μέλη της οικογένειας και άλλα μέλη του

¹²⁸ Συνέντευξη Naidu C. Sirisha (9.7.2012).

¹²⁹ Karan, P., Environmental Movements in India, *Geographical Review*, Vol. 84, No. 1, Jan. 1994, σελ. 32-41.

¹³⁰ Momsen, J., *Gender and Development*, op. cit., σελ. 99.

¹³¹ Συνέντευξη Naidu C. Sirisha (9.7.2012).

¹³² Ελληνική Επιτροπή Διεθνούς Αμνηστίας, *Ανθρώπινα Δικαιώματα: οι γυναίκες στο προσκήνιο*, op. cit., σελ. 16.

νοικοκυριού, καθώς και περιστατικά συζυγικής κακοποίησης, συχνά είναι δύσκολο να ανιχνευθούν.¹³³

Στη Μέση Ανατολή ο γάμος είναι υποχρεωτικός για τους πιστούς. Οι άνδρες μπορούν να έχουν μέχρι τέσσερις γυναίκες και η στειρότητα ή η αποτυχία των γυναικών να γεννήσουν γιους είναι λόγοι διαζυγίου και εγκατάλειψης. Σε πολλές μουσουλμανικές χώρες, οι γυναίκες δε διαχωρίζονται μόνο από τους άνδρες, αλλά πολλές φορές απομονώνονται ή είναι υποχρεωμένες να φορούν μακριά ενδύματα (μπούργκα) για να μη φαίνονται τα χαρακτηριστικά του σώματος και του προσώπου τους.¹³⁴

Τα υφιστάμενα νομικά συστήματα έχουν αποτύχει να προστατεύσουν τις γυναίκες από τις καταχρήσεις των βασικών ανθρωπίνων δικαιωμάτων τους. Η πλειοψηφία των γυναικών ζουν σε βίαιο περιβάλλον. Το θέμα της ενδοοικογενειακής βίας δεν έχει αντιμετωπισθεί από τα υπάρχοντα πολιτικά συστήματα, αν και τα μέσα μαζικής ενημέρωσης είναι γεμάτα από ειδήσεις για την ενδοοικογενειακή βία, ιδίως εναντίον των γυναικών και των παιδιών. Οι εργοδότες και ανώτερα στελέχη παρενοχλούν σεξουαλικά τις γυναίκες. Μερικά εκπαιδευτικά ιδρύματα, συμπεριλαμβανομένων των πανεπιστημίων, έχουν δημιουργήσει πολύ εχθρικά περιβάλλοντα για τις γυναίκες φοιτήτριες, παράγοντας που περιορίζει τις ακαδημαϊκές επιδόσεις τους και να αποθαρρύνει τη συμμετοχή τους σε αυτά τα ιδρύματα.

3.2.7. Trafficking

Η σωματεμπορία γυναικών και παιδιών είναι μια προσοδοφόρα επιχείρηση και σε αντίθεση με το εμπόριο όπλων και ναρκωτικών, «τα θύματα μπορούν να πωλούνται πολλές φορές». Χιλιάδες είναι οι γυναίκες και τα κορίτσια που αποτελούν θύματα του εμπορίου οικιακών και σεξουαλικών σκλάβων σε χώρες όπως η Βραζιλία, η Μιανμάρ, το Σουδάν, η Ταϊλάνδη, η Μαλαισία, η Ιαπωνία, η Ινδία και το Πακιστάν.¹³⁵

¹³³ Momsen, J., *Gender and Development*, op. cit., σελ. 96.

¹³⁴ Ibid, σελ. 48.

¹³⁵ Ελληνική Επιτροπή Διεθνούς Αμνηστίας, *Ανθρώπινα Δικαιώματα: οι γυναίκες στο προσκήνιο*, op. cit., σελ. 17.

Τα θύματα σωματεμπορίας σπάνια γνωρίζουν τι τους περιμένει. Πολλές φορές πωλούνται σε εμπόρους από φτωχούς γονείς, οι οποίοι υπόσχονται στα παιδιά τους ένα καλύτερο μέλλον μέσω της απόκτησης θέσεων εργασίας. Στις ξένες χώρες που μεταφέρονται, οι γυναίκες είναι ευάλωτες, δεδομένου ότι δεν μπορούν να μιλήσουν τη γλώσσα και ότι ελέγχονται αυστηρά από τους μαστροπούς. Είναι εκτεθειμένες σε βίαιη μεταχείριση, μολύνονται με σεξουαλικά μεταδιδόμενα νοσήματα και σπάνια έχουν πρόσβαση σε ιατρικές υπηρεσίες. Σε περίπτωση που καταφέρουν να ξεφύγουν αντιμετωπίζονται ως παράνομοι μετανάστες και απελαύνονται πίσω στις χώρες προέλευσης τους. Τον Δεκέμβριο του 2000 πάνω από 80 χώρες υπέγραψαν το Πρωτόκολλο για την Καταστολή, την Πρόληψη και την Τιμωρία της Εμπορίας Προσώπων, ιδίως Γυναικών και Παιδιών (Το πρωτόκολλο για το Trafficking), στο Παλέρμο της Ιταλίας. Αυτό επικαιροποίησε τη Σύμβαση του 1949 για την Καταστολή του Trafficking σε Άτομα και της Εκμετάλλευσης της Πορνείας Άλλων (η Σύμβαση για το Trafficking).¹³⁶ Ωστόσο, η κατάσταση δεν έχει βελτιωθεί μέχρι στιγμής.

3.2.8. Φόρτος Εργασίας

Ο φόρτος εργασίας των γυναικών της υπαίθρου είναι δυσανάλογα μεγαλύτερος από αυτό των αντρών. Η ενασχόληση με τις εξωτερικές εργασίες και το σπίτι περιορίζει το χρόνο και την ενέργειά τους για τη φροντίδα των παιδιών και την προετοιμασία θρεπτικών γευμάτων για την οικογένεια. Στις αναπτυσσόμενες περιοχές, ο παιδικός υποσιτισμός είναι δύο φορές πιο συχνός στις αγροτικές περιοχές, σε σχέση με τις αστικές και τα παιδιά κάτω των πέντε ετών διατρέχουν μεγαλύτερο κίνδυνο να πεθάνουν στις αγροτικές περιοχές σε σχέση με τις αστικές.¹³⁷

Η φροντίδα των παιδιών είναι πλέον δουλειά της γυναίκας. Παλαιότερα, στις χώρες της Αφρικής η φροντίδα των βρεφών αποτελούσε μία συλλογική ευθύνη. Η κατάσταση αυτή όμως έχει αλλάξει λόγω των διαφόρων κοινωνικο-οικονομικών αλλαγών που λαμβάνουν χώρα στην ήπειρο. Λόγω της έλλειψης υποστήριξης από την κοινότητα η φροντίδα των παιδιών έχει μετατραπεί σε εξαιρετικά δύσκολη εργασία για τις γυναίκες και τις εμποδίζει από το να συμβάλουν αποτελεσματικά στην προώθηση της βιώσιμης ανάπτυξης. Οι γυναίκες είναι αναγκασμένες να εκτελούν τις περισσότερες από τις εργασίες με τα μωρά στην πλάτη τους. Αυτό όχι μόνο επηρεάζει

¹³⁶ Momsen, J., *Gender and Development*, op. cit., σελ. 103.

¹³⁷ United Nations, Economic and Social Council, *The empowerment of rural women and their role in poverty and hunger eradication, development and current challenges*, op. cit., σελ. 4.

την απόδοση της εργασίας τους, αλλά επίσης την δική τους υγεία τους, αλλά και των μωρών τους.¹³⁸

Η απώλεια των υδάτων, των εδαφών, των δασών που βιώνουν οι αυτόχθονες πληθυσμοί είναι ιδιαίτερα αισθητή αυξάνοντας τη φτώχεια των γυναικών και παράλληλα τον φόρτο εργασίας τους. Δεδομένου ότι πολλές γυναίκες είναι επίσης αναλφάβητες ή έχουν χαμηλό μορφωτικό επίπεδο, εξακολουθούν να αποκλείονται από τις ευκαιρίες απασχόλησης.¹³⁹

3.2.9. Το καθεστώς Ιδιοκτησίας

Οι γυναίκες έχουν συστηματικά μικρότερη πρόσβαση σε μία σειρά από πόρους σε σχέση με τους άντρες. Αυτό περιορίζει τις ευκαιρίες τους και πιο συγκεκριμένα την ικανότητα τους να απολαύσουν τους καρπούς της ανάπτυξης. Το ζήτημα της πρόσβασης σε πόρους έχει πολλές διαστάσεις που αφορούν στην πρόσβαση σε ανθρώπινο δυναμικό, σε κοινωνικό, φυσικό και οικονομικό κεφάλαιο, στην απασχόληση και τα κέρδη. Με αυτό τον τρόπο, οι γυναίκες αποκλείονται από το να συμβάλλουν στην άνοδο του βιοτικού επιπέδου των οικογενειών τους και επιπλέον γίνονται πιο ευάλωτες σε περιπτώσεις οικογενειακής κρίσης (π.χ. σε περίπτωση διαζυγίου), όταν βρίσκονται σε μεγάλη ηλικία και κατά τη διάρκεια οικονομικών κρίσεων.¹⁴⁰

Ενώ η οικονομία των περισσότερων αναπτυσσόμενων κρατών βασίζεται στη γεωργία και οι γυναίκες συμβάλουν ενεργά στον τομέα αυτό, λίγοι έχουν δώσει σημασία στο καθεστώς ιδιοκτησίας, το οποίο κάνει εμφανώς διακρίσεις εις βάρος των γυναικών. Αν και έχει σημειωθεί πρόοδος στη νομοθετική μεταρρύθμιση, η εφαρμογή των νόμων παρεμποδίζεται από τα κοινωνικο-πολιτιστικά πρότυπα και της έλλειψης γνώσης από μέρους των γυναικών σχετικά με τα δικαιώματά τους.¹⁴¹ Οι γυναίκες κατέχουν στην ιδιοκτησία τους μόλις το 1% της γης, αλλά το 59%-80% των γυναικών απασχολούνται στον αγροτικό τομέα. Οι πολιτισμικές νόρμες, οι παραδόσεις, οι διακρίσεις, οι τυπικοί και άτυποι νόμοι και τα κοινωνικά πρότυπα

¹³⁸ Meena, R., Women and Sustainable Development, in *Voices from Africa*, op. cit.

Lee-Smith, D., Hinchey Trujillo, C., The struggle to legitimize subsistence: women and sustainable development, *Environment and Urbanization*, op. cit., σελ. 38.

¹⁴⁰ Sekhar Rout, H., (edt.), Kumar Panda, P. (edt.), *Gender and Development: Dimensions and Strategies*, op. cit., σελ. 4.

¹⁴¹ United Nations, Department of Economic and Social Affairs, *World Survey 2009 on the Role of Women in Development: Women's Control over Economic Resources and Access to Financial Resources, including Microfinance*, op. cit, σελ. viii.

προερχόμενα, ακόμα από την εποχή της αποικιοκρατίας συχνά περιορίζουν, αποκλείουν ή επηρεάζουν δυσμενώς την πρόσβαση των γυναικών στη γη και τον έλεγχο της, τη χρηματοδότηση, την επέκταση των υπηρεσιών, τις πληροφορίες και τις νέες τεχνολογίες.

Για παράδειγμα, κατά τη διάρκεια της αποικιοκρατίας εισήχθη ένα θεσμοθετημένο σύστημα, το οποίο ενθάρρυνε τους άνδρες να καλλιεργούν με σκοπό την εξαγωγή των προϊόντων χρησιμοποιώντας τη δική τους γη. Όσοι δεν είχαν τη δυνατότητα να συμμετάσχουν σε τέτοιου είδους γεωργική παραγωγή μετανάστευσαν στις περιοχές καλλιέργειας κακάο δουλεύοντας ως εργάτες. Καθώς όλο και περισσότεροι άνδρες ασχολήθηκαν με τον εν λόγω τρόπο καλλιέργειας, οι γυναίκες, αποθαρρύνθηκαν από τη συμμετοχή σε γεωργικές δραστηριότητες με σκοπό τις εξαγωγές και περιορίστηκαν μόνο στις καλλιέργειες με σκοπό τη διατροφή των οικογενειών τους. Μέσω αυτού του νέου συστήματος η ανισότητα μεταξύ ανδρών και γυναικών έγινε ακόμα πιο έντονη και ενσωματώθηκε στα κοινωνικά πρότυπα.¹⁴²

Οι ανισότητες μεταξύ των φύλων στην εκμετάλλευση γης είναι εμφανείς σε όλες τις περιοχές και έχουν οδηγήσει σε διάφορους βαθμούς πολυπλοκότητας στη διανομή της γης και των ακινήτων. Σε κάποια μέρη του κόσμου υπάρχει η κοινοτική ιδιοκτησία της γης και ακινήτων, για παράδειγμα στην υποσαχάρια Αφρική, που η ευθύνη της γης είναι ευθύνη των φυλών. Σε πολλές περιπτώσεις, η γη μοιράζεται στα αρσενικά μέλη της οικογένειας (πατρογονικά συστήματα) και μετά το γάμο μπορούν και οι γυναίκες να λάβουν δικαιώματα χρήσης από τους συζύγους τους, με ποικίλους βαθμούς διακριτικής ευχέρειας σχετικά για παράδειγμα με το πώς θα καλλιεργείται η γη και για το πώς θα χρησιμοποιούνται τα έσοδα. Στην υποσαχάρια Αφρική υπάρχει πολυγαμία και η κάθε γυναίκα είναι υπεύθυνη για την παραγωγή ενός συγκεκριμένου κομματιού γης. Η κληρονομικότητα μέσω των αντρών είναι η πιο ευρέως διαδεδομένη πρακτική κληρονομιάς στην Αφρική και την Ασία.¹⁴³

¹⁴² Momsen, J., H., Kinnaird, V., *Different Places, Different Voices: gender and development in Africa, Asia and Latin America*, Taylor and Francis e-Library, 2003, σελ. 18.

¹⁴³ Σε κάποιες περιοχές του αναπτυσσόμενου κόσμου υπάρχουν και τα μητρογονικά συστήματα, όπου η μεταφορά της περιουσίας καθορίζεται από τη μητέρα, αν και με μεγάλες διαφορές στην πρακτική. Ορισμένες περιφέρειες έχουν επίσης διμερή συστήματα κληρονομιάς, στα οποία η ιδιοκτησία περνά και μέσω των γυναικών, αλλά και των ανδρών, όπως συμβαίνει στη Σρι Λάνκα. Ιστορικά, τα τρία συστήματα κληρονομιάς συνυπάρχουν σε διάφορα μέρη της Νότιας Ασίας, με τα πατρογονικά συστήματα να είναι πιο διαδεδομένα.

Όταν οι γυναίκες έχουν πρόσβαση στη γη, μέσω του γάμου ή της κληρονομιάς, αυτή η γη είναι συχνά κατώτερης ποιότητας από αυτή που έχουν πρόσβαση οι άνδρες. Παρά τη νομοθεσία για την προστασία των δικαιωμάτων των γυναικών επί της γης, οι γυναίκες δεν έχουν ασφαλή πρόσβαση σε αυτή και η εκμετάλλευση των γεωργικών εκτάσεων γίνεται μόνο μέσα από τις σχέσεις τους με τους άντρες. Έτσι, πολλές φορές χήρες μένουν ξαφνικά χωρίς καμία πηγή εισοδήματος,¹⁴⁴ καθώς σε πολλές περιοχές οι γυναίκες θεωρείται ότι βρίσκονται υπό την κηδεμονία του συζύγου τους και συχνά η κυριότητα της συζυγικής περιουσίας ανήκει στους συζύγους και τις οικογένειές τους. Πολλές γυναίκες είναι ευάλωτες στη στέρηση γης στην περίπτωση διάλυσης του γάμου τους, λιποταξίας ή θανάτου του συζύγου τους.

Ακόμα, η ιδιωτικοποίηση της γης έφερε σημαντικές αρνητικές επιπτώσεις. Αποτέλεσμα της ήταν ο κατακερματισμός της γεωργικής γης λόγω του μεγάλου ποσοστού του πληθυσμού, το οποίο επέφερε την ανάγκη τους μοιράσματος της χερσαίας γης ξανά και ξανά μεταξύ των μελών της οικογένειας από γενιά σε γενιά. Τελικά τα οικοπέδα δεν είναι αρκετά μεγάλα για να παρέχουν αρκετή τροφή για την οικογένεια ή την αγορά. Οι πιέσεις για αύξηση των αποδόσεων έχουν ενταθεί και οι άνδρες αφήνουν την περιοχή που μένουν προς αναζήτηση απασχόλησης που δε σχετίζεται με τη γεωργία.

Ο αντίκτυπος αυτού του συστήματος στις γυναίκες της είναι τεράστιος. Στην Κένυα και τη Ζιμπάμπουε τα δύο πέμπτα των αγροτικών οικογενειών διευθύνονται από γυναίκες, οι οποίες έχουν ένα βαρύ φόρτο εργασίας, αφήνοντας τες ελάχιστο ελεύθερο χρόνο.¹⁴⁵ Οι γυναίκες ως πρωτογενείς παραγωγοί τροφίμων έρχονται αντιμέτωπες με πολυάριθμες προκλήσεις του περιβάλλοντος για τις οποίες δε μπορούν να αποφασίσουν από τη στιγμή που αποκλείονται από τα δικαιώματα ιδιοκτησίας. Οι γυναίκες δε μπορούν να πάρουν αποφάσεις για παράδειγμα σχετικά με τις καλλιέργειες, την εκτροφή των ζώων, την πώληση ή τη θανάτωση τους, χωρίς την άδεια του συζύγου τους. Οι άνδρες συνεχίζουν να ασκούν έλεγχο στα οικονομικά

¹⁴⁴ Social Development Department, Sustainable Development Network, *Linking Gender, Environment, and Poverty for Sustainable Development: A Synthesis Report on Ethiopia and Ghana*, op. cit, σελ. 11.

¹⁴⁵ Momsen, J., *Gender and Development*, op. cit., σελ. 39.

των νοικοκυριών και να είναι υπεύθυνοι για τη λήψη αποφάσεων σε περιοχές όπως η Αφρική, η Κόστα Ρίκα και η Καραϊβική.¹⁴⁶

Η άνιση πρόσβαση σε πόρους περιορίζει την ικανότητα των γυναικών για την εξασφάλιση της παραγωγικότητας της γεωργίας, της ασφάλειας των μέσων συντήρησης και της ασφάλειας των τροφίμων και συνδέεται ολοένα και περισσότερο με τη φτώχεια, τη μετανάστευση, την αστικοποίηση, την εξάπλωση του ιού του AIDS και την αύξηση της βίας.¹⁴⁷ Οι γυναίκες αντιμετωπίζουν περισσότερα εμπόδια στην πρόσβαση στην άρδευση των καλλιεργειών και στην εκτροφή των ζώων εξαιτίας της ανασφάλειας που έχουν σε σχέση με την ιδιοκτησία και του αποκλεισμού τους ή της περιθωριακής συμμετοχής τους σε ενώσεις καλλιεργητών και χρηστών γης. Επιπλέον, από τη στιγμή που οι γυναίκες δε δικαιούνται να κατέχουν γη, αποκλείονται και από τη δυνατότητα να πάρουν δάνεια από τις τράπεζες και από πιστωτικές διευκολύνσεις.¹⁴⁸

Ακόμα, οι γυναίκες έχουν στην ιδιοκτησία τους κάποια μικρά ζώα. Ενώ οι γυναίκες είναι το ίδιο επιτυχημένες με τους άνδρες στη δημιουργία εισοδήματος που προέρχεται από την εκτροφή ζώων, καθώς η παραγωγή τροφίμων μετατρέπεται σε εμπορική διαδικασία, τις αποφάσεις και τα έσοδα τείνουν να τα χαίρονται μόνο άνδρες και η μικρής κλίμακας επιχειρήσεις των γυναικών παραγκωνίζονται και οι γυναίκες μπορεί να υποχρεωθούν να εργαστούν στο έδαφος άλλων αγροτών.¹⁴⁹

Η ανασφάλεια σχετικά με τα δικαιώματα κυριότητας εμποδίζουν τις γυναίκες από το να κάνουν μακροπρόθεσμες επενδύσεις για τη διατήρηση της γης. Αντιθέτως, φροντίζουν να έχουν ετήσιες καλλιέργειες αδιαφορώντας για δεντρώδεις καλλιέργειες φυτών που βοηθούν στην ανασύσταση των εδαφών και την πρόληψη της διάβρωσης.¹⁵⁰

¹⁴⁶ Momsen, J., *Gender and Development*, op. cit., σελ. 39.

¹⁴⁷ United Nations, Department of Economic and Social Affairs, *World Survey 2009 on the Role of Women in Development: Women's Control over Economic Resources and Access to Financial Resources, including Microfinance*, op. cit., σελ. vii.

¹⁴⁸ OECD, *Gender and Sustainable Development: Maximizing the Economic, Social and Environmental Role of Women*, 2008, σελ. 37.

United Nations, Economic and Social Council, *The empowerment of rural women and their role in poverty and hunger eradication, development and current challenges*, op. cit., σελ. 8.

¹⁵⁰ Sekhar Rout, H., (edt.), Kumar Panda, P., (edt.), *Gender and Development: Dimensions and Strategies*, op. cit., σελ. 15.

Η δυνατότητα πρόσβασης σε γη έχει άμεσες συνέπειες και για την ευημερία και την ανάπτυξη πολλών παιδιών που ζουν σε αγροτικές περιοχές, των οποίων η ασφάλεια των τροφίμων και διατροφή συχνά εξαρτώνται από αυτήν. Σε ορισμένες αναπτυσσόμενες χώρες, υπάρχουν ενδείξεις ότι η διατροφή των μικρών παιδιών, όπως η μετάβαση από το μητρικό γάλα σε στερεά τρόφιμα, εξαρτάται ιδιαίτερα από τη διαθεσιμότητα χρόνου των γυναικών και μπορεί να υποφέρουν όταν η ζήτηση για γεωργική εργασία είναι υψηλή. Σε χώρες όπου οι γυναίκες δεν έχουν δικαιώματα ιδιοκτησίας γης ή της πρόσβασης σε πιστώσεις, κατά μέσο όρο, υπάρχουν 60% και 85% περισσότερα υποσιτισμένα παιδιά, αντίστοιχα.¹⁵¹

Η εξασφάλιση των νόμιμων δικαιωμάτων των γυναικών σε σχέση με την ιδιοκτησία και η πρόσβαση σε αγορές είναι ένα απαραίτητο συστατικό της οικονομικής ενδυνάμωσης τους και συχνά η βάση για τη βιώσιμη παραγωγή τροφίμων. Σε ορισμένες χώρες, οι κυβερνητικές πολιτικές και οι νομοθετικές μεταρρυθμίσεις που αφορούν στο γάμο και την κληρονομικότητα μπορεί να αυξήσουν την ικανότητα των γυναικών να αποκτήσουν πρόσβαση σε πόρους και τον έλεγχο. Ο σημαντικός ρόλος των γυναικών στην παραγωγή τροφίμων σε πολλά μέρη του κόσμου, υπογραμμίζει την ανάγκη να προσφερθεί στις γυναίκες ασφάλεια της ιδιοκτησίας για τη γη που καλλιεργούν, καθώς και πρόσβαση και έλεγχο των αναγκαίων πόρων για την αύξηση της παραγωγικότητας της γεωργίας και της επισιτιστικής ασφάλειας.

3.2.10. Έλλειψη Ενημέρωσης

Η επικοινωνία και η ροή πληροφοριών είναι σχεδόν αδύνατη στις αγροτικές περιοχές του αναπτυσσόμενου κόσμου. Οι περισσότερες γυναίκες σπάνια αφήνουν τα σπίτια τους για να μάθουν τι συμβαίνει πέρα από την κοινότητα τους. Οι χρονικοί περιορισμοί και οι δουλειές του σπιτιού δεν τους επιτρέπουν να κάνουν «περιττές» διαδρομές. Απαραίτητες διαδρομές για τις γυναίκες είναι μόνο η συλλογή νερού και καυσόξυλων. Στην Ουγκάντα δε φτάνουν εφημερίδες στις περισσότερες αγροτικές

¹⁵¹ United Nations, Economic and Social Council, *The empowerment of rural women and their role in poverty and hunger eradication, development and current challenges*, op. cit., σελ. 9.

περιοχές και όταν το κάνουν είναι κυρίως οι άνδρες που έχουν το χρόνο και τη μόρφωση για να τις διαβάσουν.¹⁵²

Οι γυναίκες αντιμετωπίζουν ακόμα την περιορισμένη πρόσβαση σε πληροφορίες σχετικές με τη βελτίωση και διατήρηση του περιβάλλοντος μέσα από μη γεωργικές δραστηριότητες. Τα ποσοστά αναλφαβητισμού των γυναικών είναι υψηλά και η συμμετοχή τους σε οργανισμούς της κοινότητας είναι εξαιρετικά περιορισμένη. Ο χρόνος των γυναικών περιορίζεται από τις εργασίες του νοικοκυριού, αλλά και τις παραγωγικές δραστηριότητες. Έτσι, είναι απίθανο να λάβουν πληροφορίες σχετικά με επιβλαβείς τεχνικές συλλογής δασικών προϊόντων ή σχετικά με μεθόδους απόκτησης καυσόξυλων (πχ δεντρώδεις καλλιέργειες) που δεν καταστρέφουν το περιβάλλον.¹⁵³

3.3. Πολιτικός Ψυλώνας

Οι γυναίκες στον αναπτυσσόμενο κόσμο αποτελούν μια πολύ μικρή μειοψηφία στα σώματα χάραξης πολιτικής, όπως είναι το Κοινοβούλιο, το υπουργικό συμβούλιο, οι δικαστικές και εκτελεστικές θέσεις τόσο στον δημόσιο, όσο και στον ιδιωτικό τομέα. Για παράδειγμα στην Τανζανία, οι γυναίκες μέλη του Κοινοβουλίου αποτελούν μια πολύ μικρή μειοψηφία, παρά την καθιέρωση ενός συστήματος ποσοστώσεων, η οποία έχει εξασφαλίσει τη διατήρηση ενός ορισμένου ποσοστού των γυναικών στο κοινοβούλιο. Οι γυναίκες μέλη του κοινοβουλίου έχουν ξεπεράσει μόλις το 10%.¹⁵⁴ Η τάση αυτή εξηγεί γιατί τα περισσότερα κράτη στην περιοχή αυτή δεν έχει επιφέρει καμία ουσιαστική αλλαγή στη νομοθεσία που κληρονόμησαν από τους προ-αποικιακές πατριαρχικές δομές οι οποίες ευνοούσαν τους άνδρες.

Στην υποσαχάρια Αφρική η κοινοβουλευτική εκπροσώπηση των γυναικών είναι περίπου 13% με 15%. Αρκεί να σκεφτεί κανείς πως σύμφωνα με τις εκλογές του 2002 σε 14 χώρες η εκπροσώπηση των γυναικών ήταν 5% με 9,7% και ότι στο Τζιμπουτί το ποσοστό εκπροσώπησης είναι μηδανικό. Η πλειοψηφία των χωρών της

¹⁵² Momsen, J., H., Kinnaird, V., *Different Places, Different Voices: gender and development in Africa, Asia and Latin America*, op. cit., σελ. 50.

¹⁵³ Sekhar Rout, H. (edt.) and Kumar Panda, P. (edt.), *Gender and Development: Dimensions and Strategies*, op. cit., σελ. 16.

¹⁵⁴ Meena, R., Women and Sustainable Development, in *Voices from Africa*, op. cit.

Αφρικής δεν ενθαρρύνει την ισότιμη πρόσβαση των γυναικών στη λήψη αποφάσεων δεν εξασφαλίζει τη συμμετοχή τους.¹⁵⁵

Η αύξηση της συμμετοχής των γυναικών σε κάποιες χώρες (π.χ. στη Μποτσουάνα από 8,5% σε 17% το 1999) δεν οφείλεται στην ενδυνάμωση τους μέσω διαδικασιών, όπως η εκπαίδευση και η οικονομική δραστηριότητα, αλλά σε παράγοντες όπως οι συγκρούσεις. Ακόμα, προϋπόθεση για τη συμμετοχή στα κοινά είναι η ιδιοκτησία γης και από τη στιγμή που οι γυναίκες δεν έχουν δικαίωμα στην ιδιοκτησία, δεν έχουν δικαίωμα και στη διακυβέρνηση του τόπου.¹⁵⁶ Σε κάποιες χώρες οι γυναίκες δεν έχουν καν το δικαίωμα της ψήφου. Για παράδειγμα, στο Λίβανο το δικαίωμα ψήφου είναι υποχρεωτικό για τους άντρες και προαιρετικό για τις γυναίκες. Στη Σαουδική Αραβία οι γυναίκες δεν είχαν δικαίωμα ψήφου μέχρι το 2005, ωστόσο το 2011 ο βασιλιάς Abdullah bin Abdulaziz al-Saud δήλωσε ότι οι γυναίκες θα μπορούσαν να ψηφίσουν από το 2015.¹⁵⁷

Οι πληθυσμιακές πολιτικές έχουν καταπατήσει αναπαραγωγικά δικαιώματα των γυναικών. Στη Νότια Αφρική το καθεστώς του απαρτχάιντ ανάγκασε τις μαύρες γυναίκες να χρησιμοποιούν μεθόδους ελέγχου των γεννήσεων, ως μέτρο περιορισμού της αύξησης της κοινότητας των μαύρων με απώτερο σκοπό την οικονομική ενίσχυση των φαρμακευτικών εταιρειών εις βάρος της υγείας των γυναικών.¹⁵⁸ Στη νοτιοανατολική και ανατολική Ασία και στον Ειρηνικό οι γυναίκες εξακολουθούν να αποκλείονται από τις περισσότερες διεργασίες λήψης αποφάσεων.¹⁵⁹

Η πολιτική αστάθεια στην αφρικανική ήπειρο έχει συμβάλλει σε μεγάλο βαθμό στην αδυναμία των αφρικανικών κρατών να αξιοποιήσουν πλήρως είτε υλικό ή ανθρώπινο δυναμικό για την ανάπτυξη. Η βία στη Νότια Αφρική έχει καταστήσει δύσκολο για τις γυναίκες να συμμετάσχουν ενεργά στις διαπραγματεύσεις. Η διαδικασία που οδήγησε στην υπογραφή της ειρηνευτικής συμφωνίας, για παράδειγμα, άφησε έξω τις γυναίκες, αν και βρίσκονταν στην πρώτη γραμμή του αγώνα για την εγκαθίδρυση ενός δημοκρατικού και ειρηνικού κράτους της Νότιας Αφρικής.

¹⁵⁵ Τσάλτας, Γρ., Ι., *Αφρική και Ανάπτυξη: Η τελευταία παγκόσμια πρόκληση – ευκαιρία*, op. cit., σελ. 331.

¹⁵⁶ Ibid, σελ. 333.

¹⁵⁷ Women's Suffrage, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: http://en.wikipedia.org/wiki/Women%27s_suffrage

¹⁵⁸ Meena, R., Women and Sustainable Development, in *Voices from Africa*, op. cit.
Momsen, J., H., Kinnaird, V., *Different Places, Different Voices: gender and development in Africa, Asia and Latin America*, op. cit., σελ. 5.

Η συμμετοχή των γυναικών στην αναπτυξιακή διαδικασία περιορίζεται από την αδυναμία τους να επηρεάσουν τη χάραξη πολιτικής και σχεδιασμού, καθώς και από την αδυναμία τους να αλλάξουν την πατριαρχική ιδεολογία η οποία συνεχίζει να νομιμοποιεί την υποδεέστερη θέση τους στην κοινωνία. Οι γυναίκες έχουν αναλάβει διάφορες πρωτοβουλίες για να ξεπεραστούν ορισμένα από τα εμπόδια που περιορίζουν την αποτελεσματική συμμετοχή τους στην αναπτυξιακή διαδικασία. Λίγες όμως είναι αυτές, που οργανώνονται σε ομάδες οικονομικών και συνεταιριστικών επιχειρήσεων.

Ενώ οι γυναίκες πραγματοποιούν το μεγαλύτερο μέρος της εργασίας στην κοινότητα, όπως την οργάνωση κοινωνικών εκδηλώσεων, ενώ οι άνδρες εμπλέκονται πιο ενεργά στους πολιτικούς ρόλους της κοινότητας. Στην υποσαχάρια Αφρική η πρόοδος είναι πολύ περιορισμένη σε σχέση με τη μείωση των ανισοτήτων μεταξύ των φύλων στα περισσότερα κοινωνικά και πολιτικά πλαίσια. Οι γυναίκες στη βόρεια Αφρική και τη δυτική Ασία εξακολουθούν να υστερούν κατά πολύ σε σχέση με άλλες περιοχές όσον αφορά τη συμμετοχή τους στις κοινωνικές και πολιτικές δραστηριότητες και στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων.¹⁶⁰

Στην Ινδία, ενώ υπάρχει σε τοπικό επίπεδο ποσόστωση για τις γυναίκες. Αυτό δε βελτιώνει τη θέση τους, λόγω της κουλτούρας δεν τους δίνεται λόγος και όταν αυτό γίνεται οι ίδιες οι γυναίκες δεν ασχολούνται με γυναικεία ζητήματα.¹⁶¹ Για παράδειγμα, Πρόεδρος της Ινδικής Δημοκρατίας είναι γυναίκα (Pratibha Patil Singh). Η Πρόεδρος του κοινοβουλίου είναι επίσης γυναίκα (Meira Kumar). Αρχηγός του κόμματος που ηγείται στο Κογκρέσο (κυβέρνηση συνασπισμού), είναι γυναίκα (Σόνια Γκάντι, που αναφέρονται ως μία από τις πιο ισχυρές γυναίκες στον κόσμο). Επίσης, η Mamta Banerjee ηγείται πολιτικού κόμματος και γενικά όλα μαρτυρούν την αυξανόμενη επιρροή των γυναικών στην πολιτική και δημόσια ζωή.¹⁶² Αλλά όλα αυτά δεν μεταφράζονται σε κοινωνικές αλλαγές, από την άποψη της πραγματικότητας. Η πρόοδος που έχει επιτευχθεί από μερικές γυναίκες δεν έχει ως αποτέλεσμα σημαντικές αλλαγές στη ζωή της μέσης γυναίκας.

¹⁶⁰ Momsen, J., H., Kinnaird, V., *Different Places, Different Voices: gender and development in Africa, Asia and Latin America*, op. cit., σελ. 5.

¹⁶¹ Συνέντευξη Naidu C. Sirisha (9.7.2012).

¹⁶² Narasimhan, S., Women's Status, Movements in India – An Overview, *Sanhati*, Special Issue, April 26 2012, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <http://sanhati.com/excerpted/4961/>

Πάντως, οι στατιστικές δείχνουν ότι σε χώρες όπου υπάρχουν πολλές γυναίκες που ασχολούνται με την πολιτική υπάρχει λιγότερη διαφθορά ακόμα και ανάμεσα σε χώρες με το ίδιο ΑΕΠ, τις ίδιες πολιτικές ελευθερίες, όμοιο επίπεδο εκπαίδευσης και νομικούς θεσμούς. Στην Ινδία η αύξηση της συμμετοχής των γυναικών στην πολιτική είχε ως αποτέλεσμα της αναβάθμιση των εθνικών υπηρεσιών.¹⁶³

3.4. Περιβαλλοντικός Πυλώνας

Οι γυναίκες βιώνουν την καθημερινή ζωή με διαφορετικό τρόπο από ό,τι οι άνδρες. Μέσω της διαχείρισης των φυσικών πόρων, οι γυναίκες παρέχουν τροφή για τις οικογένειες και τις κοινότητές τους. Έτσι, είναι πιο ανήσυχες σχετικά με την περιβαλλοντική υποβάθμιση σε σχέση με τους άντρες. Είναι γεγονός ότι οι άνδρες αντιμετωπίζουν τις αγροτικές περιοχές στις οποίες ζουν ως εμπορική δυνατότητα, ένα φθινό χώρο για να αναθρέψουν τα παιδιά τους και για να μπορέσουν να εγκατασταθούν μετά τη συνταξιοδότηση τους,¹⁶⁴ ενώ οι γυναίκες ως μια πηγή για την κάλυψη των βασικών τους εγχώριων αναγκών. Επιπλέον, οι άνδρες έχουν ελάχιστα κίνητρα για την αποτελεσματικότερη χρήση της γης, καθώς το μεγαλύτερο μέρος του εισοδήματός τους προέρχεται από την εργασία τους στην πόλη.

Οι γυναίκες τείνουν να χρησιμοποιούν περισσότερο βιώσιμες πρακτικές από ό,τι οι άντρες. Οι κατανάληψη των φυσικών πόρων γίνεται με τρόπο, ώστε να προκαλείται ελάχιστη βλάβη στο περιβάλλον.¹⁶⁵ Οι γυναίκες έχουν πλήρη επίγνωση του ότι η επιβίωση και η ευημερία της οικογένειάς τους συνδέεται με τη βιωσιμότητα των πόρων και επομένως το περιβάλλον πρέπει να διατηρείται για να πληρούνται μακροπρόθεσμα οι ανάγκες της οικογένειάς τους.

Οι γυναίκες της υπαίθρου έχουν πολλαπλές ευθύνες στο σπίτι, στο χώρο εργασίας και στην κοινότητα. Ως αποτέλεσμα έχουν μια μοναδική γνώση του περιβάλλοντος και της σημασίας της αειφορίας. Κατέχουν ένα μεγάλο μέρος της γνώσης τρόπων για την πρόληψη της υποβάθμισης του περιβάλλοντος, την αύξηση της επισιτιστικής ασφάλειας και τη διατήρηση της γεωργικής βιοποικιλότητας. Είναι

¹⁶³ Sekhar Rout, H. (edt.), Kumar Panda, P. (edt.), *Gender and Development: Dimensions and Strategies*, op. cit., σελ. 6.

¹⁶⁴ Ibid, σελ. 39.

¹⁶⁵ OECD, *Gender and Sustainable Development: Maximizing the Economic, Social and Environmental Role of Women*, 2008, σελ. 65.

θεματοφύλακες και χρήστες της παραδοσιακής γνώσης, συμπεριλαμβανομένης της προσαρμογής στο κλίμα και διαχειριστές των σπόρων (συμβάλλοντας στη βιοποικιλότητα της φυτικής παραγωγής) και συχνά βασίζονται σε ενδημικά φυτά, όπως τα φαρμακευτικά φυτά και σε γηγενείς ποικιλίες τροφίμων και πρακτικών για την διατροφή τους, την υγεία τους και την ευημερία, καθώς έχουν μεγάλη ικανότητα στο να αναγνωρίζουν τις ποικιλίες καλλιεργειών. Η συλλογή τροφίμων απαιτεί ανεπτυγμένη γνώση των διατροφικών και φαρμακευτικών ιδιοτήτων των φυτών, των ριζών και των δέντρων, συμπεριλαμβανομένης μίας βαθιάς γνώσης των φυτών που τρώγονται, τα οποία δε χρησιμοποιούνται παρά μόνο όταν υπάρχει έλλειψη τροφίμων κατά τη διάρκεια μεγάλων κλιματικών καταστροφών.¹⁶⁶

Οι γυναίκες διαχειρίζονται κατάλληλα το περιβάλλον μέσα στο οποίο ζουν έτσι ώστε να το καταστήσουν χρήσιμο για αυτές και τις οικογένειες τους, καθώς και να το διατηρήσουν όσο γίνεται πιο ακέραιο. Για παράδειγμα, γυναίκες στην Ινδία περιπολούν στα δάση για να τα προστατεύσουν από την παράνομη ξυλεία.¹⁶⁷

Οι ευθύνες των γυναικών στη διαχείριση των φυσικών πόρων σε επίπεδο νοικοκυριών και κοινότητας τις αναγκάζει να προσαρμόσουν τις στρατηγικές διαβίωσης στις μεταβαλλόμενες περιβαλλοντικές συνθήκες. Οι γνώσεις και οι δεξιότητες τους στη διαχείριση των υδάτων, η διαχείριση των δασών και της βιοποικιλότητας συμβάλουν στην προσαρμογή και σε στρατηγικές μετριασμού. Για παράδειγμα, στα Φίτζι οι γυναίκες υιοθετούν νέες φιλικές προς το περιβάλλον μεθόδους καλλιέργειας, ενώ παράλληλα στην Κένυα και τη Ζιμπάμπουε οι γυναίκες φυτεύουν και προστατεύουν φαρμακευτικά δέντρα, τοποθετούν πληθυσμούς μελισσών σε άγονες περιοχές και μαθαίνουν πώς να τις διατηρούν με βιώσιμο τρόπο.¹⁶⁸ Πέρα όμως από τα παραπάνω, οι γυναίκες γνωρίζουν πως όταν οι φυσικοί πόροι είναι άφθονοι ο χρόνος εργασίας τους μειώνεται.

Στη Νιγηρία έλαβε χώρα μία έρευνα για πέντε πολιτείες της για την περίοδο 1999-2000. Θέμα της έρευνας ήταν η συμβολή της παραδοσιακής γνώσης στην προστασία του περιβάλλοντος. Η έρευνα έδειξε πως οι αγροτικές κοινότητες ήταν πρόθυμες να δεχτούν ολοκληρωμένες πρακτικές για χρήση της γης με τέτοιο τρόπο

¹⁶⁶ Momsen, J., *Gender and Development*, op. cit., σελ. 153.

¹⁶⁷ Συνέντευξη Naidu C. Sirisha (9.7.2012).

¹⁶⁸ United Nations, Economic and Social Council, *The empowerment of rural women and their role in poverty and hunger eradication, development and current challenges*, op. cit., σελ. 16.

που να διατηρούνται τα είδη και οι οικοτόποι και να ενισχύεται η αγροτική οικονομία και ο κοινωνικο-πολιτιστικός τρόπος ζωής των ανθρώπων. Επίσης, αποδείχθηκε πως οι κάτοικοι και κυρίως οι γυναίκες αυτών των περιοχών είχαν γνώσεις σε σχέση με τα είδη της περιοχής τους και τους οικοτόπους, καθώς και γνώσεις για τη διατήρηση των δασών, μέσω των παραδοσιακών πρακτικών.¹⁶⁹

Ακόμα, πολλές γυναίκες ασχολούνται με την παραγωγή προϊόντων από ξύλο. Στη Μαλαισία το 60%-70% των εργαζομένων (σε κατώτερης βαθμίδας θέσεις) σε εργοστάσια που ασχολούνται με την επεξεργασία ξύλου είναι γυναίκες. Οι γυναίκες αποκτούν εισόδημα από τη συγκομιδή φρούτων, καρπών και φαρμακευτικών φυτών και την άμεση πώληση τους. Στον τομέα της δασοκομίας, οι γυναίκες συμβάλλουν στην αγρο-δασοκομία, στη βελτίωση της κατάστασης των δέντρων και στην προστασία και διαχείριση των δασών που βρίσκονται στην επικράτεια των κοινοτήτων στις μέσες στις οποίες ζουν. Πολλές από τους εμπόρους άνθρακα μεγάλης κλίμακας στο Μπαμάκο είναι γυναίκες. Η επεξεργασία και πώληση δασικών προϊόντων αποτελεί σημαντική πηγή εισοδήματος για τις γυναίκες της υπαίθρου και διαφαίνεται η σημασία που έχει για αυτές να αποθαρρύνουν πολιτικές αποψίλωσης δασικών εκτάσεων.¹⁷⁰

Επιπροσθέτως, από το 1970, οι γυναίκες, διαδραματίζουν πρωταγωνιστικό ρόλο στη διαχείριση των υδάτων. Σε όλο τον κόσμο, οι γυναίκες αφιερώνουν σημαντικό χρονικό διάστημα την ημέρα για να συλλέξουν το νερό. Γνωρίζουν τις θέσεις των υφιστάμενων πηγών νερού, την ποιότητα και τα διαθέσιμα αποθέματα. Ωστόσο, ο πρωταγωνιστικός ρόλος των γυναικών ως πάροχοι και χρήστες του νερού σπάνια αντανακλάται σε θεσμικές ρυθμίσεις για την ανάπτυξη και τη διαχείριση της ύδρευσης και της αποχέτευσης.¹⁷¹ Η ανισότητα των φύλων στην παροχή νερού και στον τομέα της αποχέτευσης σημαίνει ότι οι γυναίκες και τα κορίτσια στερούνται της δυνατότητας να εξασφαλίσουν τη συντήρηση και την επισκευή των εγκαταστάσεων νερού.

Osemeobo, G.J., Is traditional ecological knowledge relevant in environmental conservation in Nigeria?, *International Journal of Sustainable Development and World Ecology*, Vol. 8, Issue 3, 2001, σελ 203-210.

¹⁷⁰ Sekhar Rout, H. (ed.), Kumar Panda, P. (ed.), *Gender and Development: Dimensions and Strategies*, op. cit., σελ. 13.

¹⁷¹ Social Development Department, Sustainable Development Network, *Linking Gender, Environment, and Poverty for Sustainable Development: A Synthesis Report on Ethiopia and Ghana*, op. cit, σελ. 118.

Επιπλέον, οι παραδοσιακές φυλές και ειδικά οι γυναίκες αυτών των φυλών, έχουν μία μεγάλη συνεισφορά εναντίον των καταναλωτικών, περιβαλλοντικά καταστροφικών και μη βιώσιμων προγραμμάτων ανάπτυξης των τελευταίων χρόνων. Οι διάφορες πολιτικές και προγράμματα που υλοποιούνται με σκοπό το όφελος των γηγενών φυλών είχαν ως αποτέλεσμα την καταστροφή τους, καθώς δε έλαβαν υπόψη τους να χρησιμοποιήσουν την κατάλληλη τεχνολογία, τα βότανα και γενικά την χλωρίδα της περιοχής, την κοινωνική δομή και γενικότερα τις συνήθειες των φυλών.¹⁷²

Παραιτέρω, στον αναπτυσσόμενο κόσμο οι γυναίκες εμπλέκονται ως κάποιο βαθμό στη λήψη αποφάσεων σχετικά με τους φυσικούς πόρους. Για παράδειγμα στη Μποτσουάνα πάνω από το 30% των νοικοκυριών οι γυναίκες είναι αυτές που λαμβάνουν τις αποφάσεις σχετικά με το όργωμα και το είδος των φυτών που θα καλλιεργήσουν. Ακόμα, στο Περού το 21% των γυναικών είναι αγρότισσες καλλιεργώντας μόνο για λογαριασμό τους και στη Τζαμάικα οι γυναίκες είναι υπεύθυνες για την γεωργική παραγωγή μετά την απόσυρση τους από την εργασία. Οι γυναίκες τις υπαίθρου εξαρτώνται άμεσα από το περιβάλλον και το γεγονός ότι είναι αυτές που λαμβάνουν τις αποφάσεις σε σχέση με τη αγροτική δραστηριότητα μπορούν να διαδραματίσουν σημαντικό ρόλο στην αειφόρο διαχείριση της γης και των φυσικών πόρων.¹⁷³

Η ορθή διαχείριση των πόρων θα μπορούσε να είναι ένα χρήσιμο παράδειγμα για την διαχείριση του περιβάλλοντος. Προς το παρόν ο σημαντικός ρόλος την παραγωγής για ιδιοκατανάλωση στην παγκόσμια οικονομία έχει παραλειφθεί και πιο συγκεκριμένα ο ρόλος της για το βιοπορισμό και την υγεία των φτωχότερων ομάδων. Αυτό εξηγεί την απουσία ανησυχίας για προστασία των πόρων. Οι γυναίκες είναι αυτές που επηρεάζονται κυρίως από αυτή την έλλειψη προστασίας, καθώς είναι υπεύθυνες για το μεγαλύτερο μέρος της παραγωγής για ιδιοκατανάλωση, και οι νόμοι, οι εμπορικές πιέσεις και τα αναπτυξιακά σχέδια απαγορεύουν σε αυτές την πρόσβαση στους πόρους που βασίζεται αυτό το είδος της παραγωγής.

¹⁷² Kalathil Mariamma, J., *Withering Valli: Alienation, degradation, and enslavement of tribal women in Attapady*, Discussion Paper No. 66, Kerala Research Programme on Local Level Development, Centre for Development Studies, Thiruvananthapuram, 2004, σελ. 5.

¹⁷³ Sekhar Rout, H., (edt.), Kumar Panda, P., (edt.), *Gender and Development: Dimensions and Strategies*, op. cit., σελ. 12.

3.4.1. Ενέργεια

Οι γυναίκες απασχολούνται όλο και περισσότερο σε επαγγέλματα που σχετίζονται με την ενέργεια, γεγονός που οφείλεται στην μεγαλύτερη πρόσβαση τους στην επιστήμη και την εκπαίδευση. Στη Λατινική Αμερική για παράδειγμα, ο αριθμός των γυναικών που συμμετείχαν σε ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα για την ενέργεια αυξήθηκε από 10% που ήταν το 1970 σε 17,2% το 1980 και σε 23,5% το 1990. Ακόμα, τεχνικές θέσεις καλύπτονται από γυναίκες, όπως μία χημικός μηχανικός στο Ερευνητικό Ινστιτούτο στην Αργεντινή, μία γεωφυσικός υπεύθυνη για την εξοικονόμηση πετρελαίου στο Πακιστάν κτλ. Ωστόσο, η συμμετοχή των γυναικών σε τέτοιου είδους επαγγέλματα δε σημαίνει πως δεν αντιμετωπίζουν εμπόδια, όπως για παράδειγμα οι μειωμένες ευκαιρίες σε σχέση με αυτές των αντρών.¹⁷⁴

Οι γυναίκες έχουν δείξει σε πολλές περιπτώσεις το ενδιαφέρον τους για τη συμμετοχή τους σε προγράμματα ανανεώσιμων πηγών ενέργειας, τα οποία βελτιώνουν την ποιότητα ζωής τους, μειώνουν το φόρτο εργασίας τους και τους δίνουν την ευκαιρία να αυξήσουν το εισόδημα τους.¹⁷⁵ Όταν προγράμματα που είναι σχετικά με τη βελτίωση των τεχνολογιών ενέργειας λαμβάνουν υπόψη τους και εμπλέκουν στο σχεδιασμό τους τις γυναίκες σημειώνονται σημαντικά οφέλη για τις ίδιες, όπως η εξοικονόμηση καυσίμου και χρόνου. Στο Μάλι λόγω προγραμμάτων εξοικονόμησης ενέργειας τα νοικοκυριά χρησιμοποιούν 33% λιγότερη ποσότητα ξύλου. Αντίστοιχα, στην Κένυα οι γυναίκες κέρδισαν 3 μέχρι και 20 ώρες από τη συλλογή καυσόξυλων ή 40% με 50% του κόστους για την αγορά τους.¹⁷⁶ Στο Νεπάλ η Επιτροπή Γυναικών για την Περιβαλλοντική Προστασία διαχειρίζεται 963 τόνους αποβλήτων ετησίως. Τα απόβλητα αυτά τροφοδοτούν 40 σταθμούς σταθμούς βιοκαυσίμων και έτσι καλύπτεται η ζήτηση των τοπικών κοινοτήτων για ανανεώσιμες πηγές ενέργειας.¹⁷⁷

Άλλο παράδειγμα αποτελεί μία ομάδα γυναικών στην περιοχή της Τάκνα στο Περού. Οι γυναίκες αποφάσισαν ότι χρειάζονται ηλεκτρισμό στα σπίτια τους για να αξιοποιούν το χρόνο τους και μετά τη δύση του ηλίου. Αντιλαμβανόμενες ότι δεν

¹⁷⁴ Cecelski, E., *The Role of Women in Sustainable Energy Development*, NREL, Colorado, June 2000, σελ. 17, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <http://www.nrel.gov/docs/fy00osti/26889.pdf>.

¹⁷⁵ Ibid, σελ. v.

¹⁷⁶ Ibid, σελ. 17.

¹⁷⁷ Economic and Social Council WOM/1897, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <http://www.un.org/News/Press/docs/2012/wom1897.doc.htm>

υπήρχε προοπτική ηλεκτροδότησης της περιοχής αποφάσισαν να βελτιώσουν το «mecha chua», ένα παραδοσιακό χειροποίητο κερί, το οποίο παρέχει φωτισμό για κάποιες ώρες.

Πρόσθεσαν λοιπόν, μηχανισμούς για ταχύτερο φωτισμό, μεγαλύτερη προστασία από τις αναθυμιάσεις της κηροζίνης, την εξοικονόμηση καυσίμου και την πρόληψη των ατυχημάτων που συνέβαιναν όταν η λάμπα ήταν ανοιχτή. Οι λάμπες αυτές παρασκευάζονται από υπολείμματα διάφορων υλικών, καθιστώντας τες πολύ φθηνές.¹⁷⁸ Ακόμα, οι γυναίκες κατά την παρασκευή των λαμπών κάθονται η μία δίπλα στην άλλη σχηματίζοντας μία γραμμή, καθώς κάποιες από αυτές είναι περισσότερο επιδέξιες στην προετοιμασία των υλικών, κάποιες άλλες στη συναρμολόγηση κ.τ.λ., μειώνοντας έτσι το χρόνο της παραγωγικής διαδικασίας. Η κατανάλωση καυσίμου είναι πολύ μικρή και η λάμπα μπορεί να φωτίζει για δύο νύχτες (συνολικά 8 ώρες λειτουργίας).¹⁷⁹

Περαιτέρω, η «κουζίνα του χωριού» στην Κορέα ήταν ένα έργο που συνέβαλε στην εξοικονόμηση χρόνου και κόστους μαγειρέματος των γυναικών ιδιαίτερα κατά την εποχή των έντονων γεωργικών εργασιών. Αυτό έγινε για τη συλλογική εξυπηρέτηση των μελών του χωριού. Παρείχε, επίσης, στις γυναίκες του χωριού την ευκαιρία να μάθουν για το πώς μπορούν να βελτιώσουν τις μεθόδους μαγειρέματος από διατροφική άποψη.¹⁸⁰

Οι γυναίκες είναι οι βασικοί καταναλωτές ενέργειας στα νοικοκυριά και για το λόγο αυτό συμβάλουν στο σχεδιασμό των σχετικών με την ενέργεια τεχνολογιών και έργων. Τα προγράμματα για την κατασκευή φούρνων που συμβάλουν στην εξοικονόμηση ενέργειας έχουν γίνει πολύ πιο αποτελεσματικά με τη συνεισφορά των γυναικών και τη χρήση των γνώσεων τους (στο σχεδιασμό του προϊόντος). Ως μικροεπιχειρηματίες, οι γυναίκες χρησιμοποιούν ανανεώσιμες μορφές ενέργειας για να αυξήσουν τα κέρδη τους και την αποδοτικότητα και έχει αποδειχθεί ότι είναι εξαιρετικά ικανές στη χρήση και κατασκευή τεχνολογιών ανανεώσιμων μορφών ενέργειας, κατόπιν κατάλληλης εκπαίδευσης. Φυσικά, σημαντικό ρόλο στα

¹⁷⁸ Cecelski, E., *The Role of Women in Sustainable Energy Development*, op. cit., σελ. 13.

¹⁷⁹ Ibid, σελ. 14.

¹⁸⁰ Gills, D., S., S., *Rural Women and Triple Exploitation in Korean Development*, Macmillan Press, London, 1999, σελ. 135.

προαναφερθέντα διαδραματίζει η εμπειρία των γυναικών στη χρήση αυτού του είδους ενέργειας.¹⁸¹

Τα παραδοσιακά καθήκοντα, οι εμπειρίες, οι γνώσεις και οι ανησυχίες των γυναικών σχετικά με τα τοπικά προβλήματα είναι απαραίτητες για την επίλυση των αναδυόμενων περιβαλλοντικών προβλημάτων, όπως η αποψίλωση των δασών, η έλλειψη πηγών ενέργειας, η διάβρωση του εδάφους και η έλλειψη τροφίμων, ζωοτροφών, καυσίμων, ξύλου και νερού. Ωστόσο, ο φόρτος εργασίας και η κοινωνική τους θέση οδηγούν σε μειωμένο χρόνο σε σχέση τους άνδρες, ενώ η συμμετοχή, τους στην πολιτική είναι περιορισμένη. Συμπερασματικά, λαμβάνοντας υπόψη την κοινωνική θέση της γυναίκας στις αναπτυσσόμενες χώρες θα μπορούσε να ειπωθεί πως ενώ οι γυναίκες συμβάλλουν στην περιβαλλοντική ανάπτυξη, ωστόσο η συμβολή τους αυτή είναι περιορισμένη σε σχέση με αυτή που θα μπορούσε να είναι αν βρισκόταν σε καλύτερη θέση στην κοινωνία και λαμβανόταν υπόψη η γνώμη και η γνώση της γύρω από τα περιβαλλοντικά θέματα.

¹⁸¹ Cecelski, E., The Role of Women in Sustainable Energy Development, op. cit., σελ. 13.

¹⁸¹ Ibid, σελ. v.

ΜΕΡΟΣ Β΄

4.Περιβαλλοντική Υποβάθμιση

4.1.Σχέση Γυναικών και Περιβάλλοντος

Οι στρατηγικές εύρεσης οικονομικών πόρων των αυτοχθόνων γυναικών είναι στενά συνδεδεμένες με το περιβάλλον και εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από την πρόσβαση στη γη, το έδαφος και άλλους πόρους. Για παράδειγμα, στην Ινδία η πλειοψηφία των γυναικών (στις αγροτικές περιοχές) εξαρτώνται από τα δάση και την δασική οικονομία. Η κουλτούρα των Χίντου, της κυρίαρχης θρησκείας, δεν επιτρέπει στη γυναίκα να κατέχει περιουσία ή να αποκτήσει κληρονομιά (γεγονός που συμβαίνει στις περισσότερες περιοχές του αναπτυσσόμενου κόσμου, όπως προαναφέρθηκε). Ως εκ τούτου, στρέφεται προς τα δάση, τα οποία αποτελούν δημόσιο αγαθό.¹⁸² Ο πολιτισμός και η γνώση τους συχνά σχετίζεται στενά με τα παραδοσιακά επαγγέλματα τους, για παράδειγμα τη χειροτεχνία, το κυνήγι, το ψάρεμα ή τις εναλλασσόμενες καλλιέργειες. Ωστόσο, υπάρχει αυξανόμενη πίεση για τη γη και τους πόρους τους και πολλοί αυτόχθονες λαοί αγωνίζονται για τα δικαιώματά τους επί της γης που κατέχουν για αιώνες οι οικογένειές τους. Η επισιτιστική ασφάλεια και τα μέσα βιοπορισμού των γυναικών έχουν καίρια σημασία για αυτούς αγώνες.

Οι γυναίκες βασίζονται στους φυσικούς πόρους για την κάλυψη πληθώρας υποχρεώσεων των νοικοκυριών για τα οποία είναι υπεύθυνες. Οι υποχρεώσεις αυτές περιλαμβάνουν τη συλλογή καυσόξυλων, καρπών, φυτών που προορίζονται για ζωοτροφές και νερού. Στις αγροτικές περιοχές η ζωή μιας γυναίκας εξαρτάται εντελώς από τη φύση, δεδομένου ότι για να καλύψει τις καθημερινές ανάγκες της οικογένειάς της πρέπει να χρησιμοποιεί και να διαχειρίζεται σωστά τους φυσικούς πόρους. Οι γυναίκες είναι αυτές που παρέχουν στα νοικοκυριά τρόφιμα, καύσιμα και νερό για μαγείρεμα, προς πόση και καθαριότητα.¹⁸³

Η συλλογή των καυσόξυλων είναι έργο που πραγματοποιείται αποκλειστικά από γυναίκες και παιδιά. Ο πραγματικός χρόνος και η προσπάθεια που απαιτείται για τη συλλογή καυσόξυλων ποικίλει ανάλογα με τη διαθεσιμότητα των δέντρων. Στις

¹⁸² Συνέντευξη Naidu C. Sirisha (9.7.2012).

¹⁸³ Jahan, M., The Impact of Environmental Degradation on Women in Bangladesh: An Overview, *Asian Affairs*, Vol. 30, Issue 2, 5-15 April-June 2008, σελ. 7.

περισσότερες περιπτώσεις είναι μία διαδικασία χρονοβόρα και επίπονη. Σε περιοχές της Σαχέλ οι γυναίκες μπορεί να χρειαστεί να περπατήσουν 3 έως και 4 ώρες την ημέρα για τη συλλογή καυσόξυλων. Συχνά, παράγουν καύσιμα από βιομάζα στους κήπους των σπιτιών τους και διαχειρίζονται και προστατεύουν τις κοινές γαίες με σκοπό τη μεγιστοποίηση της βιώσιμης παραγωγής, της ποικιλίας των δασοκομικών προϊόντων.¹⁸⁴ Καθώς τα δάση συρρικνώνονται αυξάνεται και ο χρόνος συγκομιδής των ξύλων, όπως και ο φόρτος εργασίας των γυναικών. Επίσης, μειώνεται ο χρόνος που διαθέτουν οι γυναίκες για άλλες εργασίες.¹⁸⁵

Τα αποτελέσματα πρόσφατων ερευνών δείχνουν ότι το 80% του συνόλου των νοικοκυριών στις αναπτυσσόμενες χώρες εξαρτώνται από το ξύλο ως κύρια πηγή ενέργειάς τους.¹⁸⁶ Η παγκόσμια κατανάλωση καυσόξυλων είναι πολύ υψηλότερη από την υδροηλεκτρική ενέργεια, την πυρηνική ενέργεια και τις γεωθερμικές πηγές μαζί. Τα ορυκτά καύσιμα και άλλα εναλλακτικά καύσιμα όπως το φυσικό αέριο και το βιοαέριο, δεν επέφεραν καμία αισθητή επίδραση στην κατανάλωση ενέργειας στην Αφρική σε επίπεδο νοικοκυριού. Τα καυσόξυλα είναι αυτά που απαιτούνται στις αναπτυσσόμενες χώρες για τη μηχανική ισχύ και για τις εργασίες που είναι απαραίτητες για την επιβίωση. Το υψηλό κόστος των εισαγωγών πετρελαίου περιορίζει την ικανότητα της χώρας να διατηρήσει τις στρατηγικές ανάπτυξης της. Η αυξημένη ζήτηση για καυσόξυλα και κάρβουνα σε συνδυασμό με την αναξιόπιστη προμήθεια ορυκτών καυσίμων και την αύξηση της τιμής της υδροηλεκτρικής ενέργειας, έχουν καταστροφικές συνέπειες για το περιβάλλον. Η αύξηση του πληθυσμού δημιουργεί πίεση επί των δασικών πόρων.¹⁸⁷

Η Παγκόσμια Τράπεζα εκτιμά ότι περίπου το ένα τέταρτο των ανθρώπων που ζουν κάτω από το όριο της φτώχειας και το 90% του κόσμου από τις φτωχότερες χώρες εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από τα δάση για την επιβίωσή τους.¹⁸⁸ Πέρα από ξύλο για το μαγείρεμα και την οικοδόμηση, τα δάση είναι πηγή τροφίμων και φαρμάκων. Για γενιές η φυλή Attappady (Νότια Ινδία) συνήθιζε να συλλέγει από τα

¹⁸⁴ Cecelski, E., *The Role of Women in Sustainable Energy Development*, op. cit., σελ. 3.

¹⁸⁵ Sekhar Rout, H., (ed.), Kumar Panda, P., (ed.), *Gender and Development: Dimensions and Strategies*, op. cit., σελ. 14.

¹⁸⁶ Cecelski, E., *The Role of Women in Sustainable Energy Development*, op. cit., σελ. 3.

¹⁸⁷ Momsen, J., H., Kinnaird, V., *Different Places, Different Voices: gender and development in Africa, Asia and Latin America*, op. cit., σελ. 16.

¹⁸⁸ Social Development Department, Sustainable Development Network, *Linking Gender, Environment, and Poverty for Sustainable Development: A Synthesis Report on Ethiopia and Ghana*, op. cit, σελ. 113.

δάση κάποια προϊόντα που ήταν απαραίτητα για την επιβίωση τους, όπως τροφή, διάφορα φυτά που τα χρησιμοποιούσαν ως φάρμακα και πολλές φορές το δάσος χρησιμοποιούνταν και ως καταφύγιο. Η μικρή παραγωγή του δάσους τους έδινε εισόδημα τις περιόδους που δεν υπήρχαν γεωργικές δραστηριότητες. Έτσι, η φυλή έχοντας τη γεωργική παραγωγή και καρπούς από το δάσος δε χρειαζόταν να αγοράζει προϊόντα από την αγορά.¹⁸⁹

Τα άγρια φυτά παρέχουν σημαντικά θρεπτικά συστατικά στη διατροφή και μπορεί να είναι ζωτικής σημασίας για την επιβίωση σε περιόδους λιμού. Στην Μπουρκίνα Φάσο τα άγρια φυτά αποτελούν το 36% όλων των φυτών που καταναλώνονται. Στο Λάος οι γυναίκες συγκεντρώνουν 141 διαφορετικούς τύπους δασικών προϊόντων. Στην έρημο Καλαχάρι οι γυναίκες συλλέγουν καρύδια, μούρα, ρίζες κ.ά., τα οποία συνεισφέρουν το 60% της ημερήσιας θερμιδικής πρόσληψης και πολλές από τις απαραίτητες βιταμίνες που είναι απαραίτητες. Επιπλέον, οι γυναίκες συχνά διατηρούν ένα κήπο κοντά στο σπίτι όπου μεγαλώνουν ειδικές τροφές που προτιμώνται από την οικογένειά τους, όπως παραδοσιακές ποικιλίες λαχανικών, βοτάνων και μπαχαρικών, διατηρώντας έτσι τη βιοποικιλότητα. Σε αυτούς τους κήπους μπορούν να καλλιεργηθούν, επίσης λουλούδια για τελετουργικούς σκοπούς και φυτικό υλικό για βαφές, ρούχα, καλάθια και για την παρασκευή ποτών. Οι κήποι παρέχουν, επίσης, φαρμακευτικά φυτά, οικοδομικά υλικά και καύσιμα.¹⁹⁰

Οι γυναίκες είναι οι κύριοι χρήστες των δασικών προϊόντων και του νερού, ιδιαίτερα στην Αφρική και την Ασία και μάλιστα ενώ αντιμετωπίζουν διαφορετικά εμπόδια από τους άνδρες όσον αφορά στην πρόσβαση στα δάση (π.χ. τη σεξουαλική παρενόχληση από τους φρουρούς των δασών) και στη μεταφορά των δασικών προϊόντων (π.χ. λιγότερα ποδήλατα ανήκουν σε γυναίκες).¹⁹¹

Στις αστικές περιοχές οι γυναίκες δεν έχουν την ίδια στενή σχέση με το φυσικό περιβάλλον, όπως συμβαίνει στις αγροτικές περιοχές, αλλά ακόμα επηρεάζονται από την υποβάθμιση και αντιμετωπίζουν προβλήματα, όπως οι κακές συνθήκες στέγασης, ο συνωστισμός και η ανεπαρκής παροχή νερού και αποχέτευσης.

¹⁸⁹ Kalathil Mariamma, J., *Withering Valli: Alienation, degradation, and enslavement of tribal women in Attapady*, op. cit., σελ. 19.

¹⁹⁰ Momsen, J., *Gender and Development*, op. cit., σελ. 151-153.

¹⁹¹ Social Development Department, Sustainable Development Network, *Linking Gender, Environment, and Poverty for Sustainable Development: A Synthesis Report on Ethiopia and Ghana*, op. cit, σελ. 114.

Πολλές γυναίκες πρέπει να ζουν σε αστικές παραγκουπόλεις, σε ακατάλληλες και ανθυγιεινές συνθήκες. Επιπλέον, η χρήση καυσόξυλων στα αστικά κέντρα συνήθως θεωρείται μη ορθή περιβαλλοντικά. Οι νόμοι αποκλείουν τη συγκέντρωση καυσόξυλων στα αστικά κέντρα, πράγμα που σημαίνει ότι η συλλογή τους από τις γυναίκες είναι παράνομη. Από τη στιγμή όμως που δεν υπάρχει άλλο καύσιμο για τα φτωχά νοικοκυριά δημιουργείται μεγάλο πρόβλημα που κυρίως επηρεάζει τις γυναίκες, οι οποίες καταναλώνουν πολύ περισσότερο χρόνο για τη συλλογή των καυσόξυλων από ότι πριν, καθώς αφού είναι παράνομη δραστηριότητα πρέπει να βρουν τρόπους μεταφοράς τους χωρίς να γίνουν αντιληπτές. Η άλλη επιλογή που διαθέτουν οι γυναίκες είναι η απόκτηση άλλης μορφής καυσίμου, η οποία όμως δεν είναι πάντα υλοποιήσιμη, καθώς τα άλλα καύσιμα είναι πολύ πιο ακριβά.

Ακόμα, μία δραστηριότητα που σιγά σιγά κηρύσσεται και αυτή παράνομη είναι η καλλιέργεια λαχανικών και η συντήρηση ζώων, άλλη μία δραστηριότητα δηλαδή για την οποία είναι υπεύθυνες οι γυναίκες. Τόσο στις αστικές όσο και αγροτικές περιοχές οι ζωές των γυναικών και των παιδιών τους εξαρτάται άμεσα από το περιβάλλον και κατά συνέπεια η περιβαλλοντική υποβάθμιση έχει αρνητικές επιπτώσεις για την υγεία και τις ευκαιρίες των γυναικών, την ευημερία και την ποιότητα ζωής.¹⁹²

4.2.Υφιστάμενη Περιβαλλοντική Υποβάθμιση

Έχει διαπιστωθεί ότι η περιβαλλοντική υποβάθμιση επηρεάζει τις χώρες του αναπτυσσόμενου κόσμου πιο αρνητικά σε σχέση με τις ανεπτυγμένες, λόγω του φαύλου κύκλου της φτώχειας. Στις χώρες του Τρίτου Κόσμου οι γυναίκες αποτελούν το ήμισυ του συνόλου του πληθυσμού και είναι οι φτωχότερες των φτωχών - όχι μόνο σε πλούτο αλλά και σε κάθε άλλο δείκτη ανάπτυξης. Κατά συνέπεια, οι γυναίκες είναι τα μεγαλύτερα θύματα της υποβάθμισης του περιβάλλοντος, δεδομένου ότι εξαρτώνται από την ανανέωση των φυσικών συστημάτων για την κάλυψη των βασικών αναγκών, τόσο των δικών τους, όσο και των παιδιών τους (τροφή, καύσιμα, νερό, καταφύγιο, μισθωτή εργασία, γεωργία κτλ). Το περιβάλλον έχει άμεση και έμμεση σχέση με τις γυναίκες και η υποβάθμιση του έχει δυσανάλογες επιπτώσεις σε αυτές επιδεινώνοντας τη φτώχεια και τον υποσιτισμό.

¹⁹² Jahan, M., The Impact of Environmental Degradation on Women in Bangladesh: An Overview, *Asian Affairs*, Vol 30, Issue 2, 5-15 April-June 2008, σελ. 11.

Η στέρηση των παραδοσιακών μέσων επιβίωσης είναι αποτέλεσμα τις περισσότερες φορές της περιβαλλοντικής υποβάθμισης που προκύπτει από περιβαλλοντικές καταστροφές που προέρχονται από φυσικές και ανθρωπογενείς καταστροφές, όπως η ξηρασίες, οι πλημμύρες, οι τυφώνες, η διάβρωση του εδάφους, η απερίμωση, η αποψίλωση και η ακατάλληλη χρήση της γης. Οι καταστροφές μπορεί να καταστρέψουν το περιβάλλον, ωστόσο οι γυναίκες είναι αναγκασμένες να συνεχίζουν να εκτελούν τα καθήκοντα τους, όπως η προετοιμασία των τροφίμων, η συλλογή του νερού και των καυσίμων, συχνά κάτω από συνθήκες που η εκτέλεση των παραπάνω εργασιών φαντάζει αδύνατη.

Αυτές οι συνθήκες έχουν ωθήσει μεγάλο αριθμό γυναικών σε περιθωριακά περιβάλλοντα, όπου τα χαμηλά αποθέματα νερού, η έλλειψη καυσίμων, η υπερβόσκηση και η υπερεκμετάλλευση των καλλιεργήσιμων εκτάσεων και η πληθυσμιακή πυκνότητα τους στερούν από τα απαραίτητα για την επιβίωση τους. Οι γυναίκες που πλήττονται περισσότερο είναι αυτές που διαμένουν σε άνυδρες ημι-άγονες περιοχές και στις αστικές φτωχογειτονιές και είναι αναγκασμένες να βρουν εναλλακτικούς τρόπους επιβίωσης.

4.2.1.Κλιματική Αλλαγή

Λόγω των διαφορετικών κοινωνικών και οικονομικών ρόλων και ευθυνών μεταξύ των φύλων, οι επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής τείνουν να επηρεάσουν περισσότερο τις γυναίκες. Οι γυναίκες της υπαίθρου αποτελούν το 43% του γεωργικού εργατικού δυναμικού παγκοσμίως και σε ορισμένες περιοχές του κόσμου σχεδόν το 70%. Έτσι, γίνεται αντιληπτό πως επηρεάζονται άμεσα από την κλιματική αλλαγή και τη μη ορθή διαχείριση των φυσικών πόρων, οι οποίες κατά συνέπεια επηρεάζουν και την οικογένεια τους, καθώς και την κοινότητα μέσα στην οποία ζουν.¹⁹³ Η κλιματική αλλαγή καταστρέφει το βιοπορισμό των γυναικών και τις επιφορτώνει με καινούργιες εργασίες. Οι φυσικές καταστροφές διαιωνίζουν και αυξάνουν την ανισότητα των φύλων και την ήδη άσχημη κοινωνική και οικονομική κατάσταση των γυναικών.

Οι απότομες αλλαγές του καιρού προκαλούν ήδη σοβαρά προβλήματα σε πολλές περιοχές του κόσμου. Δεδομένης της μεγάλης σημασίας που έχουν οι φυσικοί

¹⁹³ Economic and Social Council WOM/1897, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα:
<http://www.un.org/News/Press/docs/2012/wom1897.doc.htm>

πόροι για τις γυναίκες, καθίστανται ιδιαίτερα ευάλωτες στις συνέπειες της ξηρασίας και των ακανόνιστων βροχοπτώσεων, οι οποίες μπορούν να επιδεινώσουν περαιτέρω τις ανισότητες στην πρόσβαση και τον έλεγχο των πόρων.¹⁹⁴ Ακόμα, στις αναπτυσσόμενες χώρες, οι γυναίκες είναι μεταξύ των πιο ευάλωτων ομάδων, λόγω της μειωμένης ικανότητας πρόσβασης σε πηγές χρηματοδότησης και σε πληροφορίες που απαιτούνται για την προσαρμογή στις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής και λόγω κοινωνικών, οικονομικών και πολιτικών εμποδίων που περιορίζουν την ικανότητα αντιμετώπισης της.

Τα ακραία καιρικά φαινόμενα, όπως οι καταιγίδες, οι πλημμύρες και οι κυκλώνες επηρεάζουν περισσότερο τις γυναίκες. Μετά από τις φυσικές καταστροφές οι γυναίκες αντιμετωπίζουν και πάλι μεγαλύτερη αβεβαιότητα σε σχέση με τους άντρες, διότι δυσκολεύονται περισσότερο να αποκτήσουν πρόσβαση σε ανθρωπιστική βοήθεια και σε προγράμματα αποκατάστασης των κυβερνήσεων. Ακόμα, σε περιόδους καταστροφών, η κοινωνική εγκληματικότητα αυξάνεται. Οι γυναίκες γίνονται θύματα βιασμού και κοινωνικής καταπίεσης. Μερικές φορές δεν έχουν άλλο τρόπο επιβίωσης από την επαιτεία ή την πορνεία.¹⁹⁵

Οι επιζήμιες επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής μπορεί να γίνουν αισθητές βραχυπρόθεσμα μέσω των φυσικών καταστροφών, όπως οι πλημμύρες, οι κατολισθήσεις, οι τυφώνες και σε μακροπρόθεσμο ορίζοντα, μέσω της πιο σταδιακής υποβάθμισης του περιβάλλοντος. Οι αρνητικές συνέπειες αυτών των γεγονότων είναι ήδη αισθητές σε πολλούς τομείς, μεταξύ άλλων τη γεωργία (επισιτιστική ασφάλεια), τη βιοποικιλότητα, τους υδάτινους πόρους, την υγεία του ανθρώπου, την ενέργεια, τις μεταφορές και τη βιομηχανία.¹⁹⁶ Η αύξηση του κόστους για την ενέργεια, τις μεταφορές, την υγειονομική περίθαλψη και τα τρόφιμα προκαλούνται από τις διαταραχές της κλιματικής αλλαγής. Ο ρόλος των γυναικών στην αντιμετώπιση και προσαρμογή στην κλιματική αλλαγή θα πρέπει να

¹⁹⁴ United Nations, Department of Economic and Social Affairs, *World Survey 2009 on the Role of Women in Development: Women's Control over Economic Resources and Access to Financial Resources, including Microfinance*, op. cit, σελ. 41.

¹⁹⁵ Jahan, M., *The Impact of Environmental Degradation on Women in Bangladesh: An Overview*, *Asian Affairs*, Vol. 30, Issue 2, 5-15 April-June 2008, σελ. 13.

¹⁹⁶ United Nations Fact Sheet, *Women, Gender Equality and Climate Change*, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: http://www.un.org/womenwatch/feature/climate_change/

αυξηθεί προκειμένου να επιτευχθούν αποτελεσματικότερες στρατηγικές προσαρμογής.

4.2.1.1. Γεωργία-Επισιτιστική Ασφάλεια

Στις φτωχότερες χώρες, η κλιματική αλλαγή επηρεάζει αρνητικά τις αποδόσεις των καλλιεργειών και κατ' επέκταση τα εισοδήματα και την επισιτιστική ασφάλεια των γυναικών. Η κλιματική αλλαγή έχει σοβαρές επιπτώσεις σε τέσσερις διαστάσεις της ασφάλειας των τροφίμων: τη διαθεσιμότητα των τροφίμων, την προσβασιμότητα σε αυτά, τη χρήση τους και τη σταθερότητα των συστημάτων. Οι γυναίκες αγρότισσες αντιπροσωπεύουν σήμερα το 45%-80% του συνόλου της παραγωγής τροφίμων στις αναπτυσσόμενες χώρες ανάλογα με την περιοχή. Περίπου τα δύο τρίτα του γυναικείου εργατικού δυναμικού στις αναπτυσσόμενες χώρες και πάνω από το 90% σε πολλές αφρικανικές χώρες ασχολούνται με αγροτικές εργασίες. Στο πλαίσιο της αλλαγής του κλίματος, οι παραδοσιακές πηγές τροφίμων γίνονται απρόβλεπτες και σπάνιες. Οι αυξήσεις των τιμών κάνουν τα τρόφιμα πιο απρόσιτα για τους φτωχούς ανθρώπους, κυρίως τις γυναίκες και τα κορίτσια.¹⁹⁷

Οι αυξήσεις των τιμών των τροφίμων ως αποτέλεσμα της επισιτιστικής κρίσης έχουν επηρεάσει εκατομμύρια ανθρώπους. Οι φτωχοί δαπανούν το μεγαλύτερο μέρος του εισοδήματός τους στα τρόφιμα και οι γυναίκες και τα κορίτσια πλήττονται δυσανάλογα. Η άνιση πρόσβαση των γυναικών σε πόρους, παρόλου που οι γνώσεις τους γύρω από περιβάλλον είναι σημαντικές περιορίζει την ικανότητά τους να διασφαλίσουν την ασφάλεια των τροφίμων στα νοικοκυριά.¹⁹⁸

4.2.1.2. Βιοποικιλότητα

Σύμφωνα με την Αξιολόγηση της Χιλιετίας για τα Οικοσυστήματα, η κλιματική αλλαγή είναι πιθανό να γίνει η κυρίαρχη ατία για την απώλεια της βιοποικιλότητας μέχρι το τέλος του αιώνα. Η βιοποικιλότητα παίζει ένα σημαντικό ρόλο στην προσαρμογή και το μετριασμό της κλιματικής αλλαγής. Για παράδειγμα, η

¹⁹⁷ United Nations Fact Sheet, *Women, Gender Equality and Climate Change*, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: http://www.un.org/womenwatch/feature/climate_change/

¹⁹⁸ United Nations, Department of Economic and Social Affairs, *World Survey 2009 on the Role of Women in Development: Women's Control over Economic Resources and Access to Financial Resources, including Microfinance*, op. cit, σελ. 41.

διατήρηση των μαγκρόβιων και ανθεκτικών στην ξηρασία φυτών μπορεί να μειώσει τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής, όπως οι πλημμύρες.

Στις αγροτικές περιοχές της Αφρικής και της Ασίας, οι γυναίκες και οι άνδρες βασίζονται σε μεγάλο βαθμό στη βιομάζα, όπως το ξύλο, τους καρπούς και τα υπολείμματα ξύλων και άλλων φυσικών πόρων για την ενέργεια και την επιβίωσή τους. Ωστόσο, εν όψει της αλλαγής του κλίματος, η ικανότητα των γυναικών για την απόκτηση αυτών των πόρων μειώνεται και αντιθέτως ο χρόνος που χρειάζονται για τη συγκομιδή τους αυξάνεται, καθώς είναι αναγκασμένες να τους αναζητούν σε άλλες περιοχές, οι οποίες δε βρίσκονται κοντά στις κοινότητες τους.

Είναι σημαντικό να σημειωθεί ότι η μείωση της βιοποικιλότητας δεν επηρεάζει μόνο την υλική ευημερία και την επιβίωση των ανθρώπων, αλλά παραλύει επίσης την πρόσβαση στην ασφάλεια, τις κοινωνικές σχέσεις, την υγεία, και την ελευθερία των επιλογών και των δράσεων.¹⁹⁹ Για να διατηρηθεί η βιοποικιλότητα και να περιοριστεί η περαιτέρω υποβάθμιση, οι αυτόχθονες πληθυσμοί μπορούν και πρέπει να διαδραματίσουν ηγετικό ρόλο στην παγκόσμια αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής, λόγω των γνώσεων τους σχετικά με τη φύση.

4.2.1.3.Υδάτινοι Πόροι

Η παροχή νερού για στις οικογένειες, που συνήθως είναι η ευθύνη των γυναικών, γίνεται όλο και πιο δύσκολη, καθώς οι περιβαλλοντικές αλλαγές επηρεάζουν αρνητικά την παροχή πόσιμου νερού. Η επιβάρυνση του χρόνου τους αυξάνεται όταν η ξηρασία, οι πλημμύρες, οι ακανόνιστες βροχοπτώσεις και η αποψίλωση υπονομεύουν την παροχή και την ποιότητα των υδάτινων πόρων. Η κλιματική αλλαγή μπορεί να οδηγήσει σε ελλείψεις των πόρων, προκαλώντας ανδρική μετανάστευση και κατά συνέπεια την αύξηση των ήδη πολλών καθημερινών καθηκόντων των γυναικών.²⁰⁰ Η εκπλήρωση του παραδοσιακού ρόλου των γυναικών να καλύψει τις ανάγκες τους για άμεση επιβίωση γίνεται πιο δύσκολη κατά τη διάρκεια των πλημμυρών. Οι γυναίκες πρέπει να αντιμετωπίσουν σημαντικούς

¹⁹⁹ United Nations Fact Sheet, *Women, Gender Equality and Climate Change*, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: http://www.un.org/womenwatch/feature/climate_change/

²⁰⁰ Vijayan, A., *Women and Sustainable development, Sustainable Keralam*, RUDAT, 8-10, October 2001.

κινδύνους για την εύρεση πόσιμου νερού διανύοντας τεράστιες αποστάσεις με τα πόδια, με βάρκα ή σχεδία.

Η βελτίωση του εφοδιασμού νερού, η οποία θα εξασφαλίζει επαρκείς ποσότητες νερού, καθώς και επαρκή ποιότητα σε λογικές αποστάσεις μπορεί να μειώσει το φόρτο εργασίας των γυναικών, δίνοντάς τους περισσότερο χρόνο για τη διεκπεραίωση πιο προσοδοφόρων δραστηριοτήτων, τη συμμετοχή στα κοινά και την ξεκούραση τους. Στην Ινδία για παράδειγμα όταν υπήρχε σωστή παροχή νερού οι γυναίκες ήταν σε θέση να περνούν περισσότερο χρόνο σε δραστηριότητες εξασφάλισης εισοδήματος και αύξησαν σημαντικά το εισόδημά τους από 750 έως 5.500 ρουπίες ανά άτομο το χρόνο.²⁰¹

4.2.2.Αποψίλωση των δασών

Τη δεκαετία του 1980 ξεκίνησε να συνειδητοποιείται το πρόβλημα της αποδάσωσης (ιδιαίτερα τω τροπικών δασών) και οι επιπτώσεις του. Ο ετήσιος ρυθμός αποδάσωσης είναι 1,8%. Τα τροπικά δάση αποτελούν το 6% της επιφάνειας της γης και σε αυτά κατοικούν το 60% με 70% των έμβιων όντων και φυτών του πλανήτη. Αν η συντελούμενη καταστροφή τους δεν ανακοπεί, μέχρι το 2050 θα εξαφανιστούν. Οι περιοχές στις οποίες συντελείται εκτεταμένη αποψίλωση δασών είναι η Λατινική Αμερική (Βραζιλία, Κολομβία, Μεξικό), η Ασία (Ινδία, Ινδονησία, Μαλαισία, Ταϊλάνδη) και η Αφρική (Ζαΐρ, Νιγηρία).²⁰²

Το 50% της καταστροφής προκαλείται από την μετατροπή των δασικών εκτάσεων σε καλλιεργήσιμη γη (από μετακινούμενους πληθυσμούς εξαιτίας της ερημοποίησης). Ωστόσο, υπάρχουν και άλλες αιτίες, όπως η υλοτομία, η κτηνοτροφία, η εκμετάλλευση των ορυχείων, οι κατασκευές, η εκτέλεση έργων, οι πυρκαγιές και άλλες που απώτερο σκοπό έχουν την εκμετάλλευση της δασικής γης.²⁰³ Συνέπειες της υποβάθμισης των τροπικών δασών είναι η καταστροφή του οικοσυστήματος τους, η διατάραξη της ισορροπίας της φύσης, το φαινόμενο του θερμοκηπίου, η κλιματική αλλαγή, οι συχνές πλημμύρες, η εξαφάνιση της χλωρίδας και της πανίδας (μείωση της βιοποικιλότητας) κτλ. Το ποσοστό των γυναικών της

United Nations, Department of Economic and Social Affairs, *World Survey 2009 on the Role of Women in Development: Women's Control over Economic Resources and Access to Financial Resources, including Microfinance*, op. cit, σελ. 46.

²⁰² Αλμπάνης, Ε., Β., *Παγκοσμιοποίηση*, εκδ. Libro, Αθήνα, 2003, σελ. 303-304.

²⁰³ Ibid.

υπαίθρου που επηρεάζονται από την έλλειψη καυσίμων είναι το 60% στην Αφρική, σχεδόν το 80% στην Ασία και περίπου το 40% στη Λατινική Αμερική και την Καραϊβική.²⁰⁴

Η αποψίλωση έχει ως αποτέλεσμα την μείωση της ποικιλίας των δασικών προϊόντων που έχουν ιδιαίτερη σημασία για τις γυναίκες. Εάν η προσφορά συρρικνώνεται, τότε οι γυναίκες επηρεάζονται δυσανάλογα από τη μικρότερη ποσότητα τροφίμων, καυσίμων και είναι υποχρεωμένες να εργάζονται σκληρότερα. Η εξάντληση των φυσικών πόρων από την υποβάθμιση του περιβάλλοντος έχει σημαντική επίδραση στην καθημερινή ζωή των γυναικών και στην ευημερία της οικογένειας. Οι γυναίκες της υπαίθρου είναι υπεύθυνες για τη συλλογή τροφίμων, ζωοτροφών και καυσίμων, μία σημαντικά χρονοβόρα και επίπονη διαδικασία η οποία περιλαμβάνει την κοπή των απαραίτητων ξύλων, το διαχωρισμό και τη συγκέντρωσή τους. Σύμφωνα με το Πρόγραμμα Ανάπτυξης των Ηνωμένων Εθνών (United Nations Development Programme), οι γυναίκες και τα νεαρά κορίτσια στην υποσαχάρια Αφρική μεταφέρουν, κατά μέσο όρο, περισσότερα από 20 κιλά ξύλο για απόσταση άνω των 5 km την ημέρα²⁰⁵ (πολλές φορές χρειάζεται περπάτημα μέχρι και 11 χιλιόμετρα για την απόκτηση της ζητούμενης ποσότητας).²⁰⁶

Η έλλειψη καυσίμου με το οποίο μαγειρεύεται η διαθέσιμη τροφή είναι η αιτία του υποσιτισμού σε ορισμένες περιοχές. Η σπανιότητα των καυσίμων κάνει το βραστό νερό μία πανάκριβη πολυτέλεια και αφήνει τις γυναίκες με την επιλογή του, είτε να μαγειρέψουν λιγότερο ή να αλλάξουν την παραδοσιακή δίαιτα, η οποία με τη σειρά της επηρεάζει την υγεία όλης της οικογένειας. Το λιγότερο μαγειρεμένο φαγητό και το άβραστο νερό ευθύνονται για πολλές εντερικές ασθένειες.²⁰⁷

Επιπροσθέτως, η μείωση των προϊόντων που προέρχονται από το δάσος έχει μειώσει τα εισοδήματα των γυναικών άμεσα ή έμμεσα. Άμεσα, γιατί δεν έχουν πλεόνασμα φυσικών πόρων για να πωλήσουν στην αγορά. Έμμεσα γιατί ο έξτρα χρόνος που δαπανάται για τη συλλογή των προϊόντων, μειώνει ακόμα περισσότερο το χρόνο των γυναικών για την παραγωγή καρπών που είναι απαραίτητη για την

²⁰⁴ Cecelski, E., *The Role of Women in Sustainable Energy Development*, op. cit., σελ. 3.

²⁰⁵ Momsen, J., *Gender and Development*, op. cit., σελ. 128.

²⁰⁶ Momsen, J., H., Kinnaid, V., *Different Places, Different Voices: gender and development in Africa, Asia and Latin America*, op. cit., σελ. 25.

²⁰⁷ Jahan, M., *The Impact of Environmental Degradation on Women in Bangladesh: An Overview*, *Asian Affairs*, Vol. 30, Issue 2, 5-15 April-June 2008, σελ. 10.

επιβίωση των νοικοκυριών και ειδικά αυτών που οι άντρες έχουν μεταναστεύσει με σκοπό την εύρεση εργασίας.²⁰⁸

Όταν οι γυναίκες πρέπει να αναζητήσουν καυσόξυλα πέρα από την περιοχή που αντιλαμβάνονται ότι είναι ασφαλείς πρέπει να συνοδεύονται. Μερικές φορές, αν η οικογένεια έχει ένα ποδήλατο, οι σύζυγοι θα βοηθήσουν στη μεταφορά των καυσόξυλων, καθώς οι γυναίκες δεν επιτρέπεται να οδηγούν ποδήλατα. Στο Μπανγκλαντές οι γυναίκες αντιμετωπίζουν την κοινωνική μομφή, όταν βγουν από το σπίτι για μαζέψουν καυσόξυλα.²⁰⁹ Ακόμα, το γεγονός ότι οι γυναίκες αναγκάζονται να ψάξουν αλλού για τους απαραίτητους πόρους τις καθιστά ιδιαίτερα ευάλωτες σε τραυματισμούς από τη μεταφορά βαρέων φορτίων σε μεγάλες αποστάσεις και επιπλέον, αντιμετωπίζουν τον αυξημένο κίνδυνο σεξουαλικής παρενόχλησης και κακοποίησης.²¹⁰

Ένα από τα ζητήματα που συζητήθηκαν στη Διάσκεψη του Πεκίνο ήταν η σωματική και ψυχολογική βία κατά των γυναικών. Οι γυναίκες μετατρέπονται σε θύματα βίας όταν πρέπει να συλλέξουν καύσιμα από περιοχές που βρίσκονται υπό καθεστώς κατοχής ή από πολιτικά ταραχώδεις περιοχές. Κάποια χαρακτηριστικά παραδείγματα αποτελούν το Σεράγεβο, όπου οι γυναίκες γίνονταν θύματα των ελεύθερων σκοπευτών και η Σομαλία, όπου σύμφωνα με το Γραφείο της Ύπατης Αρμοστείας του ΟΗΕ για τους Πρόσφυγες (Office of the United Nations High Commissioner for Refugees, UNHCR) υπάρχουν εκατοντάδες περιπτώσεις προσφύγων γυναικών που βιάζονται και κακοποιούνται από ληστές, ενώ έχουν απομακρυνθεί από τους καταυλισμούς για να μαζέψουν ξύλα. Κάποιες εκθέσεις αναφέρουν αυτοκτονίες γυναικών λόγω της αδυναμίας τους να συλλέξουν την απαραίτητη ποσότητα καυσίμων για την κάλυψη των αναγκών της οικογένειάς τους.

211

4.2.3.Ερημοποίηση

Η υποβάθμιση του εδάφους οφείλεται στην εντατικοποίηση της καλλιέργειας, στην υπερβόσκηση, στην εκταταμένη χρήση χημικών ουσιών στη γεωργία, στις

²⁰⁸ Agarwal, B., Environmental Action, Gender Equity and Women's Participation, *Development and Change* Vol. 28, Issue 1, 1997, σελ. 13.

²⁰⁹ Momsen, J., *Gender and Development*, op. cit., σελ. 128.

²¹⁰ United Nations Fact Sheet, *Women, Gender Equality and Climate Change*, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: http://www.un.org/womenwatch/feature/climate_change/

²¹¹ Cecelski, E., The Role of Women in Sustainable Energy Development, op. cit., σελ. 4.

εφαρμογές της βιοτεχνολογίας και στη μόλυνση των υδάτων και της ατμόσφαιρας. Η διάβρωση του εδάφους είναι πολύ έντονη, ιδιαίτερα στις αναπτυσσόμενες χώρες και έχει ως αποτέλεσμα την εγκατάλειψη των γεωργικών εκτάσεων από τους καλλιεργητές, λόγω του ότι καθίστανται ακατάλληλες και άγονες, χωρίς τη δυνατότητα της επανακαλλιέργειας τους και λόγω του ότι δεν είναι κατάλληλες για την εκτροφή ζώων.²¹² Οι γυναίκες επηρεάζονται και πάλι περισσότερο από τους άντρες, καθώς είναι αυτές που κυρίως ασχολούνται με τη γεωργική παραγωγή και την κτηνοτροφία.

Το οικοσύστημα έχει υποστεί διάφορες αλλαγές που έχουν γίνει περισσότερο εμφανείς κατά τις τελευταίες δεκαετίες. Η διάβρωση των οχθών των ποταμών αναγκάζει τους ανθρώπους να απομακρύνονται από το μέρος που διέμεναν για χρόνια και να βρεθούν άνεργοι και περιθωριοποιημένοι με ελάχιστους πόρους. Οι εκτοπισμένες γυναίκες εργάζονται για μεγαλύτερο αριθμό ωρών, καθώς δε γνωρίζουν τη νέα περιοχή. Στη νέα τους εγκατάσταση οι περιβαλλοντικοί πρόσφυγες χάνουν τη φυσική και την κοινωνική ασφάλεια που είχαν στο μέρος από το οποίο προέρχονταν και αντιμετωπίζονται επιφυλακτικά από ντόπιους.²¹³

Ακόμα, ερημοποίηση και η απώλεια των δασικών εκτάσεων έχει μειώσει την ικανότητα του βουνού να απορροφά και να φιλτράρει το νερό της βροχής. Το αποτέλεσμα είναι η ξήρανση των πηγών και η συνακόλουθη ελάττωση των υδάτινων πόρων. Η αποξήρανση των ρεμάτων έχει ως συνέπεια την επιπλέον αύξηση του φόρτου εργασίας των γυναικών, καθώς είναι αναγκασμένες να περπατούν μεγάλες αποστάσεις για να βρουν νερό.

4.2.4.Μείωση των διαθέσιμων υδάτινων πόρων

Η μόλυνση της θάλασσας ξεκίνησε να συζητιέται ήδη από το 1960 και έχει πάρει τεράστιες διαστάσεις. Η μόλυνση της προήλθε από μεγάλες ποσότητες αποβλήτων και τοξικών ουσιών που διαταράσσουν ή καταστρέφουν το θαλάσσιο οικοσύστημα και προέρχονται κυρίως από ανθρώπινες δραστηριότητες στην ξηρά και μεταφέρονται στη θάλασσα. Μεταφέρονται στη θάλασσα σε ποσοστό 40% με την εκβολή των ποταμών, 30% με τον άνεμο και 10% με άλλους τρόπους. Οι θαλάσσιες

²¹² Αλμπάνης, Ε., Β., *Παγκοσμιοποίηση*, op. cit., σελ. 302.

²¹³ Jahan, M., *The Impact of Environmental Degradation on Women in Bangladesh: An Overview*, *Asian Affairs*, Vol. 30, Issue 2, 5-15 April-June 2008, σελ. 12.

δραστηριότητες του ανθρώπου και η «πόντιση αποβλήτων» ευθύνονται για το 20% της συνολικής μόλυνσης των θαλασσών.²¹⁴

Η οξίνιση των ωκεανών απειλεί τους θαλάσσιους πόρους, με άγνωστες συνέπειες για την αλιεία, που είναι ζωτικής σημασίας πηγή διατροφής των νοικοκυριών στις παράκτιες περιοχές. Η ανθρωπογενής ρύπανση, όπως οι έμμονοι οργανικοί ρύποι (POP) και ο υδράργυρος έχουν εξαπλωθεί στους ωκεανούς και το γεγονός αυτό οφείλεται στην αύξηση της θερμοκρασίας του νερού, θέτοντας κίνδυνο τους ιχθείς, τα θαλασσινά και κατά συνέπεια και τους ανθρώπους. Επιπλέον, οι τοξικές ουσίες μειώνουν την αναπαραγωγικότητα των ιχθύων, και έτσι το μέλλον της επισιτιστικής ασφάλειας απειλείται, καθώς και τα έσοδα (και ιδιαίτερα των γυναικών) που προέρχονται από την αλιεία.²¹⁵

Πέρα όμως από τη μόλυνση, το οικοσύστημα των θαλασσών καταστρέφεται και από την εκτεταμένη αλιεία, η οποία δεν είναι λίγες οι φορές που οδηγεί σε αφανισμό της θαλάσσιας ζωής. Εκτός από τη θάλασσα, μόλυνση υφίστανται και άλλοι υδάτινοι πόροι, όπως οι ποταμοί, οι λίμνες και τα υπόγεια ύδατα. Συνεπώς, δε μπορούν πλέον να χρησιμοποιούνται και εντείνουν το πρόβλημα της εύρεσης νερού, το οποίο είναι όλο και περισσότερο απαραίτητο, λόγω της συνεχούς πληθυσμιακής αύξησης.²¹⁶

Η πρόσβαση στους υδάτινους πόρους είναι απαραίτητη, καθώς το νερό είναι ο πιο σημαντικός πόρος για τη διατήρηση της ζωής. Η συλλογή του νερού είναι μία από τις πιο χρονοβόρες και κουραστικές εργασίες των γυναικών στις αγροτικές περιοχές και στις αστικές παραγκουπόλεις σε πολλές χώρες. Εκτιμάται ότι οι γυναίκες και τα παιδιά στην Αφρική ξοδεύουν 40 δισεκατομμύρια ώρες κάθε χρόνο για τη συλλογή νερού.²¹⁷

²¹⁴ Αλμπάνης, Ε., Β., *Παγκοσμιοποίηση*, op. cit., σελ. 305-306.

²¹⁵ Rio+20 – United Nations Conference on Sustainable Development.

²¹⁶ Αλμπάνης, Ε., Β., *Παγκοσμιοποίηση*, op. cit., σελ. 305-306.

²¹⁷ United Nations, Department of Economic and Social Affairs, *World Survey 2009 on the Role of Women in Development: Women's Control over Economic Resources and Access to Financial Resources, including Microfinance*, op. cit, σελ. 46.

4.2.5.Περιβαλλοντική υποβάθμιση, λόγω ιδιωτικοποίησης και εμπορευματοποίησης των εδαφών

Η αύξηση του ελέγχου της τροφικής αλυσίδας από μεγάλες επιχειρήσεις οδηγεί στην εξάπλωση των μονοκαλλιεργειών, όπως η σόγια, το λάδι ή ο ευκάλυπτος, τον πολλαπλασιασμό των γενετικά τροποποιημένων προϊόντων, την εντατικοποίηση της γεωργίας, την ιδιωτικοποίηση, τις πατέντες, καθώς και τα εμπορικά συμβόλαια για την πώληση διοξειδίου του άνθρακα και άλλων «περιβαλλοντικών υπηρεσιών». Οι φυτείες των βιοκαυσίμων προκαλούν την αρπαγή των γαιών και άλλων παραβιάσεων των ανθρωπίνων δικαιωμάτων των αυτόχθονων πληθυσμών και είναι μία από τις βασικές αιτίες της τρέχουσας επισιτιστικής κρίσης και επιπλέον ένα πολύ αρνητικό αποτέλεσμα στις ζωές των γυναικών και των οικογενειών τους.

Τα δικαιώματα επί των πόρων είναι ιδιαίτερα εκτεθειμένα στον κίνδυνο όταν υπάρχουν αλλαγές στη χρήση της γης, όπως η εντατικοποίηση της γεωργίας, οι καταστροφές, και οι επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής. Όταν η νέα γη εκκαθαριστεί λόγω της μείωσης της γονιμότητας του εδάφους ή της επέκτασης της παραγωγής των καλλιεργειών, οι γυναίκες συχνά χάνουν την πρόσβασή τους στην εύφορη γη ή στους δασικούς πόρους. Ως αποτέλεσμα, ο φόρτος εργασίας των γυναικών αυξάνεται και πρέπει να ταξιδεύουν καθημερινά για πολλές ώρες για να βρουν καύσιμα, τρόφιμα, ζωοτροφές και φάρμακα με αποτέλεσμα να έχουν λιγότερο χρόνο για να συνεχίσουν τις παραγωγικές τους δραστηριότητες.

Με την εντατικοποίηση της δουλειάς και το λιγότερο ποσό χρημάτων των νοικοκυριών, τα κορίτσια συχνά διακόπτουν την εκπαίδευσή τους για να βοηθήσουν τις οικογένειές τους. Επιπροθέτως, δημιουργείται περαιτέρω περιβαλλοντική υποβάθμιση λόγω της σπανιότητας των πόρων και τους γεγονότος ότι τα φτωχότερα νοικοκυριά είναι πιο πιθανό να εμπλακούν σε επιβλαβείς περιβαλλοντικές πρακτικές για την επιβίωσή τους. Χωρίς ασφαλή περιουσιακά δικαιώματα, άνδρες και γυναίκες είναι λιγότερο πιθανό να επενδύσουν στην βελτίωση ή την αλλαγή των πρακτικών τους.²¹⁸

²¹⁸ Social Development Department, Sustainable Development Network, *Linking Gender, Environment, and Poverty for Sustainable Development: A Synthesis Report on Ethiopia and Ghana*, op. cit, σελ. 114.

Ακόμα, τα τοξικά που χρησιμοποιούνται στην εντατική γεωργία (π.χ. μονοκαλλιέργειες δέντρων) ρυπαίνουν τη γη και την υγεία των γυναικών. Η βιοποικιλότητα χάνεται, όπως και οι παραδοσιακές γνώσεις των γυναικών σε σχέση με τη γεωργία, οδηγώντας σε μία υποβάθμιση του ρόλου της γυναίκας τόσο στο περιβάλλον, όσο και στην κοινωνία.²¹⁹ Τέλος, τα έσοδα των γυναικών από τη γεωργία μειώνονται, καθώς έχουν να συναγωνιστούν τα γενετικώς τροποποιημένα προϊόντα και τις μεγάλες εταιρείες που χρησιμοποιούν υπερσύγχρονα μέσα παραγωγής και χημικές ουσίες.

5. Κινήματα για την Προστασία του Περιβάλλοντος

Ο τρόπος για την αντιμετώπιση της περιβαλλοντικής υποβάθμισης από μέρους των γυναικών του αναπτυσσόμενου κόσμου, είναι η συμμετοχή τους σε περιβαλλοντικά κινήματα βάσης και λιγότερο σε ΜΚΟ. Οι γυναίκες μόνο αν εναντιωθούν στην εκμετάλλευση των ιδίων και του περιβάλλοντος μέσα στο οποίο ζουν θα μπορέσουν να προστατευτούν από τις περιβαλλοντικές αλλαγές που συμβαίνουν τις τελευταίες δεκαετίες και να διεκδικήσουν τη θέση που το αρμόζει στην κοινωνία.

Ενώ, στην περίπτωση των ανεπτυγμένων χωρών τα κινήματα αυτά συνδέονται περισσότερο με ζητήματα ποιότητας ζωής, ενάντια σε περιβαλλοντικές αλλαγές ή καταστροφές που επιδρούν στη διαβίωση των ανθρώπων, στις χώρες του αναπτυσσόμενου Νότου τα περιβαλλοντικά κινήματα αποτελούν συνάμα και κινήματα επιβίωσης, διαφύλαξης του τρόπου ζωής ή της μέχρι τώρα κοινωνικής τους οργάνωσης και της ζωής εν γένει κύρια των ιθαγενών του Νότου.

Σε δεύτερο επίπεδο τα περιβαλλοντικά κινήματα στο Βορρά έρχονται να επιχειρήσουν να ανατρέψουν προβλήματα τα οποία συνήθως αποτελούν προϊόντα της υπάρχουσας ανάπτυξης, λύματα, σκουπίδια, απόβλητα, ενώ από την άλλη τα κινήματα στον αναπτυσσόμενο Νότο έρχονται να αντισταθούν και να αντιταχθούν στην προτεινόμενη ή επιχειρούμενη ανάπτυξη. Ως εκ τούτου οι προσεγγίσεις και των δυο πλευρών κατοίκων/ιθαγενών-κυβερνήσεις/επιχειρήσεων ξεκινούν από διαφορετικές αφετηρίες και άρα θα έχουν διαφορετικές καταλήξεις.

²¹⁹ Women's Major Group, *Women's Global Rio+20 Compilation Position Statement*, op. cit., σελ. 8.

Στο Βορρά, οι γυναίκες και το περιβάλλον εμπλέκονταν ως θέμα στα γυναικεία κινήματα από τα μέσα του 1970 με την εμφάνιση του οικοφεμινισμού, κυρίως στις ΗΠΑ. Η συσχέτιση των γυναικών με το περιβάλλον προέκυψε ως θέμα για πολλές γυναίκες, οι οποίες έλαβαν μέρος σε αντιτυρηνικά κινήματα και κινήματα ειρήνης την εποχή εκείνη.²²⁰ Τη δεκαετία του 1980 η διεθνής οικονομική κατάσταση και η κρίση του χρέους οδήγησε σε αυξημένη φτώχεια των κατοικών του Νότου και σε αυτό που ονομάζεται «θηλυκοποίηση της φτώχειας» (feminization of poverty). Ένας μεγάλος αριθμός γυναικών ήταν αυτές που παρείχαν τα προς το ζην στις οικογένειές τους, ενώ οι άντρες μετανάστευαν προς αναζήτηση εργασίας. Οι άνδρες μπορούν να εγκαταλείψουν τα σπίτια τους και να καταφύγουν στο πλησιέστερο αστικό κέντρο προς αναζήτηση εργασίας, αλλά οι γυναίκες και τα παιδιά έχουν μικρότερη δυνατότητα διαφυγής. Οι γυναίκες επηρεάστηκαν δυσανάλογα από τις περικοπές των κυβερνήσεων για την υγεία και τις κοινωνικές υπηρεσίες και από την αύξηση του φόρτου εργασίας τους. Η δεκαετία του 1980 χαρακτηρίζεται από μία ραγδαία αύξηση των γυναικείων κινημάτων στο Νότο.²²¹

Όπως γίνεται αντιληπτό, τα περιβαλλοντικά κινήματα στον αναπτυσσόμενο κόσμο είναι ένα σχετικά πρόσφατο φαινόμενο. Τα κινήματα αυτά δεν ασχολούνται αποκλειστικά με περιβαλλοντικά ζητήματα, αλλά εμφανίζονται ως εκδηλώσεις μιας ευρύτερης, συνήθως, πολιτικής ανησυχίας. Στα κινήματα αυτά συμμετέχουν συνήθως άτομα που προέρχονται από τις πιο ευάλωτες κοινωνικές ομάδες, όπως γυναίκες, οι νέοι και οι εθνοτικές μειονότητες. Τα κινήματα του αναπτυσσόμενου κόσμου απαιτούν το δικαίωμα στην επιβίωση. Είναι συνήθως μικρά, αλλά αυξάνονται συνεχώς.

Τα περισσότερα κινήματα ασχολούνται με τις γυναίκες και το περιβάλλον στον αναπτυσσόμενο κόσμο και επικεντρώνονται στις γυναίκες ως θύματα της ειδικής περιβαλλοντικής υποβάθμισης. Ωστόσο, οι γυναίκες που συμμετέχουν στα οικολογικά κινήματα σε διάφορες χώρες, όπως η Ινδία δεν μιλούν μόνο ως θύματα. Οι φωνές των γυναικών οδηγούν στο μετασχηματισμό της νοοτροπίας και της

²²⁰ Braidotti, R., Charkiewicz, E., Hausler, S., Wieringa, S., *Women, the Environment and Sustainable Development: Towards a theoretical synthesis*, ZED BOOKS and INSTRAW, London, 1995, σελ. 77.

²²¹ Ibid, σελ. 80-81.

πολιτικής. Τα κινήματα των γυναικών είναι αγώνες επιβίωσης και προστασίας των ίδιων, αλλά και της φύσης, θέματα αλληλένδετα.²²²

5.1.Περιβαλλοντικά Κινήματα στην Ινδία

Τα τελευταία τριάντα χρόνια άνθρωποι από διάφορες περιοχές της Ινδίας έχουν σχηματίσει κινήματα για την προστασία του περιβάλλοντος στο οποίο ζουν, καθώς και τον τρόπο ζωής τους.²²³ Ένα βασικό χαρακτηριστικό των κινήματων στην Ινδία είναι η ολοκληρωμένη κοινωνική επίδραση τους στις περιοχές που είναι ενεργά. Ενώνουν ανθρώπους από διαφορετικά φύλα, ηλικία, θρησκεία, εθνότητα, κάστα, τάξη και περιοχή, οι οποίοι συνεργάζονται λόγω του κοινού τους ενδιαφέροντος για την προστασία του περιβάλλοντος.

Οι γυναίκες διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο, και πολλές φορές ηγετικό, στους αγώνες για την προστασία του περιβάλλοντος. Στην Ινδία οι γυναίκες έχουν ιστορία στη συμμετοχή σε κινήματα. Το 20^ο αιώνα συμμετείχαν στη μάχη ενάντια στη Βρετανική κατοχή.²²⁴ Ο σημαντικός ρόλος των γυναικών των Ιμαλαΐων περιλαμβάνει ελευθερία κινήσεων και δράσης. Οι γυναίκες είναι συνηθισμένες στην προστασία της κοινότητας και στην επιβίωση της. Η δουλειά τους περιλαμβάνει άμεσα και καθημερινά την ενασχόληση τους με τα δάση και τους φυσικούς πόρους. Είναι σε επιφυλακή σε σχέση με τις περιβαλλοντικές αλλαγές και ανταποκρίνονται άμεσα λόγω των γνώσεων τους επί της προστασίας του περιβάλλοντος.²²⁵

5.1.1.Chipko

Χαρακτηριστικό δείγμα κινήματος στην Ινδία είναι το Chipko, στην περιοχή Uttar Pradesh και συχνά αναφέρεται ως ένα παράδειγμα σύγκρουσης μεταξύ του σύγχρονου κράτους της Ινδίας που ενσωματώνεται στη διεθνή οικονομία με τα συμφέροντα των αυτόχthonων πληθυσμών, τα οποία είναι συμφέροντα επιβίωσης και μόνο.²²⁶

²²² Shiva V., *Staying Alive: Women, Ecology and Survival in India*, Zed Books, London 1988, σελ. 45-46.

²²³ Karan, P., *Environmental Movements in India*, *Geographical Review*, op. cit., σελ. 32.

²²⁴ Ghandy, A., *Scripting the change*, Daanish Books, Delhi, 2011, σελ. 229.

²²⁵ Karan, P., *Environmental Movements in India*, *Geographical Review*, op. cit., σελ. 40.

²²⁶ Braidotti, R., Charkiewicz, E., Hausler, S., Wieringa, S., *Women, the Environment and Sustainable Development: Towards a theoretical synthesis*, op. cit., σελ. 109.

Κατά τη διάρκεια του πρώτου και του δεύτερου πενταετούς πακέτου προγραμμάτων οικονομικού σχεδιασμού (1951-1955, 1956-1960), υπήρχε πολύ λίγη οικονομική επένδυση στις περιοχές των Ιμαλαΐων. Στις ανατολικές περιοχές του Garlwal η Κοινότητα για την Ανάπτυξη έκανε κάποιες προσπάθειες για την παροχή βασικών υποδομών και ενθάρρυνε τη δημιουργία συνεταιρισμών στα πλαίσια του χωριού για την παροχή από τα μέλη της ειδικευμένης εργασίας. Επιπλέον, το κρατίδιο του Uttar Pradesh παραχώρησε κάποια κομμάτια, υποβαθμισμένης κρατικής γης, σε Ινδούς που ανήκαν σε κατώτερη κάστα ή σε κάποιους που δεν είχαν καθόλου δική τους γη. Ένα άλλο μέτρο ήταν ο περιορισμός της ιδιωτικής γης. Ο υποχρεωτικός αυτός περιορισμός είχε ως αποτέλεσμα την απογύμνωση δασικών εκτάσεων από τους ίδιους του ιδιώτες, έτσι ώστε να προλάβουν να πουλήσουν τα παράγωγα της πριν δεσμευτεί η περιουσία τους από το κράτος.²²⁷

Η κατάσταση όμως, για την περιοχή των Ιμαλαΐων, που βρίσκονταν στο κρατίδιο Uttar Pradesh, χειροτέρευσε μετά τον πόλεμο ανάμεσα σε Ινδία, Κίνα και Πακιστάν για διασυνοριακά ζητήματα, μεταξύ του 1962-1965. Η κυβέρνηση έδωσε μεγάλη σημασία στην περιοχή που συνορεύει με το Θιβέτ (την Uttarakhand), λόγω της πολιτικής της σημασίας. Έτσι, οι περιοχές αυτές γνώρισαν μεγάλη οικονομική ανάπτυξη.²²⁸ Εγκαταστάθηκαν στρατιωτικές βάσεις και αποθήκες πυρομαχικών, ανοίχθηκαν νέοι δρόμοι που ένωναν τις περιοχές τις βάσεις με περιοχές των Ινδικών Ιμαλαΐων, οι πόλεις μεγάλωσαν και σε έκταση και σε πληθυσμό, καθώς άρχισαν να έρχονται εργάτες από τον κάμπο. Επιπλέον, το 10% των εκτάσεων (μέσα σε αυτές και δασικές) του κρατιδίου Uttar Pradesh (κρατίδιο δίπλα στο Uttarakhand) πέρασαν στην κρατική κυριότητα για αμυντικούς σκοπούς. Η όλη επιχείρηση είχε ως αποτέλεσμα μία ακόμα μείωση της δασικής έκτασης καθώς οι δρόμοι περνούσαν μέσα από αυτές.²²⁹

Μεταξύ του 1973 και του 1975, οι αρχηγοί των χωριών παρακίνησαν τις κοινότητες να αποτρέψουν την εταιρεία να εξορύξει την ξυλεία και με αυτό τον τρόπο δημιουργήθηκε το κίνημα Chipko. Το κίνημα Chipko, είναι μία κίνηση χωρικών κατά της κρατικής εκμετάλλευσης και εμπορευματοποίησης των δασών στο

²²⁷ Rangan, H., From Chipko to Uttaranchal: The environment of protest and development in the Indian Himalaya, in: *Liberation Ecologies*, R. (ed.), Watts, M. (ed.), Routledge, London, 2004, σελ. 344.

²²⁸ Ibid.

²²⁹ Bhatt, C., P., The Chipko Andolan: forest conservation based on people's power, *Environment and Urbanization*, Vol. 2, No. 1, 1990, σελ. 11.

ινδικό κρατίδιο Uttar Pradesh, μεταξύ της περιόδου 1973 και 1981.²³⁰ Το κίνημα του Chipko απέκτησε ιδιαίτερη σημασία μετά την συμμετοχή των γυναικών, οι οποίες διαδραμάτισαν σημαντικό ρόλο στη διάσωση των δασών της περιοχής Uttar Pradesh. Οι γυναίκες δε δίστασαν να εναντιωθούν στους εργολάβους και τις κρατικές αρχές προκειμένου να προστατεύσουν τη γη από την οποία ζούσαν τις οικογένειες τους. Χαρακτηριστικό παράδειγμα οι γυναίκες που καθοδηγήθηκαν από την Gaura Devi, μία γυναίκα 50 ετών και έφραξαν το δρόμο προς το δάσος με κίνδυνο της ζωής τους με σκοπό να εμποδίσουν τους εργολάβους και τους λειτουργούς του Τμήματος Δασών να εισβάλουν στο δάσος του Rent.²³¹

Και η δράση των γυναικών δε σταμάτησε εκεί. Από το 1975 μέχρι το 1980 οι γυναίκες συνέχισαν να αγωνίζονται κατά της κοπής των δεντρών σε διάφορες περιοχές της Ινδίας όπως Chacharklhar ή την Bhyundar με σημαντικά αποτελέσματα σώζοντας χιλιάδες δέντρα. Οι Ινδές κατάφεραν να σώσουν συνολικά 2.451 δέντρα διάφορες περιοχές της Ινδίας. Τα μέλη του Chipko μόνο τη χρονιά του 1978 φύτευσαν περίπου 100.000 δέντρα.²³²

Η Ιντίρα Γκάντι (Πρωθυπουργός της Δημοκρατίας της Ινδίας για 3 συνεχόμενες θητείες), εμπνεύστηκε από το κίνημα Chipko. Ζήτησε από τις τοπικές κυβερνήσεις να επηρεαστούν από την κριτική του Chipko σχετικά με τους εργολάβους και να ανταποκριθούν στις προτάσεις της Εθνικής Επιτροπής για τη γεωργία. Η Εθνική Επιτροπή, υποστήριξε μέτρα εκτεταμένης αναδάσωσης τόσο σε δημόσιες όσο και σε ιδιωτικές εκτάσεις γης.

Επιπλέον, το 1976 ακολούθησε ο νόμος περί προστασίας των δέντρων. Με το νόμο αυτό απαγορεύτηκε η κοπή όλων των προστατευόμενων δέντρων τα οποία βρίσκονταν σε ιδιωτικές εκτάσεις. Την ίδια χρονιά, η ινδική κυβέρνηση προχώρησε σε τροποίηση του Συντάγματος βάση της οποίας οι κυβερνήσεις των κρατιδίων θα έπρεπε να συνεαίσουν εκ των προτέρων προκειμένου να υλοποιηθούν οποιαδήποτε έργα τα οποία αφορούσαν τη μεγάλης κλίμακας μετατροπής των δασών σε άλλες χρήσεις γης. Μία σημαντική νίκη του κινήματος ήταν η δεκαπενταετής απαγόρευση

²³⁰ Menser, M., Chipko Movement, in: Ness, I., (ed.), *The International Encyclopedia of Revolution and Protest: 1500 to the Present*, Vol. 1, Wiley-Blackwell, West Sussex, 2009, σελ. 736.

²³¹ Ibid.

²³² Bhatt, C., P., The Chipko Andolan: forest conservation based on people's power, *Environment and Urbanization*, Vol. 2, No. 1, 1990, σελ. 16.

του κράτους κάθε υλοτομικής δραστηριότητας στα Ιμαλάια το 1980 και η δημιουργία του Υπουργείου Περιβάλλοντος.²³³

Η ενεργή συμμετοχή των γυναικών στο κίνημα Chipko έχει διάφορα αξιοσημείωτα χαρακτηριστικά. Πρώτον, η διαμαρτυρία τους ενάντια στην εμπορική εκμετάλλευση των δασών των Ιμαλαΐων δε γινόταν μόνο σε συνεργασία με τους άντρες της κοινότητας τους, αλλά οι γυναίκες εναντιώνονταν σε αυτούς, λόγω των διαφωνιών τους σε σχέση με τις προτεραιότητες σχετικά με τη χρήση των φυσικών πόρων. Οι γυναίκες ήταν πάντα υπέρ της προστασίας του περιβάλλοντος. Για παράδειγμα, για την εγκατάσταση μίας φάρμας για την καλλιέργεια πατάτας και χρειαζόταν να κοπεί ένα ολόκληρο δάσος βελανιδιών στο χωριό Dongri Paintoli, οι άντρες υποστήριζαν το σχέδιο, γιατί θα τους απέφερε εισόδημα. Οι γυναίκες όμως, εναντιώθηκαν, γιατί θα έπαιρνε μακριά τις φυσικές πηγές καυσίμων και θα πρόσθετε πέντε χιλιόμετρα επιπλέον στις διαδρομές που διένυαν για να συλλέξουν ξύλα. Ακόμα, τα χρήματα των αντρών τους δε θα οφελούσαν απαραίτητα τις γυναίκες και τα παιδιά τους. Η διαμαρτυρία τους ήταν επιτυχημένη.²³⁴

Το κίνημα Chipko δεν ήταν ένα απλό οικολογικό κίνημα, αλλά ένα ευρύτερο κίνημα ενάντια στις ανισότητες των δύο φύλων. Για παράδειγμα, υπήρξε μεγάλη κινητοποίηση ενάντια στον αλκοολισμό των αντρών, τη βία και τα αλόγιστα έξοδα τους.²³⁵ Επιπροσθέτως, κατάφερε κάτι σπάνιο μεταξύ των περιβαλλοντικών κινήματων του αναπτυσσόμενου κόσμου, να είναι επιτυχημένο. Ιδρύθηκε το 1973, όπως προαναφέρθηκε και τα επόμενα πέντε χρόνια εξαπλώθηκε και σε άλλες περιοχές των Ιμαλαΐων και μετά την επίτευξη του αρχικού σκοπού του συνέχισε τη δράση του για την προστασία του περιβάλλοντος.

5.1.2. Anti-Narmada Valley Project Campaign (Anti-NVP)

Μια δεύτερη επιτυχημένη ινδική περιβαλλοντική εκστρατεία είναι το σταμάτημα του έργου Narmada Valley Project (NVP), ένα τεράστιο υδροηλεκτρικό φράγμα και αρδευτικό έργο. Οι διαμαρτυρίες ξεκίνησαν από τη δεκαετία του 1980 και πήραν μεγάλες διαστάσεις κερδίζοντας την υποστήριξη διάσημων

²³³ Haynes, J., Power, politics and environmental movements in the Third World, *Environmental Politics*, Vol. 8, Issue 1, 1999, σελ. 227.

²³⁴ Agarwal, B., Environmental Action, Gender Equity and Women's Participation, *Development and Change*, op. cit., σελ. 147.

²³⁵ Ibid, σελ. 148.

προσωπικοτήτων, όπως η Arundhati Roy. Η Narmada, 1.312 χιλιόμετρα σε μήκος, είναι η μεγαλύτερη ροή ποταμού στα δυτικά της Ινδίας. Περισσότεροι από 20 εκατομμύρια άνθρωποι, συμπεριλαμβανομένων πολλών φυλών που ανήκουν στις μειονότητες, ζουν στις λεκάνες απορροής της, χρησιμοποιώντας της ως μία σημαντική οικονομική και οικολογική πηγή. Η κατασκευή φραγμάτων και δεξαμενών θα είχε ως αποτέλεσμα τον εκτοπισμό περίπου ενός εκατομμυρίου ανθρώπων και τη βύθιση 350.000 εκταρίων δασικής έκτασης και 200.000 εκταρίων αγροτικής γης.²³⁶

Σύμφωνα με την Παγκόσμια Τράπεζα, ωστόσο, η Narmada είναι ένα από το λιγότερο χρησιμοποιούμενα ποτάμια στην Ινδία και η αξιοποίηση του νερού είναι σήμερα περίπου 4% και τόνοι νερού ημερησίως δεν αξιοποιούνται, ενώ θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν προς όφελος της περιοχής. Το NVP θεωρήθηκε ως η λύση σε αυτή την ελλειπή χρήση. Σύμφωνα με το σχεδιασμό θα περιλάμβανε δύο πολύ μεγάλα φράγματα, το Sardar Sarovar Project (SSP) και το Narmad Sagar Project (NSP), καθώς και 28 μικρά φράγματα και 3.000 άλλα έργα για το νερό.²³⁷

Οι προβλεπόμενες παροχές θα περιλάμβαναν άρδευση 2,27 εκατομμυρίων εκταρίων γης στις περιοχές Madhya Pradesh, Gujarat και Rajasth, ιχθυοκαλλιέργειες, πόσιμο νερό και ηλεκτρικό ρεύμα. Τα δύο κύρια φράγματα είχαν σχεδιαστεί επίσης έτσι ώστε να μετριάσουν τις πλημμύρες.²³⁸

Η αντι-NVP εκστρατεία κέρδισε, επειδή κατάφερε να χτίσει ένα ισχυρό συνασπισμό ενάντια στην κατασκευή των φραγμάτων. Ο συνασπισμός αυτός περιλάμβανε τη συμμετοχή των τοπικών αγροτών, της νεολαίας, των γυναικών, των οποίων η συμβολή ήταν καθοριστική, των περιβαλλοντικών ομάδων και των διακρατικών ομάδων, όπως η Greenpeace International, οι Φίλοι της Γης κτλ. Η Παγκόσμια Τράπεζα ανακάστηκε να αποσύρει τη χρηματοδότηση, λόγω της αρνητικής δημοσιότητας το 1994. Ως αποτέλεσμα, το έργο, ελλείψει εναλλακτικής χρηματοδότησης, έχει παγώσει.²³⁹

Η επιτυχής αντι-NVP εκστρατεία δείχνει ότι οι απλοί άνθρωποι, αν οργανωθούν και συσπειρωθούν όλοι μαζί, ανεξαρτήτως φύλου, μπορούν να

²³⁶ Karan, P., Environmental Movements in India, *Geographical Review*, op. cit., σελ. 38.

²³⁷ Haynes, J., Power, politics and environmental movements in the Third World, *Environmental Politics*, Vol 8, Issue 1, 1999, σελ. 222-242.

²³⁸ Ibid.

²³⁹ Ibid, σελ. 228-229.

κερδίσουν ενάντια στα συμφέροντα του κράτους και των επιχειρήσεων. Παρά τα αναμενόμενα οφέλη, η εκστρατεία αναπτύχθηκε όταν έγινε σαφές ότι τα φράγματα θα επιφέρουν μαζική μετακίνηση των κατοίκων της περιοχής και υποβάθμιση του περιβάλλοντος. Στην αρχή το κίνημα δεν αναπτύχθηκε ως ένα κίνημα ενάντια στην κατασκευή του φράγματος, αλλά στόχος του ήταν η προστασία του περιβάλλοντος και η αποζημίωση των ανθρώπων που αναγκάστηκαν να εγκαταλείψουν τα σπίτια τους. Σύντομα οι ξεχωριστές ομάδες ενώθηκαν και εναντιώθηκαν όλες μαζί στην κατασκευή των φραγμάτων.²⁴⁰

5.1.3. Anti-Posco Solidarity Group (PPSS)²⁴¹

Στην Ινδία υπάρχει αύξηση της εξορυκτικής δραστηριότητας, η οποία συνεπάγεται καταστροφή του περιβάλλοντος. Στην περιοχή της Odisha η οργάνωση Ομάδα Αλληλεγγύης Ενάντια στην Posco (Anti-Posco Solidarity Group, PPSS), αντιτίθεται στην κατασκευή ενός μεγάλου εργοστασίου χάλυβα, το οποίο θα παράγει 12 μεγατόνους το χρόνο. Στην οργάνωση ο αριθμός των γυναικών είναι πολύ σημαντικός και κατά καιρούς ξεπερνάει αυτό των αντρών.

Η κατασκευή του εργοστασίου αποτελεί τμήμα ενός μεγαλύτερου έργου που περιλαμβάνει την κατασκευή ιδιωτικού λιμανιού, οδών που θα συνδέουν τα τμήματα του έργου, ορυχείο σιδήρου και οικισμό στέγασης των εργαζομένων στο ορυχείο και στο εργοστάσιο (συνολικής έκταση 909 εκτάρια). Το έργο αυτό το έχει αναλάβει η Νοτιοκορεάτικη εταιρεία POSCO κι αποτελεί τη μεγαλύτερη ξένη επένδυση στην Ινδία.²⁴²

Η απόφαση για την κατασκευή του έργου πάρθηκε το 2005. Η Κεντρική Κυβέρνηση της Ινδίας θεωρεί την επένδυση αυτή ως πολύ σημαντική και υπέγραψε memorandum of understanding με την εταιρεία POSCO, το οποίο λήγει σύντομα. Σε αυτό, επί της ουσίας, συμφωνεί στο να επισπεύσει η εταιρεία όλες τις διαδικασίες για να ξεκινήσει το έργο.²⁴³

Η δημιουργία του έργου θα είχε ως αποτέλεσμα την εκτόπιση του πληθυσμού της περιοχής, την καταστροφή της τοπικής οικονομίας, την καταστροφή των δασών

²⁴⁰ Ibid, σελ. 222-242.

²⁴¹ Τα αρχικά προέρχονται από την τοπική διάλεκτο.

²⁴² Συνέντευξη Sirisha Naidu, (9.7.2012).

²⁴³ Ibid.

και του περάσματος των ελεφάντων. Η τοπική οικονομία, κύρια αγροτική (παραγωγή ρυζιού και άλλων προϊόντων), είναι αρκετά ανεπτυγμένη με μισθούς μεγαλύτερους του κατώτατου μισθού. Στην εν λόγω περιοχή υπάρχουν δύο διοικητικά συγκροτήματα χωριών, ένα στον τόπο εγκατάστασης του ορυχείου κι ένα στον τόπο εγκατάστασης του εργοστασίου.²⁴⁴

Βασικό ζήτημα αποτελεί το ζήτημα ιδιοκτησίας των δασών. Παρότι το 2006 ψηφίστηκε νόμος προκειμένου να διευθετηθεί το πρόβλημα ιδιοκτησίας, το οποίο υπάρχει από την περίοδο της αγγλικής αποικιοκρατίας, αυτό δεν έχει γίνει. Το κύριο πεδίο πάλης αποτελεί ο χώρος όπου υπάρχει πρόθεση να εγκατασταθεί το εργοστάσιο μιας και οι επιμέρους εργασίες (ορυχείο, λιμάνι, οικισμοί) συνδέονται με την υλοποίηση του συγκεκριμένου έργου.²⁴⁵

Επίσης, η περιοχή στην οποία θα γίνει το έργο είναι δίπλα σε διυλιστήριο πετρελαίου (ήδη επιβαρυνμένο περιβάλλον) και κοντά σε εδάφη, στα οποία οι χελώνες Olive Ridley αφήνουν τα αυγά τους (είδος υπό εξαφάνιση). Επιπροθέτως, η περιοχή αποτελεί ζώνη κυκλώνων, οι οποίοι αυξάνονται συνεχώς λόγω της κλιματικής αλλαγής, καθιστώντας επικίνδυνη την διάθεση των περιβαλλοντικών αποβλήτων. Κατά συνέπεια βρίσκονται σε κίνδυνο οι κοινότητες των ανθρώπων και η βιοποικιλότητα. Η καταστροφή του ποταμού Brahami από την απόσπαση των υδάτων και την υποβάθμιση της ποιότητας των υδάτων θα συνεχίζεται για περίπου 300 χιλιόμετρα κατά μήκος του ποταμού από το σημείο εξόρυξης και θα επηρεάσει το παράκτιο δέλτα του ποταμού και τη θαλάσσια ζωή. Επιπλέον, η συνολική ποσότητα νερού που χρειάζεται για το έργο έχει υπολογιστεί ότι υπερβαίνει το ετήσιο νερό που χρειάζεται για την τροφοδότηση των πέντε μεγαλύτερων πόλεων της Odisha. Η καταστροφή των δασών θα είναι μαζική. Το ίδιο και η καταστροφή της βιοποικιλότητας.²⁴⁶

Ένα άλλο βασικό πρόβλημα που αντιμετωπίζουν οι κάτοικοι είναι ψευδείς μηνύσεις κατά αγνώστων κατά τα τελευταία 3 με 4 χρόνια. Αυτές έχουν δημιουργήσει ένα περιορισμό της δυνατότητας μετακίνησής τους μιας και εφόσον εξέλθουν από την περιοχή τους κινδυνεύουν να συλληφθούν. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα

²⁴⁴ Ibid.

²⁴⁵ Ibid.

²⁴⁶ Summary of Environmental Impacts of Posco Project, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <http://miningzone.org/wp-content/uploads/2012/04/Summary-of-Environmental-Impacts-of-POSCO-Project.pdf>

περιορισμένη δυνατότητα εκπαίδευσης των παιδιών, αλλά κυρίως έλλειψη ιατροφαρμακευτικής περίθαλψης.²⁴⁷

Κύριος φορέας της πάλης αποτελεί η τοπική οργάνωση Anti-Posco Solidarity Group, η οποία αποτελείται από τους κατοίκους των χωριών. Η συμμετοχή των κατοίκων είναι καθολική. Πρόκειται για ένα κίνημα από τα κάτω το οποίο στήνει οδοφράγματα για να απαγορεύσει την είσοδο των αρχών και της εταιρείας στην περιοχή του. Η τοπική οργάνωση Anti-Posco Solidarity Group απορρίπτει την περίπτωση αποδοχής αποζημιώσεων και εκτόπισης σε άλλη περιοχή, όπως επίσης και την πάλη με νομικά μέσα. Το βασικό/μοναδικό του αίτημα είναι η μη πραγματοποίηση του έργου. Πολύ σημαντική στον αγώνα αυτό είναι η συμμετοχή των γυναικών, οι οποίες συμμετέχουν ισάξια με τους άντρες. Προς το παρόν το κίνημα είναι επιτυχημένο από τη στιγμή που καταφέρει να καθυστερεί την εκτέλεση του έργου. Αναμένεται να διαπιστωθεί τι θα γίνει στο μέλλον.

Παράλληλα με την PPSS υπάρχει και σε εθνικό επίπεδο οργάνωση που εναντιώνεται στο εν λόγω έργο. Αυτή η οργάνωση αποδέχεται το νομικό αγώνα και εκτός αυτού διοργανώνει εκδηλώσεις και συζητήσεις προκειμένου να ανοίξει το ζήτημα σε εθνικό επίπεδο.²⁴⁸

5.2.Περιβαλλοντικά Κινήματα και ΜΚΟ στην Αφρική

Ενώ, έχει δοθεί ιδιαίτερη έμφαση στις δραστηριότητες των κινημάτων στην περιοχή της Αφρικής σε εθνικό επίπεδο ή σε σχέση με τις διεθνείς τους διασυνδέσεις, κυρίως σε σχέση με τα περιβαλλοντικά δικαιώματα και την ασφάλεια, δεν έχουν γίνει πολλές ενέργειες σε παναφρικανικό επίπεδο. Κάποιες αιτίες είναι οι διαμάχες και οι έχθρα μεταξύ των διαφόρων φυλών, ότι τα κινήματα αυτά λειτουργούν σε τοπικό επίπεδο και σε συγκεκριμένες χώρες ή το γεγονός ότι αυτά τα κινήματα συνδέονται με διεθνείς ΜΚΟ, χωρίς αφρικανική προέλευση.²⁴⁹

Είναι επίσης σημαντικό να σημειωθεί ότι οι αγώνες των περιβαλλοντικών κινημάτων στις χώρες Αφρικής δεν είχαν πολύ εξέχουσα θέση μέχρι τις τελευταίες δεκαετίες του εικοστού αιώνα, ιδιαίτερα μετά το τέλος του Ψυχρού Πολέμου στα

²⁴⁷ Συνέντευξη Sirisha Naidu, (9.7.2012).

²⁴⁸ Συνέντευξη Sirisha Naidu, (9.7.2012).

²⁴⁹ Obi Cyril, I., *Environmental Movements in Sub-Saharan Africa: A Political Ecology of Power and Conflict*, Civil Society and Social Movements Programme, Paper Number 15, The UN Institute for Social Development, January 2005, σελ. 1.

τέλη του 1980, χρονολογία που συνέπεσε με την αυξημένη έμφαση στο ρόλο των περιβαλλοντικών παραγόντων στη διαμόρφωση της παγκόσμιας ασφάλειας. Τα περιβαλλοντικά κινήματα προήλθαν από τα κοινωνικά.²⁵⁰

Δύο σημαντικά κινήματα στην περιοχή της Αφρικής είναι το Green Belt Movement (GBM) της Κένυας και το Federation of Women's Associations-FOWA (τμήμα του Κινήματος για την Επιβίωση του λαού Ogoni, Movement for the Survival of Ogoni People, MOSOP) της Νιγηρίας.²⁵¹ Σημαντική είναι και η δράση της ΜΚΟ CARE στην εν λόγω περιοχή.

5.2.1.Green Belt Movement (GBM)

Το Green Belt Movement (GBM) είναι μία ΜΚΟ βάσης που δίνει έμφαση στην περιβαλλοντική διατήρηση και ανάπτυξη. Επιπλέον, δεν είναι παρακλάδι κάποιας ξένης ΜΚΟ, αλλά ενδογενής πρωτοβουλία που δημιουργήθηκε στο Ναϊρόμπι. Έχει μέλη από αγροτικές και αστικές περιοχές, ωστόσο τα περισσότερα είναι από τις αγροτικές. Μεγάλη πλειοψηφία των μελών του κινήματος είναι γυναίκες.²⁵² Το GBM χρηματοδοτείται από το UNIFEM, τον WEDO, το GAIA Foundation, το Africa Development Foundation, τη NOVIB, τη Finnish Coalition for Environment and Development, την CARE-Austria, το Charity Projects της Βρετανίας και το Heinrich Böll Foundation της Γερμανίας.²⁵³

Το Green Belt Movement ιδρύθηκε στην Κένυα το 1977 από τη Wangari Maathai,²⁵⁴ καθηγήτρια της Κτηνιατρικής Ανατομίας και ενδυναμώθηκε από ένα πρόγραμμα του Εθνικού Συμβουλίου Γυναικών της Κένυας, το Envirocare και γρήγορα εξελίχθηκε σε σημαντικό κίνημα γυναικών για την αειφόρο διαχείριση του περιβάλλοντος και την οικονομική ενδυνάμωση των γυναικών.²⁵⁵ Η Maathai αναφέρει πως σε πολλά αφρικανικά κράτη, συμπεριλαμβανομένης της Κένυας, οι πολίτες γίνονται φυλακισμένοι μέσα στα ίδια τα σύνορα της χώρας τους. Τους απαγορεύεται

²⁵⁰ Ibid, σελ. 2.

²⁵¹ Ibid.

²⁵² Maathai, W., *The Green Belt Movement: Sharing the Approach and the Experience*, Lantern Books, New York, 2006, σελ. 6.

²⁵³ Ibid, σελ. 62.

²⁵⁴ Η Νορβηγική Επιτροπή του Νόμπελ αποφάσισε να βραβεύσει με το βραβείο Νόμπελ για το 2004 τη Wangari Maathai για τη συνεισφορά της στην αειφόρο ανάπτυξη, τη δημοκρατία και την ειρήνη.²⁵⁴ είναι η πρώτη γυναίκα της Αφρικής που τιμήθηκε με το βραβείο Νόμπελ.

²⁵⁵ Obi Cyril, I., *Environmental Movements in Sub-Saharan Africa: A Political Ecology of Power and Conflict*, op. cit., σελ. 11.

η ελευθερία του λόγου, η μετακίνηση, οι συγκεντρώσεις και οι μεταξύ τους σχέσεις. Η Mattai έχει βραβευτεί πολλές φορές για το έργο της (βραβείο της Αφρικής, βραβείο Goldman, Βραβείο United Nations Environment Programme Global 500) ²⁵⁶ Στον πυρήνα του κινήματος βρίσκονται αγρότες, φτωχοί άνθρωποι αστικών περιοχών και χαμηλόμισθοι εργαζόμενοι που η επιβίωση τους απειλείται από την επισιτιστική ανασφάλεια και την ιδιωτικοποίηση των εδαφών.

Βασικός στόχος του εν λόγω κινήματος είναι η δίκαιη κυριαρχία επί της γης, έτσι ώστε να διασφαλιστεί η ίση πρόσβαση στους φυσικούς πόρους και τα οφέλη της βιώσιμης ανάπτυξης να διαχυθούν σε όλους τους πολίτες της Κένυας. ²⁵⁷ ακόμα, σκοπός του Greenbelt Movement είναι και η αποκατάσταση του περιβάλλοντος των αγροτικών περιοχών της Κένυα, με δράσεις όπως για παράδειγμα η δεντροφύτευση, με τις οποίες θα εδραιωθεί η ενδυνάμωση των γυναικών, καθώς θα έχουν μία αξιόλογη συμμετοχή στον οικονομικό τομέα, η οποία θα τις γεμίσει αυτοπεποίθηση και θα τις δώσει μία σημαντική θέση στις κοινότητες στις οποίες κατοικούν και γενικότερα στην κοινωνία. Κίνητρο για τον ξεσηκωμό των περισσότερων γυναικών είναι η περιθωριοποίηση και η απομόνωση τους από την υπόλοιπη κοινωνία. ²⁵⁸

Το Green Belt Movement έχει κερδίσει την παγκόσμια αναγνώριση, ιδιαίτερα για το ρόλο του στην οικονομική ενδυνάμωση των γυναικών, τη διατήρηση των φυσικών πόρων, την περιβαλλοντική εκπαίδευση και τη συνεχή πάλη ενάντια στην κατάχρηση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και την απαλλοτρίωση των δημοσίων εκτάσεων από ιδιώτες, όπως κομματικά στελέχη, τοπικούς και ξένους επιχειρηματίες κτλ. Έχει καταφέρει να αντιμετωπίσει τις υφιστάμενες ηγεμονίες στην Κένυα και να βοηθήσει στην επιβίωση των φτωχών παλεύοντας για την κυριότητα, τον έλεγχο και τη χρήση της γης. Επιπλέον, η θέση των γυναικών ενδυναμώθηκε μέσω της δεντροφύτευσης και της κινητοποίησης τους για την περιβαλλοντική διαχείριση, αμφισβητώντας έτσι τα ισχύοντα πατριαρχικά πρότυπα και την περιθωριοποίηση των γυναικών, ειδικά τη μη δυνατότητα ελέγχου επί των φυσικών πόρων. ²⁵⁹

²⁵⁶ Ibid, σελ. 13.

²⁵⁷ Ibid, σελ. 11.

²⁵⁸ Braidotti, R., Charkiewicz, E., Hausler, S., Wieringa, S., *Women, the Environment and Sustainable Development: Towards a theoretical synthesis*, op. cit., σελ. 98.

²⁵⁹ Obi Cyril, I., *Environmental Movements in Sub-Saharan Africa: A Political Ecology of Power and Conflict*, op. cit., σελ. 11.

Στα περίπου 30 χρόνια του κινήματος οι γυναίκες φύτεψαν συνολικά 30 εκατομμύρια δέντρα, εξασφαλίζοντας μία σταθερή πηγή εισοδήματος και μία ταυτόχρονη παροχή βιώσιμου εφοδιασμού τροφίμων και καυσόξυλων. Μέσω της εκπαίδευσης, του οικογενειακού προγραμματισμού, της σωστής διατροφής και τη μάχη ενάντια στη διαφθορά, το GBM έστρωσε το δρόμο για την ανάπτυξη.²⁶⁰ Οι μέθοδοι της Maathai υιοθετήθηκαν και από άλλες χώρες. Το κίνημα μεγάλωσε πολύ γρήγορα. Στις αρχές του 1980 υπήρχαν 600 φυτώρια στα οποία απασχολούνταν περίπου 2.000-3.000 γυναίκες. Δημιουργήθηκαν περίπου 2.000 δημόσιες ζώνες πρασίνου με περίπου χίλιους σπόρους φυτών η καθεμία.²⁶¹

Το GBM οδήγησε στη δημιουργία ενός Παναφρικανικού Greenbelt Δικτύου με τη συμμετοχή έξι αφρικανικών χωρών. Έτσι, το GBM της Κένυας έδωσε φωνή στις μέχρι τότε περιθωριοποιημένες γυναίκες που μέχρι τότε τους είχε αρνηθεί συστηματικά η πρόσβαση και ο έλεγχος επί των περιβαλλοντικών πόρων. Οι δεντροφύτευση και η διαχείριση του περιβάλλοντος δημιούργησαν νέες θέσεις και παρείχαν εισόδημα, επισιτιστική ασφάλεια και τρόπους επιβίωσης για εκατομμύρια γυναικών στην Κένυα.

Το 1989, το GBM κινητοποίησε τον κόσμο για να εμποδίσει την προσπάθεια της κυβέρνησης να χτίσει ένα ψηλό κτίσμα στο Uhuru Park στο Ναϊρόμπι. Οργάνωσε δημόσια εκστρατεία και διαδηλώσεις πιέζοντας τους δωρητές, τους διεθνείς επενδυτές και τις ανεξάρτητες ΜΚΟ να μην υποστηρίξουν την κατασκευή του στο δημόσιο πάρκο. Ως αποτέλεσμα των πιέσεων αυτών, οι ξένοι επενδυτές αποσύρθηκαν και το σχέδιο και ακυρώθηκε.²⁶²

Από το GBM φαίνεται πως η ενδυνάμωση τοπικών κινημάτων έχει τραβήξει την προσοχή και σε ορισμένες περιπτώσεις τα κινήματα αυτά καταφέρνουν να εμποδίσουν την απαλλοτρίωση και την υποβάθμιση του περιβάλλοντος. Είναι επίσης σημαντικό να σημειωθεί ότι αυτά τα κινήματα, πολλά από τα οποία είναι χτισμένα γύρω από ένα χαρισματικό ηγέτη, έχουν κάποιους περιορισμούς, συμπεριλαμβανομένων των θεσμικών και οργανωτικών αδυναμιών, καθώς και η γενική έλλειψη διαφάνειας στη διαδικασία λήψης αποφάσεων και τη διαχείριση των

²⁶⁰ Maathai, W., *The Green Belt Movement: Sharing the Approach and the Experience*, Lantern Books, New York, 2006, σελ. 10.

²⁶¹ Obi Cyril, I., *Environmental Movements in Sub-Saharan Africa: A Political Ecology of Power and Conflict*, op. cit., σελ. 12.

²⁶² Ibid, σελ. 14.

κινήσεων. Εκτός από αυτό, τα κινήματα εξακολουθούν να εξαρτώνται από τις ξένες κυβερνήσεις και τους δωρητές για να ασκήσουν πίεση στις αφρικανικές κυβερνήσεις, μια τάση που αν και είναι επιτυχημένη βραχυπρόθεσμα, περιορίζει την αποτελεσματικότητα των κινήσεων.²⁶³ Υπάρχει τέλος, η ανάγκη για κινήματα που θα εξισορροπούν τις ανάγκες των αυτόχθονων πληθυσμών με την προστασία του περιβάλλοντος για την επίτευξη της αειφόρου ανάπτυξης.

5.2.2.FOWA (Federation of Ogoni Women's Organisations)-MOSOP²⁶⁴ (Movement for the Survival of the Ogoni Peoples)

Το Δέλτα του ποταμού Νίγηρα αποτελεί ζώνη οικολογικής καταστροφής. Είναι μία περιοχή στην οποία σκουριασμένοι αγωγοί διασχίζουν τις αγροτικές περιοχές. Καθημερινά μεγάλες φωτιές μαίνονται στην περιοχή απελευθερώνοντας μεγάλες ποσότητες επιβλαβών αερίων. Οι διαρροές πετρελαίου και οι φωτιές είναι συχνό φαινόμενο προκαλώντας το θάνατο του ντόπιου πληθυσμού, καθώς και την καταστροφή της άγριας ζωής και της περιουσίας. Οι μεγάλες πετρελαϊκές εταιρείες δεν κάνουν τίποτα για να διορθώσουν αυτές τις διαρροές, αντιθέτως κατηγορούν το ντόπιο πληθυσμό για σαμποτάζ.²⁶⁵

Οι εξορύξεις πετρελαίου στο Oloibri ξεκίνησαν το 1958. Ως αποτέλεσμα των μηχανολογικών βλαβών και της δολιοφθοράς, οι διαρροές πετρελαίου έχουν καταστρέψει το Δέλτα του Νίγηρα. Το 2001, οι Δυτικές Επιχειρήσεις της Shell (SPDC) κατέγραψαν συνολικά 115 περιστατικά διαρροών πετρελαίου στα οποία διέρευσαν 5.187 βαρέλια πετρελαίου. Ιδιαίτερης σημασίας είναι το γεγονός ότι μόνο 734 βαρέλια πετρελαίου, που αντιπροσωπεύουν το 14.2 % περισυνελλέγησαν. Από το 1989, το SPDC έχει καταγράψει έναν μέσο όρο 221 διαρροών το χρόνο στην περιοχή ευθύνης του, που περιλαμβάνει συνολικά 7.350 βαρέλια ετησίως. Επιπλέον και άλλες πολυεθνικές πετρελαίου έχουν μερίδιο στις διαρροές. Παραδείγματος χάριν, τον Ιανουάριο του 1998, 40.000 βαρέλια ακατέργαστου πετρελαίου διέρευσαν από τη

²⁶³ Ibid.

²⁶⁴ Το MOSOP είναι ο μηχανισμός για να επιτευχθούν οι στόχοι του Ogoni Bill of Rights (OBR) μαζί με το FOWA. Το OBR εκφράζει την πάλη της φυλής Ogoni για εθνική αυτονομία αμφισβητώντας τόσο την κυβέρνηση της Νιγηρίας όσο και το δικαίωμα της πετρελαϊκής εταιρείας Shell να καθορίζει τις οικονομικές και πολιτικές υποθέσεις της φυλής των Ogoni και γενικότερο όλων των κοινοτήτων της περιοχής του δέλτα του Νίγηρα.

²⁶⁵ Ekine, S., Women's Responses to State Violence in the Niger Delta, *Feminist Africa*, Issue 10, 2008, σελ. 68.

Mobil στο Eket.²⁶⁶

Ακόμα, τα ποσοστά της φτώχειας στη Νιγηρία έχουν αυξηθεί σημαντικά από το 1980. Η φτώχεια ανερχόταν στο 28.1% το 1980, ανήλθε σε 46.3% το 1985 σύμφωνα με την Ομοσπονδιακή Υπηρεσία Στατιστικής. Μειώθηκε ελαφρώς σε 42.7% το 1992 και το 1996 ανήλθε σε 65.6%.²⁶⁷

Οι αυτόχθονες πληθυσμοί της περιοχής του δέλτα του Νίγηρα απαιτούν από τις εταιρείες να αναλάβουν τις ευθύνες τους και να απονεμηθεί περιβαλλοντική, οικονομική και κοινωνική δικαιοσύνη. Επιπλέον, οι γυναίκες της φυλής Ogoni, που είναι πολύ δραστήριες πολιτικά, εναντιώνονται στις δράσεις των πετρελαϊκών εταιρειών και καταγγέλουν δημοσίως τη βία που υπόκεινται. Μέσα από τις δράσεις της FOWA (Federation of Ogoni Women's Organisations) και του MOSOP (Movement for the Survival of the Ogoni Peoples) οι γυναίκες συμμετέχουν ενεργά στη μάχη ενάντια στις δραστηριότητες της Shell και σε αυτές για την πολιτική αυτονομία της περιοχής τους.²⁶⁸

Οι γυναίκες χρησιμοποιούν συλλογικές δράσεις και παραδοσιακές μεθόδους για την προστασία του περιβάλλοντος τους. Μεταξύ του Ιουνίου και του Αυγούστου του 2002, χιλιάδες γυναίκες έκαναν κατάληψη όχι σε λιγότερες από οκτώ εγκαταστάσεις που άνηκαν στη Chevron Texaco και στη Shell Petroleum διαδηλώνοντας έξω από τα γραφεία και συγκροτήματα κατοικιών της Shell και της Chevron στη βιομηχανική πόλη Ουάρι.

Η απάντηση από μέρους της κυβέρνησης ήταν άμεση. Το νιγηριανό πολεμικό ναυτικό βύθισε τις βάρκες των γυναικών που είχαν περικυκλώσει την πλωτή εξέδρα της Chevron στο Αμπιτέγιε, ενώ οι ειδικές δυνάμεις διέλυσαν με δακρυγόνα, γκλομπ και πυροβολισμούς συγκέντρωση 3.000 γυναικών Ιτζό, Ιτσεκίρι και Ουρόμπο έξω από το κτιριακό συγκρότημα της Shell στο Ουάρι.²⁶⁹ Περίπου, 800 γυναίκες τραυματίστηκαν κατά την επίθεση από τις δυνάμεις καταστολής που ανήκαν στις πετρελαϊκές εταιρείες. Οι γυναίκες ήταν ανυποχώρητες στην διαμαρτυρία και στα

²⁶⁶ United Nations Development Programme (UNDP), Niger Delta Human Development Report, 2006, σελ. 78.

²⁶⁷ Ibid, σελ. 35.

²⁶⁸ Ekine, S., Women's Responses to State Violence in the Niger Delta, op. cit., σελ. 77.

²⁶⁹ Ekine, S., Women's responses to state violence in the niger delta: violence as an instrument of governance, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <http://www.ogoniforum.org.za/index.php/opinion-a-analysis/25-womens-responses-to-state-violence-in-the-niger-delta-violence-as-an-instrument-of-governance>

αιτήματα τους. Ένα όπλο για τη διεκδίκηση της επίτευξης των αιτημάτων τους ήταν η απειλή ότι θα βγάλουν όλα τους τα ρούχα και θα μείνουν γυμνές (γνωστό ως Curse of Nakedness). Αυτός ήταν ένα τρόπος για να ντροπιάσουν τους άντρες, ειδικά τους παντρεμένους, μερικοί από τους οποίους πιστεύουν ότι η θέα γυμνών σωμάτων προκαλεί τρέλα και μεγάλη ψυχική και σωματική βλάβη.²⁷⁰

Με το Curse of Nakedness οι γυναίκες ήταν για πρώτη φορά σε θέση να επιβάλουν τη θέληση τους και να επιδιώξουν την επίτευξη των αιτημάτων τους. Επιπλέον, το γεγονός ότι αυτή η τακτική χρησιμοποιούνταν μόνο σε υπερβολικά δύσκολες καταστάσεις παρέμενε ένα ισχυρό όπλο για αυτές. Η κατάσταση στο δέλτα του Νίγηρα γίνεται κάθε ημέρα και χειρότερη και η αντίσταση από μέρος των γυναικών ακόμα μεγαλύτερη.²⁷¹

Ωστόσο, όπως έγινε σαφές, οι διαμαρτυρίες των γυναικών, και όχι μόνο, συναντούν την εκτεταμένη βία από μέρος των αρχών. Βιάζονται, έρχονται αντιμέτωπες με σεξουαλικές παρενοχλήσεις και ξυλοκόπημα, κάψιμο των περιουσιών τους, συλλήψεις, δολοφονίες των συζύγων τους, των παιδιών τους και άλλων συγγενικών τους προσώπων. Η μόλυνση και η υποβάθμιση του περιβάλλοντος είναι τέτοια που κινδυνεύει η δική τους ζωή, αλλά και των παιδιών τους.²⁷² Η κυβέρνηση κάνει σημαντικές προσπάθειες για να διασπείρει τον τρόμο ανάμεσα στον πληθυσμό και να τον αποτρέψει να προβεί σε διαμαρτυρίες και διαδηλώσεις, παρόλα αυτά δεν το καταφέρνει σε μεγάλο βαθμό.

Οι γυναίκες στο δέλτα του Νίγηρα χρησιμοποιούν πολλούς τρόπους για να εναντιωθούν στη βία, όπως το να χορεύουν και να τραγουδούν, συλλογικές δράσεις, όπως διαμαρτυρίες και απεργίες, καταθέσεις, σιωπηλές διαμαρτυρίες κτλ. Οι γυναίκες ακόμα αρνούνται να αλλάξουν τις συνήθειες τους, όπως το να συνεχίσουν να ασχολούνται με την πώληση των προϊόντων τους στην αγορά, να συλλέγουν νερό ή να συμμετέχουν σε συναντήσεις γυναικών και να αγωνίζονται, να συνεχίζουν την καθημερινή τους ρουτίνα ανεπηρέαστες από τις καταστάσεις που βιώνουν.

Οι δράσεις των γυναικών της FOWA ήταν επιτυχημένες. Αυτή η σειρά άμεσων δράσεων από μέρος των γυναικών στην περιοχή του δέλτα του Νίγηρα ήταν

²⁷⁰ Ekine, S., Women's Responses to State Violence in the Niger Delta, op. cit., σελ. 79-80.

²⁷¹ Ibid, σελ. 80.

²⁷² Ibid, σελ. 73.

άνευ προηγουμένου για μία σειρά από λόγους. Πρώτον, ποτέ άλλοτε τόσες πολλές γυναίκες δεν είχαν αναλάβει τόσο έντονη δράση ενάντια σε πετρελαϊκή εταιρεία μέσα σε τόσο μικρό χρονικό διάστημα. Επιπλέον, οι δράσεις αυτές ήταν πολύ καλά οργανωμένες. Οι γυναίκες χωρίστηκαν σε επτά ομάδες που η καθεμία έκανε κατάληψη σε διαφορετικά καίρια σημεία. Σημαντικό επίσης ήταν ότι οι δράσεις πραγματοποιήθηκαν από όλες τις ηλικιακές ομάδες των γυναικών, από 30 μέχρι και 90 ετών και είχαν ευρεία υποστήριξη από την κοινότητα τους. Τέλος, ενώ στην αρχή οι δράσεις εκτελούνταν ξεχωριστά από τρεις εθνοτικές ομάδες, στην τελευταία κατάληψη οι γυναίκες για πρώτη φορά ενώθηκαν δημιουργώντας μία ενιαία ομάδα αφήνοντας στην άκρη προηγούμενες ενδο-εθνικές διαφωνίες και κόντρες.²⁷³

Μία από τις στρατηγικές που χρησιμοποιούνταν από τις πολυεθνικές εταιρείες πετρελαίου και από τη Νιγηριανή κυβέρνηση είναι η καλλιέργεια διαφωνιών και ανταγωνισμού μεταξύ των εθνοτικών ομάδων με σκοπό την αδυναμία ένωσης τους για κοινή δράση. Έτσι, γίνεται αντιληπτό πως η αλληλεγγύη μεταξύ των γυναικών σε αυτή τους την επιχείρηση ήταν πολύ σημαντική. Η αλληλεγγύη ανάμεσα στις διαφορετικές εθνοτικές ομάδες ήταν όμως και αναπόφευκτη, λόγω του ότι η κατάσταση ήταν τόσο απελπιστική που οι γυναίκες συνειδητοποίησαν πως η μεταξύ τους συνεργασία ήταν απαραίτητη για την επιτυχία του εγχειρήματος τους και την εξουδετέρωση του κοινού τους εχθρού.

5.2.3.CARE

Το CARE είναι μια ανθρωπιστική οργάνωση (ιδρύθηκε το 1945) με σκοπό την καταπολέμηση της παγκόσμιας φτώχειας. Δίνει ιδιαίτερη έμφαση στη συνεργασία μαζί των φτωχών γυναικών, διότι εξοπλισμένες με τα κατάλληλα μέσα, οι γυναίκες έχουν τη δύναμη να βοηθήσουν τις οικογένειες τους. Οι γυναίκες αποτελούν τον πυρήνα της CARE και βοηθούν στην προσπάθεια για τη βελτίωση της βασικής εκπαίδευσης, την πρόληψη της εξάπλωσης ασθενειών, την αύξηση της πρόσβασης σε καθαρό νερό και εγκαταστάσεις υγιεινής, την επέκταση της οικονομικής δυνατότητας και την προστασία των φυσικών πόρων. Η CARE προσφέρει επίσης επείγουσα βοήθεια στους επιζώντες του πολέμου και των φυσικών καταστροφών.

²⁷³ Ibid, σελ. 78-79.

Το CARE βοηθά τις γυναίκες να αλλάξουν προς το καλύτερο τις ζωές τους μέσα από την καταπολέμηση της φτώχειας.²⁷⁴ Η εν λόγω ΜΚΟ δε στοχεύει στο να μειώσει την πείνα βραχυπρόθεσμα, αλλά στην αντιμετώπιση των βαθύτερων αιτίων, έτσι ώστε οι κάτοικοι του αναπτυσσόμενου κόσμου να είναι αυτάρκεις. Αναγνωρίζοντας ότι οι γυναίκες και τα παιδιά πλήττονται δυσανάλογα από τη φτώχεια, το CARE δίνει ιδιαίτερη έμφαση στη συνεργασία με τις γυναίκες με σκοπό τη δημιουργία μίας μόνιμης κοινωνικής αλλαγής.²⁷⁵

Το 2009, το CARE εφάρμοσε τα προγράμματα του σε 72 χώρες, με την υποστήριξη των 12 μελών της Αυστραλίας, της Αυστρίας, του Καναδά, της Δανίας, της Γαλλίας, της Γερμανίας, του Λουξεμβούργου, της Ιαπωνίας, της Ολλανδίας, της Νορβηγίας, της Ταϊλάνδης, του Ηνωμένου Βασιλείου και των Ηνωμένων Πολιτειών. Το 2011, τα προγράμματα αυτά έφθασαν σε σχεδόν 60 εκατομμύρια ανθρώπους στην Αφρική, την Ασία, την Ανατολική Ευρώπη, τη Μέση Ανατολή, τη Λατινική Αμερική και την Καραϊβική.²⁷⁶ Παρακάτω αναφέρεται η δράση του CARE σε κάποιες αφρικανικές χώρες με σκοπό να γίνει περισσότερο κατανοητό ο σκοπός και το έργο του.

5.2.3.1.Μπουρούντι

Το Μπουρούντι έχει το χαμηλότερο ποσοστό αστικοποίησης στον κόσμο, με μόλις πάνω από 2% του πληθυσμού της να ζει στις πόλεις. Το μεγαλύτερο μέρος των υπολοίπων 6,3 εκατομμυρίων κατοίκων της είναι κυρίως αγρότες. Το 60% της γης του Μπουρούντι καλλιεργείται εντατικά, λόγω της υψηλής πυκνότητας του πληθυσμού (κατά μέσο όρο 440 άτομα/τ.μ.) με αποτέλεσμα την έντονη αποψίλωση των δασών. Οι χρόνιες εσωτερικές συγκρούσεις οδήγησαν στη μείωση της αυτάρκειας της παραγωγής τροφίμων. Οι γυναίκες ή οι ανήλικοι που διευθύνουν τώρα πολλά νοικοκυριά έχουν περιορισμένη πρόσβαση στους μη γεωργικούς πόρους και μόλις και μετά βίας επιβιώνουν στην άγονη γη της οποίας η ποιότητα χειροτερεύει όλο και περισσότερο λόγω της κλιματικής αλλαγής.²⁷⁷ Έρευνες δείχνουν ότι πάνω

²⁷⁴ CARE, για περισσότερες πληροφορίες στη ιστοσελίδα: <http://www.care.org/>

²⁷⁵ CARE, για περισσότερες πληροφορίες στη ιστοσελίδα: <http://www.care.org/>

²⁷⁶ CARE, *Impact Report: Latin America and the Caribbean*, 2005-2010, σελ. 9, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα:

http://www.care.org/newsroom/specialreports/latinamerica/LAC_impact_report-English.pdf

²⁷⁷ CARE, *Reclaiming Rights and Resources: Women, Poverty and Environment*, σελ. 5, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα:

από περίοδο 10 ετών, η απώλεια θρεπτικών ουσιών του εδάφους (φωσφορικά, άζωτο και κάλιο) υπήρξε σοβαρή στο Μπουρούντι, καθώς οι αγρότες δεν αντέχουν οικονομικά να αγοράσουν λίπασμα για τις καλλιέργειες τους και δεν είναι σε θέση να «ξεκουραστούν» τα χωράφια τους για μια σεζόν.²⁷⁸

Υπάρχουν πολλά προγράμματα κατάρτισης του CARE με σκοπό την καλύτερη διαχείριση των καλλιεργειών, στις οποίες συμμετέχουν κυρίως γυναίκες. Στα προγράμματα αυτά οι γυναίκες μαθαίνουν να χρησιμοποιούν ζωϊκά λιπάσματα, να δημιουργούν λιπάσματα από φύλλα, να φυτεύουν τους σπόρους σε σειρές και να προστατεύουν τα οικόπεδα τους συμμετέχοντας στη διαδικασία της δεντροφύτευσης. Η πρωτοβουλία αυτή στοχεύει στο να αντιστραφεί η αποψίλωση των δασών που είχε ως αποτέλεσμα την εξαφάνιση του 61% των δασών στο Μπουρούντι μεταξύ του 1990 και του 2000.²⁷⁹

Πολλές γυναίκες συμμετείχαν ενεργά στη δημιουργία ενός φυτωρίου με σκοπό τη δεντροφύτευση, το πότισμα των νέων φυτών και τη μεταφορά των νέων δέντρων στα οικόπεδα της κοινότητας. Επιπλέον, πολλές γυναίκες δέχτηκαν να φυτεύσουν στα οικόπεδα τους napier grass, grevillea και calliandra trees με σκοπό να βοηθήσουν στη γονιμότητα τους εδάφους και να εμποδίσουν τη διάβρωση του. Ακόμα, οι γυναίκες μπορούν πλέον να πωλούν μακροπρόθεσμα ξύλο από τα δέντρα που έχουν στα οικόπεδα τους και να έχουν ένα εισόδημα για να μπορέσουν να στηρίξουν οικονομικά τις οικογένειες τους. Τέλος, τα συγκεκριμένα έργα είχαν ως αποτέλεσμα τη βελτίωση των ενδοκοινοτικών σχέσεων, καθώς οι γυναίκες ήταν αναγκασμένες να συνεργατούν προκειμένου να πετύχει το εν λόγω έργο.

Ωστόσο, η κατάσταση στο Μπουρούντι αν και βελτιώθηκε εν μέρει, παραμένει εξαιρετικά δύσκολη, καθώς οι γυναίκες εξαρτώνται από το πρόγραμμα προκειμένου να τους δοθούν σπόροι προς καλλιέργεια για τον επόμενο χρόνο και αν αυτό δε συμβεί, τότε δε θα έχουν καθόλου τροφή για τις οικογένειες τους.²⁸⁰

<http://www.care-international.org/Featured-Articles/reclaiming-rights-and-resources-women-poverty-and-environment.html>

²⁷⁸ Ibid.

²⁷⁹ CARE, *Reclaiming Rights and Resources: Women, Poverty and Environment*, σελ. 7.

²⁸⁰ Ibid.

5.2.3.2. Αιθιοπία

Στην Αιθιοπία το 80% του πληθυσμού εξαρτώνται από τη γη για την επιβίωση του, καθώς ασχολούνται κυρίως με την κτηνοτροφία. Κατά συνέπεια εξαρτώνται άμεσα από τις κλιματικές αλλαγές. Η βροχή για τις γυναίκες στην Αιθιοπία είναι πολύ σημαντική. Ωστόσο, λόγω της κλιματικής αλλαγής, οι βροχοπτώσεις έχουν μειωθεί με αποτέλεσμα τη μείωση του γρασιδιού που είναι απαραίτητο για την εκτροφή των ζώων. Έτσι, οι γυναίκες αναγκάζονται να διανύουν πολλά χιλιόμετρα την ημέρα προκειμένου να βρουν τροφή και νερό για τα ζώα. Η επιβίωση τους εξαρτάται από την παραγωγή γάλακτος και βουτύρου, όμως τα ζώα είναι πλέον αδύναμα εξαιτίας της έλλειψης τροφής και έτσι η παραγωγή τους μειώνεται θέτοντας σε κίνδυνο την επιβίωση ολόκληρης της οικογένειας.²⁸¹

Σε μια προσπάθεια να στηρίξει τους κτηνοτρόφους (κυρίως τις γυναίκες) να βελτιώσουν τα οικονομικά τους κατά τη διάρκεια των κύκλων της ξηρασίας, το CARE εφαρμόζει ένα πρόγραμμα που ονομάζεται Enhancing Afar and Borana Livelihoods Effort (ENABLE). Το ENABLE είναι ένα διετές έργο που αποτελεί μέρος του Agency for International Development's Pastoralist των ΗΕ. Οι δύο κύριοι στόχοι του προγράμματος είναι η βελτίωση της ανθεκτικότητας των κτηνοτροφικών δραστηριοτήτων σε καταστάσεις έκτακτης ανάγκης και η βελτίωση της ικανότητας των τοπικών κοινοτήτων να ανταποκριθούν σε αυτές. Επίσης, το CARE επικεντρώνεται σε δραστηριότητες για τη βελτίωση της διαχείρισης των λειβαδιών της κοινότητας, μέσω της κατάρτισης σε σχέση με τον τρόπο κλαδέματος των θάμνων και της ελεγχόμενης καύσης. Το αποτέλεσμα είναι η εμφάνιση γρασιδιού στις νέες περιοχές που δημιουργούνται.²⁸²

5.2.3.3. Ζιμπάμπουε

Στη Ζιμπάμπουε πάνω από το 75% των κατοίκων ζουν σε περιθωριακά εδάφη. Αυτές οι περιοχές έχουν τις χαμηλότερες βροχοπτώσεις στη χώρα, αμμώδη εδάφη με χαμηλή γονιμότητα, χαμηλή ικανότητα εκμετάλλευσης της υγρασίας και καταλαμβάνουν το 60% της συνολικής έκτασης της χώρας. Μόνο το 37% της χώρας παρουσιάζει επαρκείς για τη γεωργία βροχοπτώσεις. Οι επαναλαμβανόμενες ξηρασίες, η υλοτομία και οι πλημμύρες που προκαλούνται από τους κυκλώνες, σε συνδυασμό

²⁸¹ Ibid, σελ. 9.

²⁸² Ibid, σελ. 11.

με την κακοδιαχείριση των ελάχιστων υδάτινων πόρων έχουν οδηγήσει σε αύξηση της διάβρωσης του εδάφους, αποψίλωση και υποβάθμιση του εδάφους.²⁸³

Το CARE έχει εργαστεί στην περιοχή για την αντιμετώπιση αυτών των προβλημάτων που συνδέονται με τις επιπτώσεις της κλιματικής αλλαγής και για να βοηθήσει τα μέλη της κοινότητας να προσαρμοστούν. Το CARE εκπαίδευσε τους αγρότες σε καλύτερες τεχνικές καλλιέργειας και βοήθησε στην ανοικοδόμηση ενός φράγματος που είχε υποστεί βλάβη στα τέλη της δεκαετίας του 1990. Κατά την ανοικοδόμηση του φράγματος εργάστηκαν γυναίκες και άντρες ολοκληρώνοντας το έργο σε μόλις ένα μήνα. Οι κάτοικοι επίσης εκπαιδεύτηκαν στο πώς να επισκευάζουν φράγματα για να διασφαλιστεί ότι θα μπορούσαν να ανταπεξέλθουν και από μόνοι τους σε κάποιο αντίστοιχο έργο. Επιπλέον, κατά το σχεδιασμό του έργου λήφθηκε υπόψη η εμπειρία των γυναικών. Μετά την κατασκευή του φράγματος το CARE βοήθησε την κοινότητα στην θέσπιση ενός συστήματος άρδευσης για τις καλλιέργειες τους. Τα περισσότερα μέλη του έργου ήταν γυναίκες.²⁸⁴

5.3. Ατομική Δράση

Ο πιο αποτελεσματικός τρόπος για την προστασία των γυναικών, όπως αποδείχθηκε στο προηγούμενο τμήμα της παρούσας έρευνας, είναι η συλλογική τους δράση μέσα από τα περιβαλλοντικά κινήματα ή αλλιώς κινήματα επιβίωσης. Ωστόσο, ορισμένες φορές ακόμα και η αντίδραση από μία μόνο γυναίκα μπορεί να έχει αποτέλεσμα, τουλάχιστον βραχυπρόθεσμα. Χαρακτηριστικό είναι το παράδειγμα της Ama Ntowaa από τη Γκάνα.

5.3.1.Ama Ntowaa

Στη Γκάνα, οι γυναίκες συμβάλλουν ουσιαστικά στην οικονομική ανάπτυξη της χώρας. Αποτελούν το 52% του εργατικού δυναμικού της γεωργίας και παράγουν το 70% των καλλιεργειών τροφίμων. Αποτελούν το 90% του εργατικού δυναμικού στην εμπορία γεωργικών προϊόντων. Η εκμετάλλευση των δασών και η εκκαθάριση τους για τη γεωργία έχει οδηγήσει σε εκταταμένη αποψίλωση. Μεταξύ 1990 και 2000 η δασική έκταση μειώθηκε κατά 16%. Σύμφωνα με την κυβερνητική πολιτική απαιτείται από τις εταιρείες ξυλείας να μοιραστούν τα έσοδα από τη συγκομιδή ξύλου

²⁸³ Ibid, σελ. 26.

²⁸⁴ Ibid, σελ. 28.

με τις τοπικές κοινωνίες, ωστόσο αυτό σπάνια συμβαίνει. Οι γυναίκες είναι ιδιαίτερα ευάλωτες σε αυτή την εκμετάλλευση, δεδομένου ότι συχνά δεν έχουν την ίδια αναγνώριση με τους άνδρες.²⁸⁵

Το 2004, η Ama Ntowaa, μία μικροκαμωμένη γυναίκα, γεμάτη αυτοπεποίθηση, ξάπλωσε θαρραλέα μπροστά από μία μπουλντόζα. Με αυτό τον τρόπο επιχείρησε να σταματήσει την εταιρεία ξυλείας από το να μεταφέρει δέντρα μακριά από τη φάρμα της, χωρίς να πληρώσει αποζημίωση για την καταστροφή της σοδειάς κακάο κατά την υλοτομία. Χαρακτηριστικά είπε: «θα πρέπει να με σκοτώσετε για να πάρετε τα κομμένα ξύλα μακριά». Η Ama Ntowaa ήταν χήρα και από την εργασία της εξαρτώνταν τα έξι παιδιά της. Καλλιεργούσε τη γη, παρήγαγε κακάο και καρύδες και τροφοδοτούσε την οικογένειά της με ρύζι, μανιόκα, μπανάνες, αυγά και σαλιγκάρια. Εξέτρεφε ακόμα μερικές κατσίκες και πουλερικά.²⁸⁶

Η καταπάτηση της γης της Ama Ntowaa ξεκίνησε το 2002, όταν ο επικεφαλής της περιοχής πραγματοποίησε μία συμφωνία με τοπικές εταιρείες ξυλείας να πωλούν δέντρα, τα οποία φυτεύονται και συντηρούνται από το ντόπιο πληθυσμό. Προκειμένου να πετύχει το στόχο του ο επικεφαλής της περιοχής πήρε το ένα τρίτο του χωραφιού της Ama, χωρίς την άδεια της, με υποτιθέμενο σκοπό την κατασκευή δρόμου και απώτερο σκοπό να αποκτήσει την ξυλεία από τα δέντρα του οικοπέδου της. Οι εταιρείες υλοτόμησης συνέχισαν το έργο τους. Το 2004 ο αρχηγός της περιοχής επέστρεψε στο αγρόκτημα για να κόψει και άλλα δέντρα χωρίς και πάλι την άδεια της. Τα δέντρα τελικά κόπηκαν, καθώς η Ama έλειπε από την περιοχή, ωστόσο όπως αναφέρεται στην προηγούμενη παράγραφο, όταν επέστρεψε στη φάρμα της, δεν άφησε την εταιρεία να συλλέξει τα κομμένα ξύλα από το οικόπεδο της.²⁸⁷

²⁸⁵ Ibid, σελ. 12.

²⁸⁶ Ibid, σελ. 13.

²⁸⁷ Ibid.

6.ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η παρούσα έρευνα ξεκίνησε με την παράθεση του σχετικού με τις γυναίκες θεσμικού πλαισίου. Όπως έγινε αντιληπτό, υπάρχει πληθώρα συμβάσεων για το ζήτημα των γυναικών και καλύπτει διάφορες πτυχές, όπως είναι η εξάλειψη κατά των διακρίσεων, ο ρόλος τους στην ανάπτυξη, η ρόλος τους στη βιώσιμη ανάπτυξη, ο ρόλος τους στην περιβαλλοντική διαχείριση, η ενδυνάμωση του ρόλου τους στην κοινωνία, το δικαίωμα τους στην ιδιοκτησία κ.τ.λ.. Ωστόσο, από την ανάλυση φάνηκε πως οι Συμβάσεις αυτές δεν εφαρμόζονται, τουλάχιστον στις περισσότερες περιπτώσεις των αναπτυσσόμενων κρατών, και το αποτέλεσμα είναι να διαιωνίζεται η καταπάτηση των δικαιωμάτων των γυναικών, χωρίς να γίνεται κάτι ουσιαστικό για να αλλάξει αυτή κατάσταση, η οποία δεν είναι πρόσφατη, αλλά υπάρχει για πολλά έτη.

Επιπλέον, φτάνοντας στο πέρας της ανάλυσης της έρευνας θα πρέπει να απαντηθεί το αρχικό ερώτημα του θέματος της, δηλαδή τελικά οι γυναίκες συμβάλλουν στην αειφόρο ανάπτυξη; Η απάντηση δε μπορεί να είναι μονολεκτική. Κατόπιν, της ανάλυσης των τεσσάρων πυλώνων της αειφόρου ανάπτυξης δε μπορεί να εξαχθεί κάποιο συνολικό συμπέρασμα. Για παράδειγμα, στον οικονομικό πυλώνα η συνεισφορά των γυναικών είναι μεγάλη. Διεξάγουν το μεγαλύτερο τμήμα της γεωργικής παραγωγής, ασχολούνται με την κτηνοτροφία και το εμπόριο των γεωργικών προϊόντων που παράγουν, των αλιευμάτων ακόμα και των χειρτεχνιών που δημιουργούν οι ίδιες.

Ωστόσο, οι γεωργικές δραστηριότητες δεν αναγνωρίζονται από τις οικογένειες τους, την κοινωνία και το κράτος ως παραγωγικές και θεωρείται πως οι εν λόγω δραστηριότητες είναι αδιαμφισβήτητη υποχρέωση των γυναικών. Οι οικονομικές δραστηριότητες δε λαμβάνονται υπόψη στους εθνικούς λογαριασμούς και στις στατιστικές. Η έλλειψη δικαιώματος ιδιοκτησίας ή λήψης δανείου για την επέκταση των επιχειρηματικών δραστηριοτήτων των γυναικών τις οδηγεί πολλές φορές στη χρεοκοπία και τις αποκλείει από τα νέα τεχνολογικά επιτεύγματα. Το αποτέλεσμα είναι οι γυναίκες να αποτελούν τους περισσότερους ανθρώπους που ζουν κάτω από όριο της φτώχειας, ενώ στην πραγματικότητα είναι αυτές που διεξάγουν τις περισσότερες εργασίες. Οι γυναίκες είναι περιθωριοποιημένες και δεν έχουν τη δυνατότητα συμβολής στην ενδεχόμενη αειφόρο ανάπτυξη. Παραλείποντας

να αξιοποιήσουν το γυναικείο ανθρώπινο δυναμικό, οι περισσότερες χώρες «υπο-επενδύουν» στο ανθρώπινο κεφάλαιο που απαιτείται για να διασφαλιστεί η βιωσιμότητα.²⁸⁸

Στον κοινωνικό πυλώνα πέρα από τη διατήρηση κάποιων παραδόσεων οι γυναίκες στο μεγαλύτερο μέρος του αναπτυσσόμενου κόσμου δεν έχουν καμία συνεισφορά. Δεν έχουν πρόσβαση στην εκπαίδευση, στην ενημέρωση, αντιμετωπίζονται ως αντικείμενα και ως λάφυρα πολέμου κατά τις ένοπλες συγκρούσεις, η υγεία τους δεν έχει καμία σημασία και τις περισσότερες φορές θεωρούνται βάρος για την οικογένεια τους ή πηγή κέρδους για την οικογένεια του συζύγου τους, καθώς μετά το γάμο οι οικογένεια κερδίζει μία μικρή (πολλές φορές και μεγάλη) περιουσία. Οι γυναίκες βιώνουν καθημερινά τη βία, την εκμετάλλευση και την καταπάτηση των θεμελιωδών δικαιωμάτων τους. Σε πολλές χώρες στερούνται της στέγασης και δεν τους επιτρέπεται η πρόσβαση σε μία σειρά από αναγκαίους για την επιβίωση τους πόρους. Ακόμα, ο υπερβολικός φόρτος εργασίας τις καταπονεί σωματικά και ψυχικά, δεν τις αφήνει καθόλου ελεύθερο χρόνο για ξεκούραση ή για να ασχοληθούν με την ανατροφή των παιδιών τους.

Στον πολιτικό τομέα η συνεισφορά των γυναικών είναι όμοια με τον κοινωνικό πυλώνα. Οι γυναίκες αποτελούν τη μειοψηφία στα πολιτικά σώματα, όπως το κοινοβούλιο. Ακόμα και σε κάποιες αναπτυσσόμενες χώρες που συμμετείχαν γυναίκες στην πολιτική, όπως στην Ινδία, η κατάσταση δεν άλλαξε. Οι γυναίκες πολιτικοί δεν ασχολήθηκαν με το γυναικείο ζήτημα, καθώς αποτελούσαν κυρίως άτομα προερχόμενα από ευκατάστατες οικογένειες και αδιαφόρησαν, παραμέλησαν ή δεν είχαν την πολιτική δύναμη να ασχοληθούν με αυτό. Σε κάποιες χώρες οι γυναίκες δεν έχουν και δεν είχαν μέχρι πρόσφατα ακόμα και δικαίωμα ψήφου, όπως είναι ο Λίβανος και η Σαουδική Αραβία αντίστοιχα. Ο μόνος τρόπος για να ασχοληθούν οι γυναίκες με την πολιτική είναι μέσα από τα κινήματα βάσης, τα οποία όμως δεν υπάρχουν σε όλες τις χώρες και τις περισσότερες φορές είναι πολύ δύσκολο να δημιουργηθούν λόγω της εκτεταμένης βίας κατά των γυναικών.

Η συνεισφορά των γυναικών στον περιβαλλοντικό πυλώνα όμως είναι πολύ σημαντική. Οι γυναίκες των αναπτυσσόμενων χωρών είναι οι κύριες διαχειρίστριες

²⁸⁸ OECD, *Gender and Sustainable Development: Maximizing the Economic, Social and Environmental Role of Women*, 2008, σελ. 8.

των φυσικών πόρων. Η καθημερινή τους ενασχόληση με το περιβάλλον τις έχει γεμίσει με πολύτιμες γνώσεις γύρω από αυτό. Οι γυναίκες χρησιμοποιώντας βιώσιμες πρακτικές έχουν ως αποτέλεσμα την αποτελεσματικότερη προστασία και διατήρηση του και έτσι καθίστανται απαραίτητες για τη αειφόρο χρήση του περιβάλλοντος, καθώς διαθέτουν γνώσεις γύρω από αυτό και επιπλέον έχουν συμφέρον από τη διατήρησή του. Η επιβίωση τους όπως και των παιδιών τους εξαρτάται αποκλειστικά από το περιβάλλον και ως εκ τούτου κινδυνεύουν άμεσα από την υποβάθμιση του. Κατά συνέπεια, έχουν ισχυρό κίνητρο για την προστασία των φυσικών πόρων και τη βιώσιμη χρήση τους.

Συμπερασματικά θα μπορούσε να ειπωθεί πως η συνεισφορά των γυναικών στην βιώσιμη ανάπτυξη είναι σημαντική, αλλά θα μπορούσε να είναι πολύ μεγαλύτερη αν είχαν ίσες ευκαιρίες και ίδια αντιμετώπιση με τους άντρες. Η συμβολή τους θα μπορούσε να είναι καθοριστική για την επίτευξη της αειφορίας.

Παρά τη σημαντική προσπάθεια των γυναικών να διατηρήσουν το περιβάλλον μέσα στο οποίο ζουν, αυτό δεν είναι πάντα εφικτό, καθώς όπως προαναφέρθηκε η γνώμη τους δε λαμβάνεται υπόψη από τις κοινωνίες στις οποίες ζουν. Η υποβάθμιση του περιβάλλοντος είναι εκτεταμένη και οι γυναίκες, χωρίς να υπαίτιες οι ίδιες, είναι αυτές που βιώνουν με το χειρότερο τρόπο την υποβάθμιση. Αναγκάζονται να διαμένουν σε ανθυγιεινά περιβάλλοντα, λόγω της έλλειψης πόρων αυξάνεται ο ήδη βεβαρημένος φόρτος εργασίας τους και λόγω της ερημοποίησης και της αποψίλωσης των δασών οδηγούνται στην εξαθλίωση, την επισιτιστική ανασφάλεια και την περαιτέρω φτώχεια.

Η τραγική κατάσταση που βιώνουν σε καθημερινή βάση οι γυναίκες τις οδηγεί στο να οργανωθούν μεταξύ τους σε περιβαλλοντικά κινήματα και πιο συγκεκριμένα σε κινήματα επιβίωσης. Μέσα από αυτά μπορούν να προστατεύουν το περιβάλλον μέσα στο οποίο ζουν και να εξασφαλίσουν την επιβίωση τους. Οι γυναίκες συμμετέχουν σε κινήματα που απαρτίζονται κυρίως από γυναίκες, όπως είναι το Greenbelt Movement και σε κινήματα που συμμετέχουν και τα δύο φύλα. Ωστόσο, πιο αποτελεσματικά είναι τα κινήματα που συμμετέχουν και οι γυναίκες και οι άντρες. Ο λόγος είναι ότι οι γυναίκες είναι μέλη της κοινωνίας και δε θα πρέπει να αντιμετωπίζονται ως κάτι ξεχωριστό. Μέσα από τα μη γυναικεία κινήματα οι γυναίκες επιτυγχάνουν την αναγνώριση της συνεισφοράς τους και ενσωματώνουν τις

δικές τους ανάγκες και απόψεις στις διεκδικήσεις. Έτσι, αντιμετωπίζονται ισάξια από τους άντρες και ο ρόλος τους ενισχύεται. Αντίθετα, τα γυναικεία κινήματα έχουν ως αποτέλεσμα την περαιτέρω περιθωριοποίηση των γυναικών, καθώς αντιμετωπίζονται ως ξεκομμένες από την υπόλοιπη κοινωνία. Αυτό είναι και το βασικό πρόβλημα ορισμένων ΜΚΟ.

Επιπροσθέτως, είναι σημαντικό να αναφερθεί πως οι γυναίκες συμμετέχουν πιο ενεργά σε περιβαλλοντικά κινήματα από ότι σε κινήματα για τη διεκδίκηση για παράδειγμα των δικαιωμάτων τους. Αυτό προφανώς συμβαίνει, διότι όπως έχει προαναφερθεί, τα κινήματα αυτά είναι κινήματα επιβίωσης, δηλαδή οι γυναίκες δεν έχουν άλλη επιλογή από τη συμμετοχή τους. Αν δε λάβουν μέρος στα κινήματα κινδυνεύει άμεσα η ζωή τους. Ακόμα ένας λόγος μπορεί να είναι και το γεγονός πως δεν κινδυνεύει μόνο η δική τους ζωή, αλλά και των παιδιών τους. Έτσι, αναγκαστικά πρέπει να κάνουν κάτι για να αλλάξουν την κατάσταση.

Τα κινήματα που αναφέρθηκαν στην παρούσα εργασία, δηλαδή το Chipko, το Anti-NVP, το PPSS και το FOWA, είναι όλα επιτυχημένα κινήματα. Ο λόγος είναι ότι αποτελούν κινήματα στα οποία υπήρχε καθολική συμμετοχή της κοινωνίας (άντρες, γυναίκες, νέοι, διάφορες φυλές και κάστες). Έτσι, οι εκάστοτε κυβερνήσεις δεν μπορούσαν να αντιδράσουν διαφορετικά από τα υποκύψουν στα αιτήματα των κινημάτων. Το να έχει ένα κίνημα καθολική συμμετοχή από τα μέλη της κοινωνίας δεν είναι καθόλου εύκολο, ειδικά στην περιοχή της Αφρικής αν σκεφτεί κανείς τις πολυάριθμες εμφύλιες συρράξεις.

Στο πέμπτο κεφάλαιο αναφέρθηκε ότι τα κινήματα είναι πιο αποτελεσματικά από τις ΜΚΟ. Αυτό συμβαίνει καταρχήν γιατί στα κινήματα οι αποφάσεις λαμβάνονται από τους άμεσα ενδιαφερόμενους. Δεύτερον, συχνά οι ΜΚΟ εκτελούν και διαχειρίζονται αναπτυξιακά προγράμματα εξυπηρετώντας σκοπιμότητες των δωρητριών χωρών και λειτουργώντας ως νέο-αποικιακό εργαλείο. Άλλοτε πάλι καλούνται να αναπληρώσουν την αδυναμία των κρατικών δομών να παράσχουν τις απαιτούμενες δημόσιες υπηρεσίες και παροχές προς τους πολίτες τους και έτσι έρχονται να καλύψουν το κενό του κρατικού μηχανισμού, διεξάγοντας τη δράση τους ανεξάρτητα από το εκάστοτε επίσημο κράτος. Ωστόσο στο βαθμό που οι διάφορες επιμέρους δράσεις δεν ενσωματώνονται στο κυβερνητικό πρόγραμμα ή τουλάχιστον

δεν υφίσταται ένας κεντρικός συντονισμός, δεν καθίστανται ούτε βιώσιμες, ούτε μακροπρόθεσμες.

Εν συνεχεία, ένα ακόμα ζήτημα που προκύπτει με τις ΜΚΟ είναι το αν η βοήθεια που παρέχουν φτάνει τελικά σε αυτούς που έχουν πραγματικά ανάγκη. Σε μία μελέτη για την Ινδία μόνο το ένα τρίτο των προγραμμάτων των ΜΚΟ βρέθηκαν να φτάνουν στις πολύ φτωχές και περιθωριοποιημένες ομάδες, όπως οι ακτήμονες, οι Νταλίτ, οι γυναίκες και οι φτωχοί μουσουλμάνοι. Χωρίς σταθερή πίεση από τα κάτω οι ΜΚΟ καταλήγουν να αναλαμβάνουν ένα πατερναλιστικό ρόλο.

Στην συγκεκριμένη εργασία έγινε αναφορά στο GBM και στην CARE. Ενώ, οι δύο αυτές ΜΚΟ θεωρούνται επιτυχημένες και όντως πέτυχαν κάποια βελτίωση στον τρόπο ζωής των γυναικών, δεν εξαιρούνται από την παραπάνω θέση. Και στο GBM και στην CARE υπάρχει έλλειψη διαφάνειας όσον αφορά στη λήψη αποφάσεων και μεγάλη οικονομική εξάρτηση από ξένες κυβερνήσεις και δωρητές. Έτσι, εκτός από το ότι πολλές φορές εξυπηρετούν τα συμφέροντα των δωρητών δεν οδηγούν στην ανεξαρτησία των γυναικών που συμμετέχουν σε αυτά, αλλά αντίθετα τη διαιωνίζουν, καθώς συντηρούν τα προβλήματα μέσω των χορηγιών και προσφέρουν μόνο βραχυπρόθεσμες λύσεις.

Συμπερασματικά, για να υπάρξει σωστή αξιοποίηση των γυναικών και να συμβάλλουν καθολικά στην αειφόρο ανάπτυξη θα πρέπει να ληφθούν κάποιες δράσεις και να πραγματοποιηθούν σημαντικές διαρθρωτικές αλλαγές. Καταρχήν, αναγκαίες είναι οι αλλαγές στον οικονομικό τομέα. Απαραίτητο είναι να αναγνωριστεί η συμβολή των γυναικών στη γεωργική παραγωγή, την ασφάλεια των τροφίμων, την ανάπτυξη της υπαίθρου και κατά συνέπεια στην εθνική οικονομική μεγέθυνση και ανάπτυξη. Η εργασία τους είναι απαραίτητη για να εξασφαλιστεί ότι τα παιδιά, οι ηλικιωμένοι και οι ευπαθείς ομάδες γενικότερα διαθέτουν τροφή και φροντίδα.

Μία σωστή αξιοποίηση του γυναικείου εργατικό δυναμικού θα σήμαινε την πιθανή αύξηση της οικονομικής ανάπτυξης, τη μείωση της φτώχειας, την ενίσχυση της κοινωνικής ευημερίας και θα συνέβαλε στη διασφάλιση της βιώσιμης ανάπτυξης σε όλες τις χώρες. Μελέτες έχουν δείξει ότι αν γίνει καλύτερη αξιοποίηση των γυναικείου ανθρώπινου δυναμικού, η οικονομική ανάπτυξη θα αυξηθεί και ο αριθμός των ανθρώπων που ζουν σε συνθήκες φτώχειας θα μειωθεί σε όλες τις χώρες,

τα ποσοστά γονιμότητας θα αυξηθούν στις χώρες του ΟΟΣΑ, ενώ παράλληλα θα μειωθούν στα μη μέλη του ΟΟΣΑ. Οι επιδόσεις των επιχειρήσεων και της καινοτομίας θα αυξηθούν, η σχέση κόστους-αποτελεσματικότητας της υγειονομικής περίθαλψης και των κοινωνικών προγραμμάτων θα βελτιωθεί, οι πολιτικές της κυβέρνησης θα προσαρμόζονται καλύτερα στις ανάγκες όλων των πολιτών και η περιβαλλοντική ζημιά θα μειωθεί, λόγω της μείωσης των μη αειφόρων δραστηριοτήτων.²⁸⁹

Ένας ακόμα πολύ σημαντικός παράγοντας που θα βοηθήσει στη μεγαλύτερη συνεισφορά των γυναικών στην αειφόρο ανάπτυξη είναι η βελτίωση της πρόσβασης των γυναικών στην πίστωση. Επιπλέον, διάφορα εναλλακτικά προγράμματα δανεισμού τα οποία θα παρέχουν ευελιξία, ασφάλεια και δυνατότητες επιλογής για τη συχνότητα της αποπληρωμής, έτσι ώστε να μπορούν οι γυναίκες να κάνουν μακροπρόθεσμες επενδύσεις σε γη και τεχνικές βιώσιμων καλλιεργειών, θα ήταν εξαιρετικά βοηθητικά. Η μικροχρηματοδότηση των γυναικών τις βοηθά επίσης στο να ξεκινήσουν έργα και να λάβουν μέρος σε πιστωτικές υπηρεσίες. Τους δίνει την ικανότητα να λάβουν μέρος σε διαδικασίες λήψης αποφάσεων, σχεδιασμού και να πάψουν να περιορίζονται σε δραστηριότητες που έχουν να κάνουν μόνο με το νοικοκυριό. Έτσι, οι γυναίκες όχι μόνο χειραφετούνται, αλλά έχουν και οικονομική ανεξαρτησία.

Επίσης, η ισότιμη πρόσβαση σε υποδομές και υπηρεσίες είναι μείζονος σημασίας για την οικονομική ενδυνάμωση των γυναικών. Για παράδειγμα, η βελτίωση των μεταφορών μπορεί να αυξήσει τον ελεύθερο χρόνο των γυναικών, να μειώσει τη φτώχεια στις αγροτικές περιοχές μέσω της αποτελεσματικότερης αξιοποίησης του χρόνου τους σε παραγωγικές δραστηριότητες και να αυξήσει την πρόσβαση στις αγορές, στα σχολεία και τις υπηρεσίες, με αποτέλεσμα τη βελτίωση της παραγωγικότητας, της υγείας και της ευεξίας.

Η ισότητα των φύλων σε όλους τους τομείς της κοινωνίας, την εκπαίδευση, την απασχόληση, την ιδιοκτησία και τον έλεγχο των πόρων, την πρόσβαση στη δικαιοσύνη, την πολιτική εκπροσώπηση, στη λήψη αποφάσεων, τη φροντίδα του νοικοκυριού και τη διαχείριση του είναι απαραίτητη. Πρέπει να δημιουργηθεί ένα περιβάλλον στο οποίο οι γυναίκες μπορούν να αναπτύξουν πλήρως τις ικανότητες

²⁸⁹ Ibid.

τους σε όλους τους τομείς, όπου δε θα αποτελούν θύματα βίας στο σπίτι, την εργασία και την κοινωνία, θα υπάρχουν περισσότερα κανάλια ενημέρωσης για τη συμμετοχή των γυναικών της υπαίθρου σε γυναικείες οργανώσεις, μη κυβερνητικές οργανώσεις και προγράμματα που ασχολούνται με συναφείς αναπτυξιακές δραστηριότητες, οι γυναίκες θα έχουν ίδιο μερίδιο ιδιοκτησίας γης και πρόσβασης στους χρηματοδοτικούς πόρους, θα εκπροσωπούνται ισότιμα στον τομέα της εκπαίδευσης, της εργασίας και της πολιτικής, θα έχουν εξασφαλισμένα τα σεξουαλικά και αναπαραγωγικά τους δικαιώματα και καμία οικονομική δραστηριότητα δε θα συνδέεται με τη βία.

Σημαντικό ρόλο στην εξάλειψη της φτώχειας και την ενδυνάμωση των γυναικών θα πρέπει να διαδραματίσει η πρόσβαση στην εκπαίδευση. Η εκπαίδευση των κοριτσιών θα βελτιώσει τη ζωής τους (και των παιδιών τους) και θα δημιουργήσει ίσες ευκαιρίες απασχόλησης. Η εκπαίδευση των γυναικών θα συνέβαλε επίσης, στη βελτίωση της υγείας, της διατροφής και της διαδικασίας της αναπαραγωγής, στην μείωση της θνησιμότητας, στη μείωση των σεξουαλικών μεταδιδόμενων ασθενειών, στη μείωση της άυξης του πληθυσμού, στη συμμετοχή στη λήψη αποφάσεων, στην πρόσβαση στην πληροφόρηση, την τεχνολογία και τις πιστώσεις. Επίσης, θα συνέβαλε στη βελτίωση της γεωργίας και των παραγωγικών δραστηριοτήτων και θα οδηγούσε στην περαιτέρω ενδυνάμωση των γυναικών.

Ο φόρτος εργασίας των γυναικών σε πολλά μέρη του κόσμου θα μπορούσε να μειωθεί μέσω της πρόσβασης σε βελτιωμένες τεχνολογίες, συμπεριλαμβανομένης της ηλεκτρικής ενέργειας, οι οποίες θα βελτιώσουν την υγεία και θα αυξήσουν την ευημερία, τον ελεύθερο χρόνο και την ενέργεια για άλλες παραγωγικές δραστηριότητες. Η στέγαση είναι ένα ουσιαστικό στοιχείο για τη διασφάλιση της ανεξαρτησίας των γυναικών και την οικονομική ασφάλεια. Η βελτίωση της πρόσβασης σε νερό και ενέργεια στις αναπτυσσόμενες χώρες μπορεί να μειώσει το φόρτο εργασίας των γυναικών, να αυξήσει την παραγωγικότητα και να παρέχει περισσότερο χρόνο για την δημιουργία εισοδήματος και την πολιτική συμμετοχή των γυναικών.²⁹⁰

²⁹⁰ United Nations, Department of Economic and Social Affairs, *World Survey 2009 on the Role of Women in Development: Women's Control over Economic Resources and Access to Financial Resources, including Microfinance*, op. cit, σελ. 46.

Η ικανότητα των γυναικών να ξεφύγουν από τη φτώχεια και την καταπίεση και να δημιουργήσουν ένα αειφόρο περιβάλλον για αυτές και τις οικογένειές τους εξαρτάται άμεσα από τους πόρους που έχουν στη διάθεσή τους. Η πρόσβαση σε πόρους μπορεί να αυξήσει το σεβασμό των γυναικών από τις οικογένειές τους και να παράσχει μεγαλύτερη οικονομική ασφάλεια στις ηλικιωμένες γυναίκες. Σε περιοχές που ο ιός του AIDS είναι ιδιαίτερα εξαπλωμένος, η πρόσβαση σε πόρους είναι ζωτικής σημασίας για την επιβίωση των χηρών και των παιδιών.²⁹¹

Όσον αφορά στο περιβάλλον, οι γυναίκες είναι τμήμα του προβλήματος και πρέπει να αντιμετωπίζονται με βάση το συνολικό ζήτημα κι όχι ξεχωριστά. Καταρχήν, θα πρέπει να αναγνωριστεί η συνεισφορά των γυναικών στην αειφορία. Σημαντικό είναι να αναγνωριστεί η ευθύνη των γυναικών για τη συλλογή καυσόξυλων, νερού και να αξιοποιηθούν οι γνώσεις των γυναικών σχετικά με τους περιβαλλοντικούς πόρους. Πρέπει να καταβληθούν προσπάθειες για να αποσπαστούν και να χρησιμοποιούν οι γνώσεις των γυναικών γύρω από το περιβάλλον για την ανάπτυξη σχεδίων που στοχεύουν στην βελτίωση της αειφόρου διαχείρισης του περιβάλλοντος.

Λόγω της κεντρικής θέσης των γυναικών στην προστασία του περιβάλλοντος και άλλων αναπτυξιακών θεμάτων, οι ανησυχίες και οι ανάγκες τους θα πρέπει να ενσωματώνονται στη χάραξη πολιτικής. Είναι σημαντικό οι γυναίκες να συμμετέχουν σε όλα τα επίπεδα της διαδικασίας λήψης αποφάσεων, ιδίως σε εκείνους τους τομείς που τις αφορούν άμεσα, που επηρεάζουν τις ζωές τους και όπου είναι οι κύριες υλοποιήτριες της πολιτικής. Κατά την αναδιάρθρωση της πολιτικής πρέπει να αντιμετωπιστεί το πρόβλημα των φτωχών γυναικών και ο αντίκτυπος της υποβάθμιση του περιβάλλοντος και των προγραμμάτων διαρθρωτικής προσαρμογής σε αυτές. Κάτι τέτοιο θα επιτευχθεί με τη συμμετοχή των γυναικών σε κινήματα διαφόρων διεκδικήσεων. Μέσα από τη συνεργασία τους με τις άλλες γυναίκες και άντρες μπορούν να απαιτήσουν πολλές και σημαντικές αλλαγές, οι οποίες θα βελτιώσουν την κοινωνική και οικονομική τους θέση. Αυτή η τακτική αποδείχθηκε αποτελεσματική μέσα από την ανάλυση των κινήματων Chipko, Anti-NVP, PPSS, FOWA, MOSOP.

Επιπροσθέτως, απαιτούνται συνεχείς προσπάθειες για την προώθηση της ισότιμης νομοθεσίας και για τα δύο φύλα, επιβολή της ισχύουσας νομοθεσίας, να

²⁹¹ Ibid, σελ. 7.

γίνουν τα δικαστικά συστήματα πιο προσιτά, να ανταποκρίνονται στις ανάγκες των γυναικών και να παρέχεται νομική βοήθεια σε γυναίκες που επιθυμούν να διεκδικήσουν τα δικαιώματά τους. Επιπλέον, τα κράτη θα πρέπει να δεσμευτούν για τη χρήση και υποβολή εκθέσεων ως μέρος της υλοποίησης του Ρίο, να ενισχύσουν τη νομοθεσία που προστατεύει τις γυναίκες από την οικονομική οπισθοδρόμηση μετά το διαζύγιο, να φροντίσουν σχετικά με την πρόσβαση των γυναικών που βρίσκονται σε αγροτικές και απομακρυσμένες περιοχές στη δικαιοσύνη και την ενημέρωση των γυναικών και των κοριτσιών για τα δικαιώματά τους στο σχολείο (και μέσω των μέσων ενημέρωσης). Ζωτικής σημασίας είναι ακόμα η μεταρρύθμιση των νομοσχεδίων έτσι ώστε να εξασφαλίζεται το δικαίωμα της ιδιοκτησίας των γυναικών.

Οι γυναίκες μπορούν μόνο να συμβάλλουν στη βιώσιμη αναπτυξιακή διαδικασία, εφόσον αποτελούν μέρος εκείνων που σχεδιάζουν τα σχέδια και τη χάραξη πολιτικών. Αυτό σημαίνει ότι έχουν να διαδραματίσουν έναν πιο επιθετικό ρόλο στη διαχείριση των κοινωνιών τους. Τα αναπτυσσόμενα κράτη πρέπει να αναγνωρίσουν ότι, αν δε συμμετέχουν στο σχεδιασμό των αναπτυξιακών προγραμμάτων και τη χάραξη πολιτικών για την αναπτυξιακή διαδικασία και οι άνδρες και οι γυναίκες, η βιώσιμη ανάπτυξη θα παραμείνει ένα μακρινό όνειρο.

7. ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

7.1.Rio+20-Αρχές που γίνεται αναφορά στις γυναίκες²⁹²

8.Επιβεβαιώνεται η σημασία της ισότητας των φύλων και η ενδυνάμωση των γυναικών

11.Επιβεβαιώνεται η ανάγκη οικονομικής σταθερότητας και βιώσιμης οικονομικής μεγέθυνσης, προώθηση της κοινωνικής ισότητας και προστασία του περιβάλλοντος, ενώ θα ενδυναμωθεί η φυλετική ισότητα και η ενδυνάμωση των γυναικών, καθώς και οι ίδιες ευκαιρίες για όλους.

31.Αναγνωρίζεται ότι η ισότητα των φύλων και η ενδυνάμωση των γυναικών είναι σημαντικές για τη βιώσιμη ανάπτυξη και το κοινό μέλλον. Επιβεβαιώνονται οι δεσμεύσεις για διασφάλιση ίσων δικαιωμάτων των γυναικών, της ίσης πρόσβασης και των ίσων ευκαιριών, τη συμμετοχή και την ηγεσία στην οικονομία, την κοινωνία και την πολιτική λήψη αποφάσεων.

43/45.Τονίζεται η σημασία της ενεργούς συμμετοχής των γυναικών και των αυτόχθονων πληθυσμών γενικότερα στην διαδικασία της βιώσιμης ανάπτυξης.

58.Βεβαιώνεται ότι οι πολιτικές πράσινης οικονομίας στο πλαίσιο της βιώσιμης ανάπτυξης και τη μείωση της φτώχειας θα πρέπει να ενδυναμώσουν την ευημερία των γυναικών και πιο συγκεκριμένα στις αναπτυσσόμενες χώρες να διασφαλιστεί η ίση συμμετοχή γυναικών και αντρών.

62/148/151.Ενθάρρυνση πράσινων πολιτικών που θα προωθούν την ίση οικονομική μεγέθυνση και δημιουργία επαγγελμάτων, ειδικά για τις γυναίκες, τη νεολαία και τους φτωχούς.

118.Καλούνται οι εθνικές, περιφερειακές και διεθνείς στρατηγικές μα προωθήσουν τη συμμετοχή των αγροτών, ιδιαίτερα των μικροκτηματιών, συμπεριλαμβανομένων και των γυναικών στην κοινότητα, τις εγχώριες, περιφερειακές και διεθνείς αγορές.

United Nations, *Report of the United Nations Conference on Sustainable Development*, Rio de Janeiro, Brazil, 20-22 June 2012, New York 2012, σελ. 2-46.

135.Αναφέρονται η προώθηση βιώσιμων αναπτυξιακών πολιτικών που θα υποστηρίζουν κοινωνικές υπηρεσίες, ένα ασφαλές και υγιές περιβάλλον διαβώσης για όλους και ειδικά για τα παιδιά, τις γυναίκες και τους ηλικιωμένους.

146.Δέσμευση για μείωση της μητρικής και παιδικής θνησιμότητας και βελτίωση της υγείας των γυναικών και των παιδιών τους. Ακόμα, υπάρχει δέσμευση για παροχή των απαραίτητων πληροφοριών και υπηρεσιών υγείας για την αντιμετώπιση της σεξουαλικής και αναπαραγωγικής υγείας των γυναικών και την πρόσβαση σε ασφαλείς, αποτελεσματικές, προσιτές και αποδεκτές, σύγχρονες μεθόδους οικογενειακού προγραμματισμού.

152/229.Ίσες ευκαιρίες για εκπαίδευση και απόκτηση ίδιων προσόντων εργασίας.

153.Αναγνωρίζεται ότι η απλήρωτη εργασία που πραγματοποιείται κυρίως από τις γυναίκες, συνεισφέρει στη βιώσιμη ανάπτυξη.

154.Ενθάρρυνση του ιδιωτικού τομέα στη συμβολή στην αξιοπρεπή εργασία για όλους και τη δημιουργία θέσεων απασχόλησης για τις γυναίκες.

175.Δέσμευση για εξασφάλιση της πρόσβασης στην αλιεία μικρής κλίμακας παράκτιων αλιέων και γυναικών εργαζομένων στον τομέα της αλιείας.

205.Ενδυνάμωση των γυναικών για την αντιμετώπιση της κλιματικής αλλαγής και τη βελτίωση της διαθεσιμότητας νερού.

238.Βελτίωση της κατάστασης των γυναικών και ειδικά αυτών των αγροτικών περιοχών.

240.Ίσα δικαιώματα, ευκαιρίες στην πολιτική και στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων και δέσμευση για νομοθετικές μεταρρυθμίσεις για την ίση πρόσβαση των γυναικών στους οικονομικούς πόρους, την ιδιοκτησία και τον έλεγχο επί της γης.

7.2. Φωτογραφικό υλικό

Εικόνα 1: Κορίτσι από την Αιθιοπία, μεταφέροντας ξύλα.

Πηγή: <http://www.squidoo.com/famous-ethiopian-women> (1.9.2012).

Εικόνα 2: Συλλογή καυσόξυλων από γυναίκες στη Bangkok.

Πηγή: <http://www.unescap.org/unis/press/2008/oct/n38.asp> (1.9.2012).

Εικόνα 3: Γυναίκες από το Νεπάλ μεταφέρουν καυσόξυλα.

Πηγή:<http://www.guardian.co.uk/global-development/poverty-matters/2010/dec/10/cancun-climate-change-conference-energy-access> (1.9.2012).

Εικόνα 4: Γυναίκες στην Αιθιοπία μεταφέρουν νερό από τη λίμνη.

Πηγή:<http://www.waterencyclopedia.com/Da-En/Developing-Countries-Issues-in.html#b> (1.9.2012).

Εικόνα 5: Γυναίκες από το Πακιστάν μεταφέρουν νερό στα σπίτια τους.

Πηγή:<http://www.waterencyclopedia.com/Da-En/Drinking-Water-and-Society.html#b> (1.9.2012).

Εικόνα 6: Γυναίκες από την Ινδία μεταφέρουν νερό.

Πηγή: http://www.wunrn.com/news/2008/12_08/12_22_08/122208_india2.htm (1.9.2012)

Εικόνα 7: Γυναίκα από το Περού εκτελεί τις ημερήσιες εργασίες της, κουβαλώντας το μωρό της στην πλάτη.

Πηγή: <http://www.globalgiving.org/projects/capacity-building-for-rural-women-artisans-in-peru/> (1.9.2012).

Εικόνα 8: Ινδή κατά τη διάρκεια εργασίας της στα χωράφια.

Πηγή: <http://www.thedailyfemme.com/femme/tag/women-in-the-developing-world/> (1.9.2012).

Εικόνα 9: Γυναίκες κατά την εργασία τους σε έναν ορυζώνα κοντά στην περιοχή Bhutasarasing της Ινδίας

Πηγή:<http://www.thehindu.com/todays-paper/tp-national/tp-otherstates/article2289763.ece> (1.9.2012).

Εικόνα 10: Γυναίκες από τη Λατινική Αμερική, κατά τη διάρκεια εργασίας στους στα χωράφια.

<http://tckctck.org/2012/03/women-are-the-true-face-of-climate-change/24730> (1.9.2012).

Εικόνα 11: Γυναίκες από την Τανζανία, κατά τη διάρκεια εργασίας τους σε καλλιέργειες καλαμποκιού.

Πηγή: <http://www.pbase.com/image/108265382> (1.9.2012).

Εικόνα 12: Ηλικιωμένη γυναίκα από το Περού πουλάει πιπεριές στην αγορά.

<http://holeinthedonut.com/2012/04/03/photo-quechua-woman-pisac-market-peru/> (1.9.2012).

Εικόνα 13: Γυναίκες από τις Φιλιππίνες πουλούν αλιεύματα στην αγορά.

Πηγή: acobimages.photoshelter.com/image/I0000Nmf5VOXNV1c (1.9.2012).

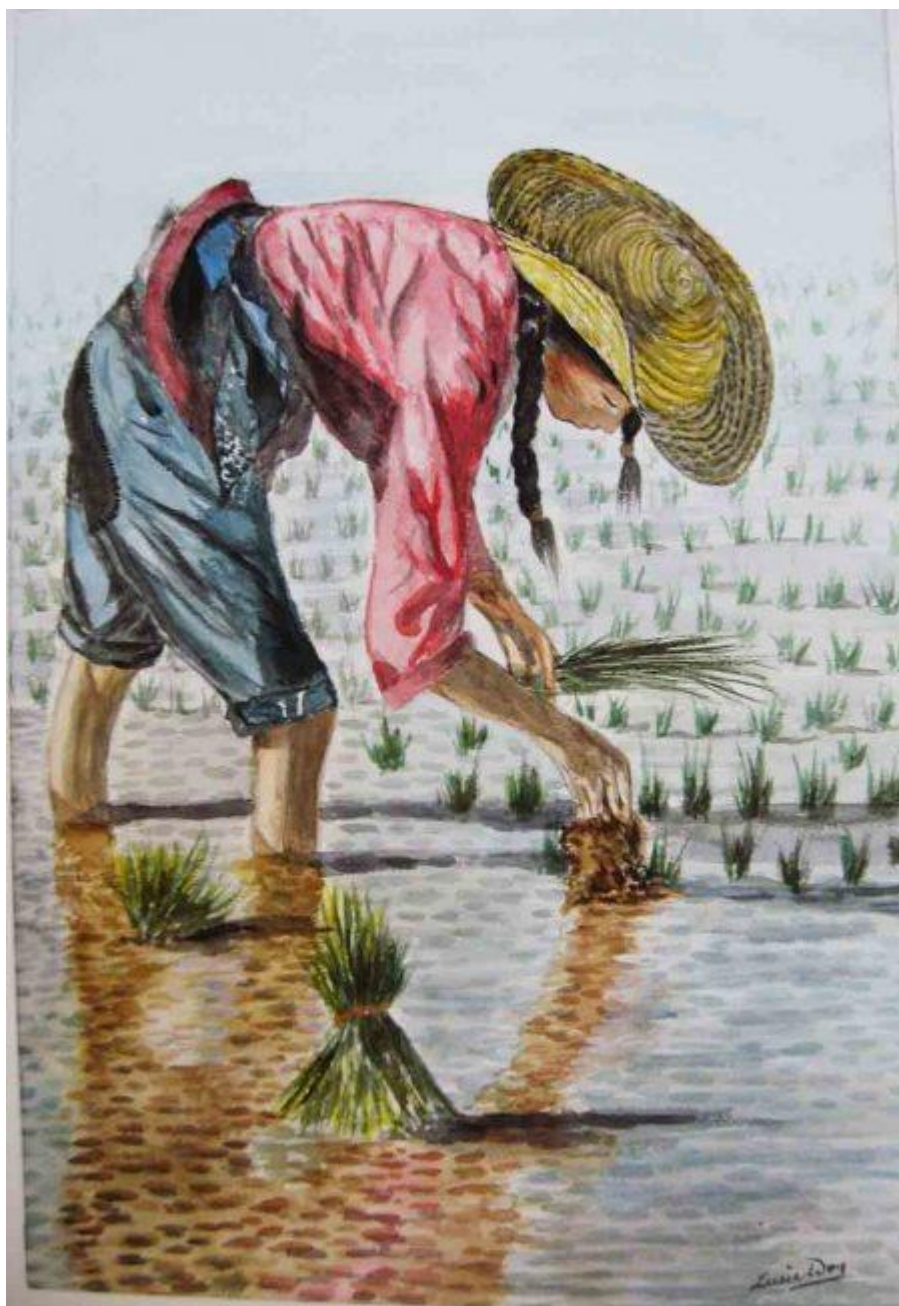
Εικόνα 13: Πίνακας της Lucia Wong με τίτλο “ Woman from India making straw mat ”

Πηγή:<http://luciwongy.wordpress.com/watercolor-paintings-of-asian-women-at-work-seriesk/>
(1.9.2012)

Εικόνα 14: Πίνακας της Lucia Wong με τίτλο “Tea Picker in India”

Πηγή:<http://luciwongy.wordpress.com/watercolor-paintings-of-asian-women-at-work-seriesk/>
(1.9.2012)

Εικόνα 15: Πίνακας της Lucia Wong με τίτλο “Chinese woman work at the rice field ”

Πηγή:<http://luciwongy.wordpress.com/watercolor-paintings-of-asian-women-at-work-series/>
(1.9.2012)

Εικόνα 16: Γυναίκα από την Αφρική ετοιμάζει το φαγητό της οικογένειάς της, καίγοντας τα ξύλα στο εσωτερικό του σπιτιού.

Πηγή: <http://blogs.washplus.org/iaqupdates/2012/08/usaids-cookstoves-website/> (1.9.2012).

Εικόνα 17: Γυναίκα στην Ινδία προετοιμάζει το φαγητό, ανάβοντας φωτιά στο εσωτερικό του σπιτιού της.

<http://www.mercycorps.org/dorymcintosh/blog/22244> (1.9.2012).

Εικόνα 18: Προετοιμασία του φαγητού στο εσωτερικό του σπιτιού, Malawi.

<http://www.heifer.org/blog/tag/energy-saving-stoves> (1.9.2012).

Εικόνα 19: Στιγμιότυπο από διαμαρτυρία γυναικών στην Ινδία.

<http://southasiarev.wordpress.com/2009/07/12/sam-shell-lagarhs-hopeful-spark/> (1.9.2012).

Εικόνα 20: Πορεία γυναικών στην Ινδία

Πηγή: <http://msmagazine.com/blog/blog/2010/03/08/the-big-tent-of-march-8-2/> (1.9.2012).

Εικόνα 21: Η Ama Ntowaa από τη Γκάνα που εναντιώθηκε στην υλοτόμηση των δέντρων του οικοπέδου της.

Πηγή: <http://www.care-international.org/Featured-Articles/reclaiming-rights-and-resources-women-poverty-and-environment.html> (1.9.2012)

8.ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

8.1.Ελληνική

8.1.1.Βιβλία

- Αλμπάνης, Ε., Β., *Παγκοσμιοποίηση*, εκδ Libro, Αθήνα, 2003.
- Βαβούρας Ι., Σ., *Πολιτική Οικονομικής Ανάπτυξης*, Μέρος Α', εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 1999.
- Βλάχου Α., *Περιβάλλον και φυσικοί πόροι. Οικονομική θεωρία και πολιτική*, Τόμος Α', εκδ. Κριτική, Αθήνα, 2001.
- Γεωργόπουλος Α., *Γη. Ένας μικρός και εύθραστος πλανήτης*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 2002.
- Γρηγορίου Π., Σαμιώτης Γ., Τσάλτας Γρ., Ι., *Η Συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών (Rio de Janeiro) για το Περιβάλλον και την Ανάπτυξη – Νομική και Θεσμική Διάσταση*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 1993.
- Duby G., Perrot M., *Γυναίκες και Ιστορία*, εκδ. Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα, 1995.
- Ελληνική Επιτροπή Διεθνούς Αμνηστίας, *Ανθρώπινα Δικαιώματα: οι γυναίκες στο προσκήνιο*, εκδ. Ελληνική Επιτροπή Διεθνούς Αμνηστίας, Αθήνα, 1995.
- Πουλοπούλου Η., Ε., *Η μεταναστευτική πρόκληση*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 2007.
- Ρέππας Π., Α., *Οικονομική Ανάπτυξη. Θεωρίες και Στρατηγικές*, δευτέρα έκδοση, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 2002.
- Ρουμελιώτης Π., Β., *Παγκόσμια Οικονομική Διακυβέρνηση*, εκδ. Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα, 2006.
- Τσάλτας, Γρ., Ι., *Αναπτυξιακό Φαινόμενο και Τρίτος Κόσμος: Πολιτικές και Διεθνές Δίκαιο της Ανάπτυξης*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 2010.
- Τσάλτας, Γρ., Ι., *Αφρική και Ανάπτυξη: Η τελευταία παγκόσμια πρόκληση-ευκαιρία*, εκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2003.
- Τσάλτας, Γρ., Ι., *Γιοχάνεσμπουργκ: Το περιβάλλον μετά τη Συνδιάσκεψη των Ηνωμένων Εθνών για την Αειφόρο Ανάπτυξη*, εκδ. Ι. Σιδέρης, Αθήνα, 2003.
- Thirlwall, A., D., *Μεγέθυνση και Ανάπτυξη*, Τόμος Β', εκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 2003.
- Faucheux, S., Noël, J., F., *Οικονομική των φυσικών πόρων και του περιβάλλοντος*, εκδ. Gutenberg, Αθήνα, 2007
- Χουλιάρας Α., *Η κατάρρευση του κράτους στην Αφρική. Ρουάντα-Λιβερία-Σομαλία*, εκδ. Στοχαστής, Αθήνα, 1997.

8.1.2.Άρθρα/Συμβολές σε Συλλογικούς Τόμους

Παπαϊωάννου, Μ., Μαυροειδής, Η., *Βιώσιμη Ανάπτυξη. Διεθνείς και Ευρωπαϊκές Εξελίξεις και Προοπτικές, Heleco '05*, ΤΕΕ, Αθήνα, 3-6 Φεβρουαρίου 2005.

8.2.Ξενόγλωσση

8.2.1.Βιβλία

Boserup, E., *Women's Role in Economic Development*, St. Martin's Press, New York, 1970.

Braidotti, R., Charkiewicz, E., Hausler, S., Wieringa, S., *Women, the Environment and Sustainable Development: Towards a theoretical synthesis*, ZED BOOKS and INSTRAW, London, 1995.

Coffee, R., Scase, R., *Women in charge. The experience of female entrepreneurs*, George Allen and Unwin, London, 1985.

Coles, A. (ed.), Wallace, T. (ed.), *Gender, Water and Development*, Berg, Oxford, 2005.

Doyle, T., McEachern, D., *Environment and Politics*, Routledge, London, 2008.

Fox, J., A. (ed.), Brown, L., D. (ed.), *The Struggle for Accountability: The World Bank, NGOs, and Grassroots Movements*, Second printing, MIT Press, Massachusetts, 2000.

Ghandy, A., *Scripting the change*, Daanish Books, Delhi, 2011.

Ghorayshi, P. (ed.), Bélanger, C. (ed.), *Women, Work, and Gender Relations in Developing Countries: A Global Perspective*, Greenwood Press, London, 1996.

Gills, D., S., S., *Rural Women and Triple Exploitation in Korean Development*, Macmillan Press, London, 1999.

Jain, D., *Women, Development, and the UN: A Sixty-Year Quest for Equality and Justice*, Indiana University Press, Bloomington and Indianapolis, 2005.

Kilby, P., *NGOs in India: The challenges of women's empowerment and accountability*, Routledge, New York, 2011.

Maathai, W., *The Green Belt Movement: Sharing the Approach and the Experience*, Lantern Books, New York, 2006.

Manji, A., *The politics of land reform in Africa: from communal tenure to free markets*, ZED, New York, 2006

- Mazzucato, V., Niemeijer, D., *Rethinking soil and water conservation in a changing society: a case study in eastern Burkina Faso*, Wageningen University, Wageningen, 2000.
- Momsen, J., H., *Gender and Development*, Second Edition, Taylor and Francis e-Library, 2009.
- Momsen, J., H., Kinnaird, V., *Different Places, Different Voices: gender and development in Africa, Asia and Latin America*, Taylor and Francis e-Library, 2003.
- O'Brien, R., Williams, M., *Global Political Economy. Evolution and Dynamics*, third edition, Palgrave Macmillan, Hampshire, 2010.
- Peet, R. (edt.), Watts, M. (edt.), *Liberation Ecologies: Environment, Development, Social Movements*, Second Edition, Routledge, London, 2004.
- Roth D. (edt.), Boelens R. (edt.), Zwarteveen M. (edt.), *Liquid Relations: Contesting Water Rights and Legal Complexity*, Rutgers University Press, New Brunswick, 2005.
- Sekhar Rout, H. (edt.) and Kumar Panda, P. (edt.), *Gender and Development: Dimensions and Strategies*, New Century Publications, New Delhi, 2007.
- Shiva V., *Staying Alive: Women, Ecology and Survival in India*, Zed Books, London 1988.
- Yashar, D., J., *Contesting Citizenship in Latin America: The Rise of Indigenous Movements and the Postliberal Challenge*, Cambridge University Press, New York, 2005.
- Giele, J., Z., Chapman Smock, A., *Women. Roles and status in eight countries*, John Wiley and Sons, New York: 1977.

8.2.2.Άρθρα / Συμβολές σε Συλλογικούς Τόμους

- Agarwal, B., *Environmental Action, Gender Equity and Women's Participation, Development and Change* Vol. 28, Issue 1, 1997, σελ. 1-44.
- Agarwal, B., *The Gender and Environment Debate: Lessons from India*, Feminist Studies, Vol. 18, No. 1, Spring, 1992, σελ. 119-158.
- Ajonina, P., U., Ajonina, G., N., Jin, E., Mekongo, F., Ayissi, I., Usongo, L., *Gender roles and economics of exploitation, processing and marketing of bivalves and impacts on forest resources in the Sanaga Delta region of Douala-Edea Wildlife*

- Reserve, Cameroon, *International Journal of Sustainable Development and World Ecology*, Vol. 12, Issue 2, 2005, σελ. 161-172.
- Badoe, Y., What makes a woman a witch?, *Feminist Africa*, Issue 5, 2005, σελ. 37-51.
- Becker, J., Examples of sustainable development efforts in Costa Rica, *International Journal of Sustainable Development and World Ecology*, Vol. 5, Issue 3, 1998, σελ. 172-181.
- Becker, J., Sustainable development assessment for local land uses, *International Journal of Sustainable Development and World Ecology*, Vol. 5, Issue 1, 1998, σελ. 59-69.
- Bhatt, C., P., The Chipko Andolan: forest conservation based on people's power, *Environment and Urbanization*, Vol. 2, No. 1, 1990, σελ. 7-18.
- Bond, P., Water, Health, and the Commodification Debate, *Review of Radical Political Economics*, Vol. 42, Issue 4, 2010, σελ. 445-464.
- Butzer, K., W., Environmental history in the Mediterranean world: cross-disciplinary investigation of cause-and-effect for degradation and soil erosion, *Journal of Archaeological Science* Vol. 32, Issue 12, December 2005, σελ. 1773-1800.
- Carr, E., R., Wingard, P., M., Yorty, S., C., Thompson, M., C., Jensen, N., K., Roberson, J., Applying DPSIR to sustainable development, *International Journal of Sustainable Development and World Ecology*, Vol. 14, Issue 6, 2007, σελ. 543-555.
- Dalle, G., Isselstein, J., Maass, B., L. Indigenous ecological knowledge of Borana pastoralists in southern Ethiopia and current challenges, *International Journal of Sustainable Development and World Ecology*, Vol. 13, Issue 2, 2006, σελ. 113-130.
- Ekine, S., Women's Responses to State Violence in the Niger Delta, *Feminist Africa*, Issue 10, 2008, σελ. 67-83.
- Enarson, E., Through Women's Eyes: A Gendered Research Agenda for Disaster Social Science, *Disasters*, Vol 22, Issue 2, 1998, σελ. 157-173.
- Faber, D., The Ecological Crisis of Latin America: A Theoretical Introduction, *Latin American Perspectives*, Vol 19, Issue 1, Winter 1992, σελ. 3-16.
- Haaften (van), E., H., Vijver Fons (Van de), J., R., Human resilience and environmental degradation: The eco-cultural link in the Sahel, *International Journal of Sustainable Development and World Ecology*, Vol. 10, Issue 2, 2003, σελ. 85-99.

- Haynes, J., Power, politics and environmental movements in the Third World, *Environmental Politics*, Vol 8, Issue 1, 1999, σελ. 222-242.
- Hopwood, B., Mellor, M. and O'Brien, G., Sustainable Development: Mapping Different Approaches, *Sustainable Development*, Vol. 13, Issue 1, 2005, σελ. 38-52.
- Jahan, M., The Impact of Environmental Degradation on Women in Bangladesh: An Overview, *Asian Affairs*, Vol 30, Issue 2, 5-15 April-June 2008, σελ. 5-16.
- Jayaraman, T., Holding Back the Green Economy Idea, But for How Long?, *Economic and Political Weekly*, Vol XLVII no 28, July 14, 2012.
- Karan, P., Environmental Movements in India, *Geographical Review*, Vol. 84, No. 1, Jan. 1994, σελ. 32-41.
- Kaygusuz, K., Energy services and energy poverty for sustainable rural development, *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, Vol. 15, Issue 2, 2011, 936-947.
- Khor, M., An Assessment of the Rio Summit on Sustainable Development, *Economic and Political Weekly*, Vol XLVI,I no 28, July 14, 2012.
- Khuraibet Ali M., Al-Attar F., Sustainable development in the Arabian Gulf States: coercion and solutions, *International Journal of Sustainable Development and World Ecology*, Vol. 4, Issue 3, 1997, σελ. 166-178.
- Lee-Smith, D., Hinchey Trujillo, C., The struggle to legitimize subsistence: women and sustainable development, *Environment and Urbanization*, Vol 4, Issue 1, 1992, σελ. 77-84.
- Meena, R., Women and Sustainable Development, in *Voices from Africa, Number 5: Sustainable Development Part 1*, NGLS, 1994, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <http://www.unsystem.org/ngls/documents/publications.en/voices.africa/number5/vfa5.07.htm>
- Menser, M., Chipko Movement, in NESS, I. (ed.), *The International Encyclopedia of Revolution and Protest: 1500 to the Present*, Vol. 1, Wiley-Blackwell, West Sussex, 2009.
- Osemeobo, G.J., Is traditional ecological knowledge relevant in environmental conservation in Nigeria?, *International Journal of Sustainable Development and World Ecology*, Vol. 8, Issue 3, 2001, σελ 203-210.
- Pape, I., S., R., "This Is Not a Meeting for Women": The Sociocultural Dynamics of Rural Women's Political Participation in the Bolivian Andes, *Latin American Perspectives*, Vol. 35, Issue 6, σελ. 41-62.

- Price, M., Ecopolitics and Environmental Nongovernmental Organizations in Latin America, *Geographical Review*, Vol. 84, No. 1, Jan. 1994, σελ. 42-58.
- Rangan, H., From Chipko to Uttaranchal: The environment of protest and development in the Indian Himalaya, in *Liberation Ecologies*, second ed., Peet, R. (edt.), Watts, M. (edt.), London: Routledge, 2004.
- Rio Plus Nothing, *Economic and Political Weekly*, Vol XLVII, no 26 and 27, June 30, 2012.
- Samal, P., K., Palni Lok Man, S., Agrawal, D., K., Ecology, ecological poverty and sustainable development in Central Himalayan region of India, *International Journal of Sustainable Development and World Ecology*, Vol. 10, Issue 2, 2003, σελ 157-168.
- Sangameswaran, P., Water Rights for the Landless in Western India: From Pani Panchayat to Water Entitlements, *European Journal of Development Research*, Vol. 21, Issue 2, 2009, σελ. 195–212.
- Siar, S., V., Cañeba Lynn, M., Women and the question of sustainable development in a Philippine fishing village, *International Journal of Sustainable Development and World Ecology*, Vol. 5, Issue 1, 1998, σελ 51-58.
- Skanavis, C., Sarri, E., “World Summit on Sustainable Development: An environmental highlight or an environmental education letdown?”, *International Journal of Sustainable Development and World Ecology*, Vol. 11, Issue 3, 2004, σελ. 271-279.
- Stephen, L., Women in Mexico’s Popular Movements: Survival Strategies Against Ecological and Economic Impoverishment, *Latin American Perspectives*, Vol. 19, No. 1, Winter 1992, 73-96.
- UN Women – An Important Step for Women Around the World, *Women and Environments*, Fall 2010/Winter 2011, 40-41.

8.3.Κείμενα Τεκμηρίωσης

- United Nations, GA, Rio Declaration on Environment and Development (1992).
- United Nations, GA, Declaration on the Elimination of Discrimination against Women (1967).
- United Nations, GA, Resolution 66/288, The future we want, 27 July 2012.

8.4.Εκθέσεις – Αναφορές – Ειδικές Εκδόσεις

Bossel, H., *Indicators for Sustainable Development: – Theory, Method, Applications: A report to the Balaton Group, IISD, Winnipeg, 1999.*

Buvinić, M. (edt.), Morrison, A., R. (edt.), Ofosu-Amaah, A.,W. (edt.), Sjöblom, M. (edt.), *Equity for Women: Where Do We Stand on Millennium Development Goal 3?*, The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank, Washington DC, 2008.

CARE, *Impact Report: Latin America and the Caribbean, 2005-2010*, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα:

http://www.care.org/newsroom/specialreports/latinamerica/LAC_impact_report-English.pdf

CARE, *Reclaiming Rights and Resources: Women, Poverty and Environment*, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα:

<http://www.care-international.org/Featured-Articles/reclaiming-rights-and-resources-women-poverty-and-environment.html>

Cecelski, E., *The Role of Women in Sustainable Energy Development*, NREL, Colorado, June 2000, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα:

<http://www.nrel.gov/docs/fy00osti/26889.pdf>

Kalathil Mariamma, J., *Withering Valli: Alienation, degradation, and enslavement of tribal women in Attapady*, Discussion Paper No. 66, Kerala Research Programme on Local Level Development, Centre for Development Studies, Thiruvananthapuram, 2004.

Gender, Environment, Conflict, Special Issue, Environment, Conflict and Cooperation, May 2007.

Kang, Kyung-wha, *Climate Change, Migration and Human Rights*, Conference on Climate Change and Migration: Addressing Vulnerabilities and Harnessing Opportunities, Geneva, 19 February 2008.

IFAD, *Enhancing the Role of Indigenous Women in Sustainable Development: IFAD Experience with Indigenous Women in Latin America and Asia*, Third Session of the Permanent Forum on Indigenous Issues, 2004, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα:

<http://www.ifad.org/english/indigenous/pub/documents/indigenouswomenReport.pdf>

- Lycette, M., A., *Women, Population and the Environment: Markets, Institutions and the Importance of Women's Economic Roles*, International Center for Research on Women, Washington DC, 1995.
- Narasimhan, S., *Women's Status, Movements in India – An Overview*, Sanhati, Special Issue, April 26 2012, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα:
<http://sanhati.com/excerpted/4961/>
- Obi Cyril, I., *Environmental Movements in Sub-Saharan Africa: A Political Ecology of Power and Conflict*, Civil Society and Social Movements Programme, Paper Number 15, The UN Institute for Social Development, January 2005.
- OECD, *Gender and Sustainable Development: Maximizing the Economic, Social and Environmental Role of Women*, 2008.
- Otieno Dorcas, B., *Women and Sustainable Development: A Report on Civil Society Review of the Implementation of Agenda 21 in Kenya*, Kenya Organization of Environmental Education, February 2002.
- Social Development Department, Sustainable Development Network, *Linking Gender, Environment, and Poverty for Sustainable Development: A Synthesis Report on Ethiopia and Ghana*, Report No. P125713, January 2012, The World Bank.
- Stevens, C., *Are Women the key to Sustainable Development?*, Sustainable Development Insights, 003, April 2010.
- Summary of Environmental Impacts of Posco Project*, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα:
<http://miningzone.org/wp-content/uploads/2012/04/Summary-of-Environmental-Impacts-of-POSCO-Project.pdf>
- United Nations, *Report of the United Nations Conference on Sustainable Development*, Rio de Janeiro, Brazil, 20-22 June 2012, New York 2012.
- United Nations, Department of Economic and Social Affairs, *World Survey 2009 on the Role of Women in Development: Women's Control over Economic Resources and Access to Financial Resources, including Microfinance*, New York, 2009.
- United Nations Development Programme (UNDP), *Niger Delta Human Development Report*, 2006.
- United Nations, Economic and Social Council, *The empowerment of rural women and their role in poverty and hunger eradication, development and current challenges*, Report of the Secretary-General, 9 December 2011.

United Nations Fact Sheet, *Women, Gender Equality and Climate Change*, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: http://www.un.org/womenwatch/feature/climate_change/

Vijayan, A., *Women and Sustainable development*, Sustainable Keralam, RUDAT, 8-10, October 2001.

Women's Major Group, *Women's Global Rio+20 Compilation Position Statement*, *UN Conference on Sustainable Development Working Document*, Version 1, November 2011.

8.5.Ηλεκτρονικές Πηγές

Ρίο: Απέτυχε παταγωδώς η Σύνοδος για το περιβάλλον, Το Βήμα, 22/6/2012, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <http://www.tovima.gr/world/article/?aid=463707>

CARE, διαθέσιμο στη ιστοσελίδα: <http://www.care.org/>

Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (CEDAW), διαθέσιμο στην ιστοσελίδα:

<http://www.un.org/womenwatch/daw/cedaw/>

Ekine, S., Women's responses to state violence in the niger delta: violence as an instrument of governance, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <http://www.ogoniforum.org.za/index.php/opinion-a-analysis/25-womens-responses-to-state-violence-in-the-niger-delta-violence-as-an-instrument-of-governance>

Economic and Social Council WOM/1897, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <http://www.un.org/News/Press/docs/2012/wom1897.doc.htm>

Fourth World Conference on Women, United Nations Entity for Gender Equality and the Empowerment of Women, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <http://www.un.org/womenwatch/daw/beijing/fwcwn.html>

How Environmental degradation affects women in sub-Saharan countries, especially in Gambia, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <http://www.gambia.blogspot.gr/2012/03/how-environmental-degradation-affects.html>

Hutner, H., Ecofeminism and Mothering Ruminations, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <http://ecofeminism-mothering.blogspot.gr/>

Indigenous Knowledge and Sustainability, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: http://www.unesco.org/education/tlsf/mods/theme_c/mod11.html

Rio+20 – United Nations Conference on Sustainable Development, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <http://www.uncsd2012.org/>

Rio+20, 'Future we Want' draft text – exclusive copy of the document, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <http://www.guardian.co.uk/environment/2012/jun/19/rio-20-future-we-want-draft-text>

Rural Women and Sustainable Development, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <http://www.unwomen.org/2012/02/rural-women-and-sustainable-development/>

Singh, S., *The Water Warriors*, *The Hindu*, July 17, 2012, διαθέσιμο στη ιστοσελίδα: <http://www.thehindu.com/life-and-style/society/article3646345.ece>

Tamil Nadu – Update on the anti-nuclear protest at Koodankulam, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <http://sanhati.com/articles/5534/>

United Nations, Economic and Social Commission for Asia and the Pacific, UN Meeting to Focus on Links Between Gender, Poverty and Energy in Developing Nations, 31 October 2008, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <http://www.unescap.org/unis/press/2008/oct/n38.asp>

United Nations, International Research and Training Institute for the Advancement of Women (UN-INSTRAW), διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: [http://www.un-instraw.org/Voices from Africa](http://www.un-instraw.org/Voices%20from%20Africa), διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <http://www.un-ngls.org/orf/documents/publications.en/voices.africa/number5/vfa5.07.htm>

Women and Sustainable Development, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: http://www.unesco.org/education/tlsf/mods/theme_c/mod12.html

Women Rio+20, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <http://www.womenrio20.org>

Women and the environment, The State of World Population 2001, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <http://www.unfpa.org/swp/2001/english/ch04.html>

Women Feel the Impact of Climate Change, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <http://www.climatemediapartnership.org/reporting/stories/women-feel-the-impact-of-climate-change/>

Women hold up half the sky, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα:

<http://www.somethinggoodtoknow.com/content/women-hold-half-sky>

Women's priorities for Sustainable development, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα: <http://rio20.net/en/iniciativas/women-rio20-womens-priorities-for-sustainable-development>

Women's Suffrage, διαθέσιμο στην ιστοσελίδα:

http://en.wikipedia.org/wiki/Women%27s_suffrage

8.6.Συνέντευξη

Naidu C. Sirisha, Assistant Professor at Wright State University, Μέλος της Mining Zone People's Solidarity Group (η συνέντευξη πραγματοποιήθηκε στις 9.7.2012).